

Cenová ponuka na navrhnuté zabezpečovacie práce na skalnom brale nad rímskym nápisom v meste Trenčín

Výkaz položiek				
	Položky	Cena bez DPH	DPH 23%	Celková cena s DPH
1.	Vysekávanie cementom zaliatych trhlín	18975	4364,25	23339,25
2.	Plnenie trhlín s modeláciou povrchu	8920	2051,6	10971,6
3.	Farebné prispôsobenie tmelov k skalnému masívu	2890	664,7	3554,7
4.	Likvidácia odpadu	350	80,5	430,5
5.	Výroba a osadenie sklenenej striešky podľa schváleného návrhu	4000	920	4920
6.	Doprava, montáž, prenájom a demontáž lešenia 180 dní	4800	1104	5904
	SPOLU	39935	9185,05	49120,05

V Práznovciach, dňa 19.2.2025

Mgr. art. Martin Mikuláš

[illegible]

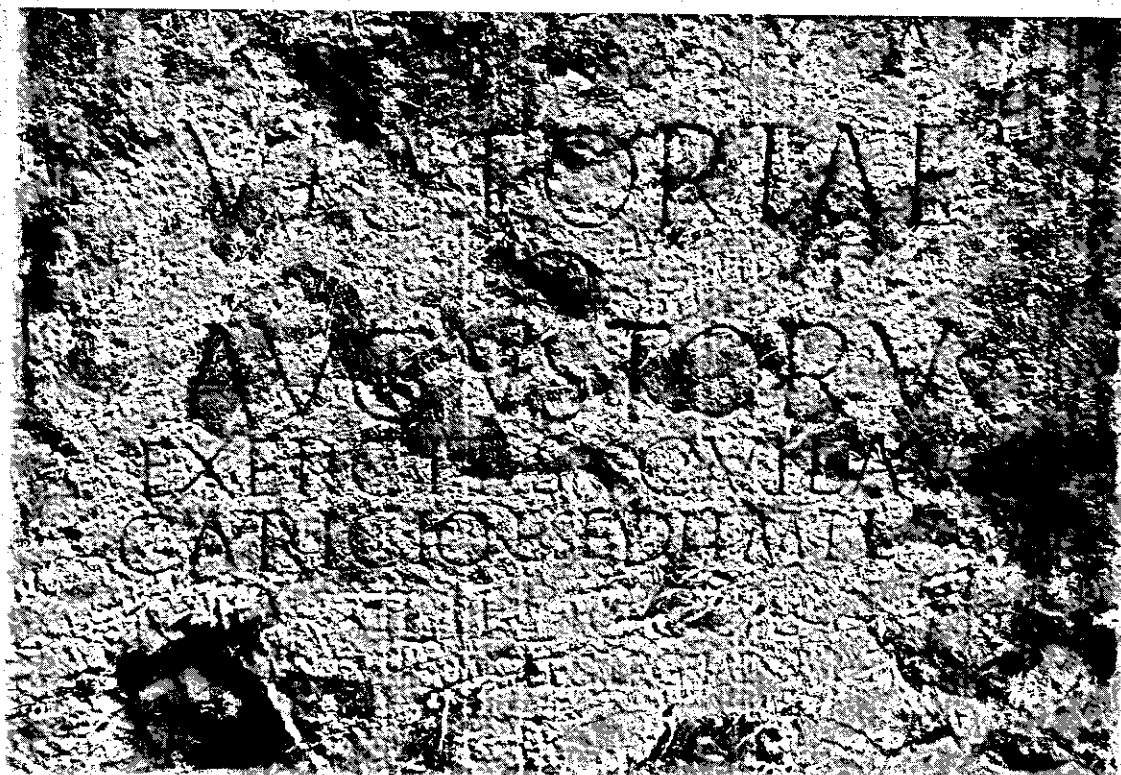
Názov a miesto diela (stavby):

Číslo oprávnenia na nakladanie s odpadom (napr. prepravu) :

[illegible]

1970	1971	1972	1973	1974	1975	1976	1977
1978	1979	1980	1981	1982	1983	1984	1985
1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993
1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	2025
2026	2027	2028	2029	2030	2031	2032	2033
2034	2035	2036	2037	2038	2039	2040	2041
2042	2043	2044	2045	2046	2047	2048	2049
2050	2051	2052	2053	2054	2055	2056	2057
2058	2059	2060	2061	2062	2063	2064	2065
2066	2067	2068	2069	2070	2071	2072	2073
2074	2075	2076	2077	2078	2079	2080	2081
2082	2083	2084	2085	2086	2087	2088	2089
2090	2091	2092	2093	2094	2095	2096	2097
2098	2099	2100	2101	2102	2103	2104	2105
2106	2107	2108	2109	2110	2111	2112	2113
2114	2115	2116	2117	2118	2119	2120	2121
2122	2123	2124	2125	2126	2127	2128	2129
2130	2131	2132	2133	2134	2135	2136	2137
2138	2139	2140	2141	2142	2143	2144	2145
2146	2147	2148	2149	2150	2151	2152	2153
2154	2155	2156	2157	2158	2159	2160	2161
2162	2163	2164	2165	2166	2167	2168	2169
2170	2171	2172	2173	2174	2175	2176	2177
2178	2179	2180	2181	2182	2183	2184	2185
2186	2187	2188	21				

**SPRÁVA Z REŠTAURÁTORSKÉHO VÝSKUMU
A NÁVRH NA REŠTAUROVANIE**

**Rímsky nápis na hradnej skale
ÚZPF č. 1345/69, parc. č. 1185/1, k. ú. Trenčín**

Autor: Mgr. art. Martin Mikuláš
December 2016

OBSAH

1. Základné identifikačné údaje o predmete reštaurátorského výskumu.....	4
2. Údaje o zadaní, metóde a spracovania výskumu.....	4
3. Charakteristika reštaurátorského výskumu.....	5
Umelecko - historický opis.....	7
Pivko D.: Návrhy na ochranu rímskeho nápisu na Trenčianskej hradnej skale.....	15
Kohút V. : Statické posúdenie a návrh statického zabezpečenia.....	19
Bayer K., Bayerová T.: Rímsky nápis na hradnej skale, návrh spôsobu ochrany.....	24
Vičko J.: Obhliadka miesta nápisu z pohľadu inžinierskeho geológa.....	29
Lokalizácia miesta nápisu.....	32
Opis technického stavu a poškodení s prihliadnutím na predošlé poznatky z výskumov.....	38
Porovnanie úbytkov kamennej hmoty na základe fotografií	44
Stručné záverečné vyhodnotenie výsledkov výskumu.....	55
4. Návrh na reštaurovanie.....	56
Alternatíva I.....	57
Alternatíva II.....	60
5. Fotodokumentácia súčasného stavu.....	66
6. Použitá literatúra.....	81
7. Prílohy.....	82
Rozhodnutie k zámeru.....	82
DVD nosič s digitálnou verziou reštaurátorskej správy.....	87

1. ZÁKLADNÉ IDENTIFIKAČNÉ A TECHNICKÉ ÚDAJE O PREDMETE REŠTAURÁTORSKÉHO VÝSKUMU

Názov stavby: Rímsky nápis

Číslo ÚZKP: 1345/69

Datovanie: 179

Mesto: Trenčín

Okres: Trenčín

Kraj: Trenčiansky

Majiteľ: Mesto Trenčín

Objednávateľ: Mesto Trenčín

Autor reštaurátorského výskumu : Mgr. art. Martin Mikuláš

Spolupráca:

Doc. RNDr. Daniel Pivko, PhD. – Návrhy na ochranu rímskeho nápisu na Trenčianskej hradnej skale, Mgr. Mária Vdovičková – Umelecko-historický opis, Ing. František Janíček – 3D skenovanie, Ing. Vladimír Kohút – Statické posúdenie a návrh statického zabezpečenia rímskeho nápisu, Ing. Tatjana Bayerová, Ing. Karol Bayer – Rímsky nápis na hradnej skale, Návrh spôsobu ochrany, Mgr. art. Tomáš Haviar - vyhotovenie grafickej dokumentácie prestrešenia, Trenčianské múzeum – sprístupnenie archívu a zbierok, Štátny pamiatkový dohľad: Krajský pamiatkový úrad Trenčín

2. ÚDAJE O ZADANÍ, METÓDE A SPRACOVANÍ VÝSKUMU

Meno a adresa realizátora výskumu:

Mgr. art. Martin Mikuláš, Bagarova 193, 955 01 Práznovce.

Telefónny kontakt: 0949116056, e-mail: miernost@gmail.com

Člen komory reštaurátorov so spôsobilosťou na reštaurovanie:

S1 - Reštaurovanie drevených polychrómovaných sôch, drevených oltárnych architektúr a drevených architektonických článkov v nadväznosti na historickú architektúru

S6 – reštaurovanie kamenných plastík, kamenných architektonických článkov, muriva a naväzujúcich omietok

S9 - reštaurovanie štukových plastík, štukových architektonických článkov, muriva a naväzujúcich omietok

Meno (názov) a adresa objednávateľa výskumu: Mesto Trenčín, Mierové námestie 2, 91164 Trenčín

Štatutárny zástupca: Mgr. Richard Rybníček

Dátum začatia výskumu: august 2016

Termín ukončenia výskumu: december 2016

Meno (názov) a adresa vlastníka: Mesto Trenčín, Mierové námestie 2, 91164 Trenčín

Predmet výskumu:

Na základe rozhodnutia Krajského pamiatkového úradu v Trenčíne, KPUTN – 2015/19787-2/69633 zo dňa 14.10. 2015, bude reštaurátorský výskum zameraný na definovanie rozsahu a charakteru poškodení pamiatkového objektu, vyhodnotenie efektivity minulých reštaurátorských zásahov, posúdenia geologicko - tektonického charakteru a aktuálneho stavu bezprostredného okolia pamiatky (skalné bralo) a ich vplyvu na technický stav pamiatkového objektu, na základe čoho je potrebné následne navrhnúť najoptimálnejšiu technológiu reštaurovania, zabezpečenia a prezentácie pamätného nápisu.

3. CHARAKTERISTIKA REŠTAURÁTORSKÉHO VÝSKUMU

Keďže ide o špeciálny druh pamiatky aj reštaurátorský výskum sa musel prispôbiť špeciálnym prístupom a metódam, ktoré sa bežne pri výskumoch výtvarných diel nepoužívajú. V tomto prípade išlo skôr o zadefinovanie hlavnej príčiny úbytku kamennej hmoty v oblasti nápisu a o navrhnutie najvhodnejšej metódy jeho ochrany. V rámci výskumu boli viacerými odborníkmi vyhotovené posudky a správy, v ktorých sa odborníci vyjadrovali k danej problematike.

V rámci výskumu sa realizovalo:

- umelecko-historický opis;
- štyri posudky od odborníkov - reštaurátorského technológa, statika, geológa a inžinierskeho geológa;
- 3D skenovanie nápisu a vyhotovenie 3D PDF formátu;
- 3D skenovanie sadrového odliatku z roku 1958;
- rozbor solí a nasiakavosti horniny;
- obhliadkový výskum – opis technického stavu a poškodení;
- porovnávanie úbytkov na základe archívnych fotografií a odliatku;
- pozorovanie pri bočnom osvetlení
- fotodokumentácia.

Reštaurátorský výskum bol založený na deštruktívnych a nedeštruktívnych metódach.

Z deštruktívnych metód bol vykonaný odber vzoriek horniny v blízkosti nápisu za účelom stanovenia nasiakavosti a obsahu solí.

Nedeštruktívnymi metódami boli: umelecko-historický opis, ktorý dokumentoval aj postupy predošlých reštaurátorských zásahov; 3D skenovanie nápisu a vyhotovenie 3D PDF formátu, ktorý umožňuje prezeranie diela v mierke z rôznych pohľadov; 3D skenovanie odliatku nápisu z roku 1958, za účelom porovnania úbytkov; podrobná

fotodokumentácia a opis technického stavu a poškodení. Obhliadka stavu skalného masívu v oblasti nápisu inžinierskym geológom, za účelom identifikovať miesta skál, ktoré môžu ohroziť pamiatku a budovu hotela, s návrhom záchranných riešení. Výskum sa zameria aj na porovnávanie archívnych fotografií a odliatku s dnešným stavom nápisu za účelom zdokumentovania chýbajúcich častí.

Cieľom výskumu bolo zistiť hlavnú príčinu deštrukcie pamätného nápisu, a čo najodbornejšie potvrdiť deštrukciu nápisu za posledných 50 rokov a navrhnúť najvhodnejšiu metódu, ktorou možno zachovať epigrafickú pamiatku pre budúce generácie.

Umelecko – historický opis

Nápis pamätný- Rímsky nápis na hradnej skale v Trenčíne

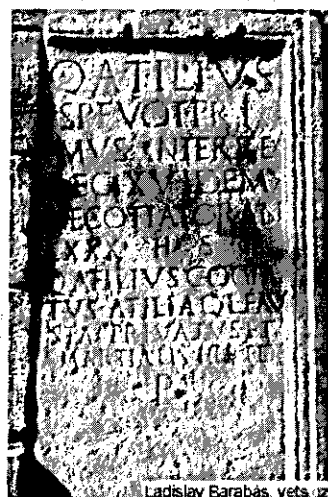
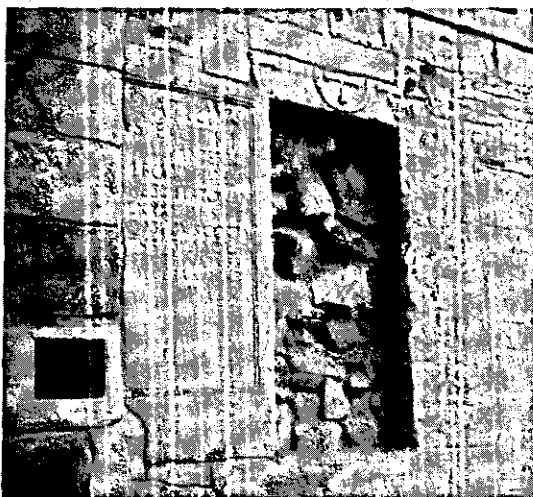
História a opis:

Jednou z najvýznamnejších epigrafických pamiatok v histórii Slovenska je Rímsky nápis na hradnej skale v Trenčíne. Dosiaľ sa považuje za najdôležitejší autenticky in situ zachovaný písomný doklad o prítomnosti rímskych vojsk na našom území v 2. storočí po Kristovi.¹

Nápis sa nachádza na severozápadnej strane hradného vápencového brala približne vo výške 5,5 m nad terénom. Nie je prekrytý, ale voľne vystavený poveternostným vplyvom. Návštevníci môžu nápis vidieť z Hotela Elisabeth, vybudovaného začiatkom 20. storočia pred touto časťou brala, a to cez presklený otvor v priestoroch schodiskovej podesty, z okna reštaurácie a z letnej terasy orientovanej do dvora.

Vytesali ho do vopred pripraveného, približne obdĺžnikového a na šírku orientovaného poľa, ktoré si pred tesianím textu vyrovnali resp. nahrubo vyhladili. Dnes možno nad nápisovým poľom rozoznať výraznú diagonálnu prasklinu, smerujúcu

smerom sprava -
dola, k ľavému
hornému „rohu“
nápisového poľa.
Prasklina je
vytmelená maltou.
Nad horným krajom
nápisového poľa bola
vytvorená výrazná
rytá linka, ktorá mala

Stéla z Boldogu- najstaršia rímska pamiatka na našom území. Zdroj: internet

¹ Za najstaršiu písomnú pamiatku z rímskej doby na našom území sa považuje stéla – náhrobník stotníka Quintia Atilia Prima, datovaná do obdobia medzi rokmi 90 – 130 po Kristovi. Nie je však vo svojej primárnej polohe, ale sekundárne zamurovaná v stene lode kostola Nanebovzatia Panny Márie v Boldogu pri Senci. KOLNÍK, T.: *Stéla z – najstarší náhrobný nápis na Slovensku*. In: *Pamiatky a múzeá* 3/2000, s. 20 – 21; NEŠPOROVÁ, T.: *Laugaricio. Výdalo Trenčianske múzeum v Trenčíne*. Rytý latinsky text na náhrobnej stéle z Boldogu môže v súvislosti s trenčianskym Rímskym nápisom slúžiť ako komparačný materiál. Nápis, vytvorený latinskou majuskulou, je zoradený do 11 riadkov a spoločným menovateľom oboch nápisov je obdobné postupné zmenšovanie písmen po jednotlivých riadkoch ako aj zhutňovanie obsahu skracovanými slovami. Takisto možno porovnať tvar písmen či spôsob oddeľovania slov. Pri tom však treba zohľadniť vplyv kamenného „podkladu“, resp. nosiča, ktorý bezpochyby vplyva na pravidelnosť štruktúry textu. Autor nápisu na hradnej skale v Trenčíne mal v porovnaní nie len so stélou z Boldogu, ale aj inými podobnými pamiatkami z rímskej doby zachovanými na našom území, sťaženú situáciu, nakoľko tvoril „pamätnú správu“ v náročnom prírodnom teréne na „živej“ skale a musel sa vysporiadať s danosťami jej reliéfu.

pravdepodobne slúžiť na odvedenie stekajúcej zrážkovej vody naľavo a napravo od nápisu. Samotný text vyrytý latinskou majuskulou, je usporiadaný do šiestich riadkov, pričom jednotlivé slová sa postupne skracujú a písmená sa po riadkoch smerom zhora nadol zmenšujú, t. j. v najspodnejšom riadku sú slová najkratšie a písmená najmenšie.²

Aktuálny prepis nápisu:

VICTORIAE
AVGUSTORV(m)
EXERCITVS QVI LAV
GARICIONE SEDIT MIL(ites)
L(egionis) II DCCCLV
(Marcus Valerius) MAXIMIANVS LEG (atus) LEG
(ionis) II AD(iutricis) CVR(avit) F(aciendum)

Otvorená pretrvávajúca otázka jeho prekladu, resp. interpretácie. Pravdepodobne najfrekvencovanejšia v odbornej aj populárno – náučnej literatúre je nasledovná verzia: *„Vítazstvu cisárov a vojska, ktoré sídlilo v Laugaríciu v počte 855 vojakov II. légie. Dal zhotoviť (M. V.) Maximianus legát II. pomocnej légie.“* Predpokladá sa, že písmená boli pôvodne zvýraznené polychrómiou.³

Vznik nápisu sa kladie do roku 179 po Kristovi a spája sa s tzv. germánsko – sarmatskými (markomanskými) vojnami, ktoré trvali 13 rokov a viedol ich rímsky cisár Marcus Aurelius a neskôr jeho syn Commodus s germánskymi kmeňmi na hraniciach Rímskej ríše.⁴ Presnejšie sa zaraďuje do tretej poslednej fázy spomenutých markomanských vojen. V tomto období po počiatkových neúspechoch vytlačili rímske légie germánske kmene z provincií a prenikli hlboko do údolí riek Hron, Nitra a Váh. *„Ako zaznamenal dejepisec a priamy účastník týchto vojen Cassius Dion, v závere víťaznej výpravy nechal cisár na území porazených, ale ešte nepokorených Markomanov a Kvádov rozmiestniť početné jednotky s celkovou silou snád' až 40 000 mužov, ktoré tu i prezimovali.“* Predpokladá sa, že práve počas prezimovania rímskych légii na tomto území, na prelome rokov 179/180 po Kristovi, vznikol trenčiansky Rímsky nápis. Ako prvý sa v odbornej literatúre k tomuto datovaniu v 50. rokoch 20.

² Bolo zvykom, že niektoré údaje neboli rozpísané v plnom znení, ale skracovali sa ustáleným spôsobom. Pre rímske nápisy je príznačný zhustený spôsob vyjadrovania sa. NEŠPOROVÁ, T.: cit. (v pozn. 1).

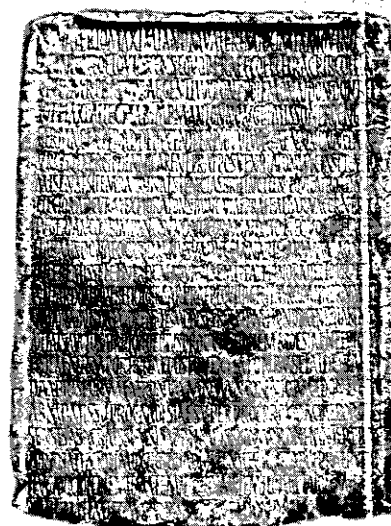
³ BRUNOVSKÝ, F. – FIALA, A. – NEŠPOROVÁ, T. – ŠÍŠMIŠ, M.: *Trenčiansky hrad*. Osveta, Trenčín, 1991, s. 19.

⁴ NEŠPOROVÁ, T. – RAJTÁR, J.: *Laugaricio. Trenčín a okolie v rímskej dobe*. In: Pamiatky a múzeá 3/2000, s. 30 – 33.

storočia dopracoval český historik Josef Dobiáš,⁵ Zaradenie vzniku nápisu do spomenutého historického obdobia podporili aj bádatelia, ktorý sa venovali jeho rozboru po lingvistickej stránke. Použitý gramatický plurál: *Victoria Augustorv(m) – Vítazstvu cisárov*, naznačuje, že vznikol v období vlády dvoch cisárov.

Osvetlenie historických súvislostí spojených s trenčianskym Rímskym nápisom priniesol objav zo Zany (antická Diana Veteranorum) v dnešnom Alžírsku, publikovaný v odbornej spisbe v 50. rokoch 20. storočia. Išlo o nález stély zamurovanej do byzantskej pevnosti. Pôvodne bola súčasťou podstavca sochy, ktorú venovala mestská rada veliteľovi a miestodržiteľovi rímskej provincie Numídia Marcovi Valeriovi Maximianovi. Stéla býva datovaná rokmi 183 alebo 184 – 185 po Kristovi a jej obsah dokumentuje vojenskú a občiansku kariéru M. V. Maximiana. Z textu zanskej stély sa dozvedáme, že velil zvláštnym oddielom, ktoré v zime 179/180 prezimovali v Levgariciu. M. V. Maximianus, v hodnosti plukovníka I. pomocnej légie z Brigetia a legát jej sesterskej II. pomocnej légie z Aquinca, zriadil vojenský tábor. Aký bol tento tábor a kde ležal sa zatiaľ nepodarilo zistiť.⁶ V odbornej a najmä populárno – náučnej literatúre sa neustále objavovali a objavujú rôzne teórie o možnom situovaní rímskeho tábora či osady Laugaricio. Ich autori sa zväčša opierajú o doterajšie nálezy predmetov z rímskej doby v rôznych polohách v rámci súčasného Trenčína aj jeho okolia, no dosiaľ nebol zrealizovaný taký archeologický výskum, ktorý by takýto významný nález identifikoval jednoznačne.⁷

Úvahy o situovaní osady či rímskeho tábora s názvom Lavgaricio okrem existencie Rímskeho nápisu podnecujú aj antické vedecké práce. Konkrétne sa s názvom Laugaricio v jeho gréckej forme Leukaristos stretávame v diele gréckeho geografa Klaudia Ptolemaia (90 – 168 n. l.) *Návod k zemepisu*. Jeho mapa vtedajšieho sveta obsahuje aj údaje zo slovenského územia, zakreslil tu Dunaj či Karpatské pohorie. Podrobnou analýzou tohto historického prameňa sa zaoberal vo svojej štúdii Ľubomír Viliam Prikrýl

Stéla zo Zany.

Zdroj: www.rimskelegie.olw.cz/

⁵ Tamtiež, c. d. (v pozn. 4), s. 32.

⁶ Tamtiež; KOLNÍK, T.: *Novšie archeologické nálezy k pobytu Rimanov na Slovensku*. In: *Laugaricio. Zborník historických štúdií k 1800. výročiu Rímskeho nápisu v Trenčíne*. Košice 1980, s. 44 – 46.

⁷ Osídlení dnešného Trenčína a jeho okolia v rímskej dobe sa ako posledná najviac venovala trenčianska archeologička Tamara Nešporová. Opierajúc sa o poznatky starších archeologických bádání a najmä vďaka výskumom, ktoré v regióne sama realizovala, uvažovala o situovaní Laugaricia niekde v polohách ako dnešné Mierové námestie v Trenčíne, poloha tzv. Čerešňový sad či poloha Pollakova tehelňa. S istými pochybnosťami spomína aj staršie názory, ktoré ho situovali priamo na hradný vrch, Brezinu či dokonca do blízkosti Skalky nad Váhom. NEŠPOROVÁ, T. – RAJTAR, J.: c. d. (v pozn. 4), s. 33.

v zborníku Laugarício.⁸ Mapa zachytáva aj obchodné cesty s označením obchodných staníc, ktorých presná identifikácia je však otázna. Nepresnosti v mape sú žiaľ také veľké, že dosiaľ pretrvávajú aj pochybnosti o totožnosti Laugarícia s Leukaristom.⁹

Novoveká história Rímskeho nápisu na trenčianskej hradnej skale sa začala písať koncom 16. storočia. Podľa niektorých bádateľov sa ako prvý o ňom vo svojom súpise rímskych nápisov v Uhorsku zmienil Hans Derschwamm, vzdelaný faktor Fuggerovcov, medzi rokmi 1520 – 1530.¹⁰ Na neho sa neskôr vo svojom diele *Historia regni Hungarici* odvolal uhorský historik Mikuláš Istvánffy. Matej Bel pri opise Trenčianskeho hradu cituje údaj o nápise z diela M. Istvánffyho a s veľkou mierou pochybností zmieňuje tradíciu, ktorá dokonca vznik samotného mesta Trenčín spája s pobytom Rimanov na našom území počas vlády Juliana Apostatu alebo Valentiniana v rokoch 364 – 375. Pomenovanie mesta sa v súdobých análoch odvodzovalo od veliteľa rímskych légii Terentia (Terentius). Matej Bel však píše, že tento údaj je nepodložený. O takomto (ale ani inom) obsahu nápisu na trenčianskej hradnej skale nemá dôkazy, z čoho sa dá usudzovať, že ho sám nikdy nevidel.¹¹

O storočie neskôr sa správy o Rímskom nápise objavujú v nemecky písanom sprievodcovi po Trenčianskom hrade a náčrte dejín slobodného kráľovského mesta Trenčína, ktorých autorom bol trenčiansky farár Ľudovít Stárek (1816 – 1863). Nevedel v tom čase, kde sa nápis nachádza, pretože ten bol údajne ukrytý za vysokými topoľmi. Keď víchrica vyvrátila topoľ, objavil sa nápis a Stárek v roku 1854 publikoval svoj nález. Keďže nebol epigrafikom, domnieval sa, že rímske vojsko tu postavilo svätyňu bohu Jupiterovi a tento údaj nápis obsahuje. Svetoznámy odborník na rímske dejiny Theodor Mommsen (1817 – 1903) nápis nevidel a na základe chybnnej Stárkovej interpretácie ho zaradil vo svojom súpise medzi falzifikáty. Archeológ Jozef Hampel dal vyrobiť odliatok nápisu a zaslal ho Mommsenovi, ktorý ho po vlastnom preskúmaní uznal za pravý. Spolu s berlínskym profesorom Ottom Hirschfeldom nápis rozlúštili a zaslúžili sa o jeho viac – menej správnu interpretáciu. Mylne identifikovali meno veliteľa légie ako Constans, K jeho oprave prispel až nález stély zo Zany. Český historik staroveku Josef Dobíáš nápisu venoval veľa pozornosti, najmä v súvislosti so spomínanou mapou Klaudia Ptolemaia, ale ani on pred objavom

⁸ PRIKRYL, Ľ. V.: *Leukaristos (Laugaricio) v diele Klaudia Ptolemaia*. In: *Laugaricio. Zborník historických štúdií k 1800. výročiu Rímskeho nápisu v Trenčíne*. Košice 1980, s. 27 – 35.

⁹ Ľ. V. Prikrýl predpokladá, že Leukaristos z mapy Klaudia Ptolemaia sa nachádzalo oveľa severnejšie, pravdepodobne až v Poľsku.

¹⁰ Podrobnejšie k celej historickej spisbe o Rímskom nápise in: SZÁSZOVÁ, H.: *Trenčiansky rímsky nápis vo vedeckej a populárno - vedeckej literatúre*. In: *Laugaricio. Zborník historických štúdií k 1800. výročiu Rímskeho nápisu v Trenčíne*. Košice 1980, s. 13 – 25.

¹¹ BEL, M.: *Trenčianska stolica*, Vydalo Kysucké múzeum v Čadci, 2013, s. 196 – 197. (Preklad pôvodného Belovho diela *Notitia Hungarie novae historico – geographica*.)

v Zane nemohol priniesť k jeho interpretácii viac zásadných informácií.¹² Stélu zo Zany ako dôležitý historický artefakt a objav prvýkrát uverejnil francúzsky vedec Hans Georg Pflaum (1902 – 1979) v časopise *Libya* z roku 1955. Následne ho tak mohli ďalší historici použiť pri osvetľovaní dovtedy neobjasnených súvislostí spojených so vznikom a významom Rímskeho nápisu v Trenčíne.

Pri sumarizovaní prehľadu doterajších poznatkov o Rímskom nápise nemožno na záver nespomenúť interpretáciu textu na základe korekcie jeho prekladu, ktorú priniesol regionálny historik profesor Štefan Pozdišovský, opierajúc sa o. i. o zistenia E. von Nischer – Falkenhofovej a E. Baníngera.¹³

Predošlé reštaurátorské zásahy:

O prvých „reštaurátorských“ zásahoch do Rímskeho nápisu sa nezachovali priame písomné záznamy, možno ich však predpokladať na základe historických udalostí. Prvé čistenie Rímskeho nápisu urobil v 19. storočí pravdepodobne jeho znovuobjaviteľ Ľudovít Stárek alebo archeológ Jozef Hampel, ktorý dal z neho vyrobiť prvý známy odliatok. Je veľmi pravdepodobné, že aj pred výrobou formy na ďalšie faksimile z 50. rokov 20. storočia, nachádzajúce sa dnes sa v expozícii Trenčianskeho hradu, bol nápis opäť čistený.¹⁴

Mladšie reštaurátorské dokumentácie uvádzajú, že Rímsky nápis v Trenčíne prvýkrát reštauroval akademický sochár Ondrej Dzúrik v roku 1964, no konštatujú, že práce neboli vykonané v požadovanej kvalite. K tomuto reštaurátorskému zásahu sa však nepodarilo doložiť priamy písomný záznam o rozsahu vykonaných prác,

V archíve Krajského pamiatkového úradu v Trenčíne sa nachádza dokumentácia z reštaurovania Rímskeho nápisu v roku 1978, vykonaného Ústredím umeleckých remesiel v Bratislave.¹⁵ Reštaurovanie sa pripravovalo z dôvodu blížiacich sa osláv 1800. výročia vzniku nápisu a kvôli jeho nevyhovujúcemu stavu a prezentácii. V dokumentácii boli uvedené nasledovné príčiny poškodenia nápisu: trhliny a olupovanie sa vrchných vrstiev horniny hradného brala, nečitateľnosť nápisu spôsobená prítomnosťou machov a lišajníkov. V súvislosti s pripravovaným

¹² BRUNOVSKÝ, F. – FIALA, A. – NEŠPOROVÁ, T. – ŠÍŠMIŠ, M.: *Trenčiansky hrad*. Trenčianske múzeum v Trenčíne, 1991, s. 18 – 21.

¹³ STROHNEROVÁ, L. – VELIKÝ, I.: *Ulice a námestia mesta Trenčína. Zoznam názvov ulíc a námestí mesta s výkladom. Prehľad pamätníkov, pomníkov, pamätných tabúl a náhrobníkov*. Trenčín 1999, s. 50.: Preklad prof. Štefana Pozdišovského, ktorý aj skratku MIL číta v genitívnej forme MIL (itum): „Vítazstvu cisárov, vojska, ktoré sa usadilo pri Laugariciu (a) 855 vojakov II. légie, dal vyhotoviť Maximianus, legát II. pomocnej légie.“

¹⁴ Možno len dúfať, že počas týchto, ale aj mladších konzervátorských – reštaurátorských zásahov, nedošlo kvôli zlepšeniu čitateľnosti nápisu ku jeho korekciám, ktoré dnes pre absenciu resp. nedostatočnú presnosť existujúceho fotografického a písomného materiálu považujeme za originálne.

¹⁵ SOKOLOVÁ – KRUCHŇA – JOHANIDESOVÁ: *Dokumentácia o reštaurovaní Rímskeho nápisu v Trenčíne*. Bratislava 1978, Archív KPÚ Trenčín.

reštaurátorským zásahom bolo vypracované aj *Geologicko – tektonické posúdenie hradnej skaly v oblasti Rímskeho nápisu* (JABLONSKÝ – DOMANICKÝ – VONDRÁČEK, Slovenský geologický úrad Bratislava, n. p. Spišská Nová Ves, geologická oblasť Žilina)¹⁶. Posudok identifikoval zloženie hradného brala ako vrstevnaté a silne tektonicky narušené vápence. Z tohto dôvodu bol schválený spôsob konzervácie nápisu organokremičitanmi, pričom konkrétny prípravok sa musel experimentálne overiť na rovnakom type horniny pred priamym použitím na pamiatke.¹⁷ Skúšaný a následne aplikovaný bol prostriedok SILGEL JHM 20. Pri konzervovaní sa postupovalo nasledovne: nápis bol mokrou cestou očistený jemnými kefami a štetcami, potom sa pomocou štetca impregnoval SILGELOM JHM 20, zrealizovala sa „patináž“ a následne hydrofóbna úprava SILGELOM H 10. Počas preberacieho konania sa zrealizovala skúška hydrofobizácie a bol preukázaný tzv. „perlivý efekt“, t. j. voda do hydrofobizovanej plochy nevsakovala. Reštaurátori odporúčali skúšku opakovať po 5 rokoch a podľa potreby nápis opakovane hydrofobizovať.

K ďalšiemu reštaurátorskému zásahu sa pristúpilo v roku 2001 a jeho realizátorom bol akademický sochár Albín Okša. Súčasť dokumentácie *Reštaurovanie rímskeho nápisu v Trenčíne – Návrh na reštaurovanie* tvorí aj *Zámer a zásady na reštaurovanie*, spracovaný PhDr. Ingrid Gajdošovou.¹⁸ Autorka zámeru konštatuje, že za uplynulých 23 rokov od predošlého zásahu nedošlo k radikálnemu zhoršeniu stavu nápisu. Upozorňuje však na to, že vápencová skala je rozrušená viacerými trhlinami a puklinami, z ktorých boli niektoré v bezprostrednej blízkosti nápisu zacementované, čo však viedlo skôr k zhoršeniu situácie. Dôsledkom tejto úpravy bol nežiadany prívod atmosférickej vody priamo k nápisu.

Na základe obhliadky ako aj záverov reštaurátorského výskumu a realizácie v 70. rokoch 20. storočia už Gajdošová nepredpokladá zachovanie polychrómie, resp. inej obdobnej povrchovej úpravy nápisu. Počas reštaurovania v roku 2001 sa schválila realizácia faksimilného odliatku nápisu a formu podľa dokumentácie z priebehu reštaurovania reštaurátor skutočne vyhotovil.¹⁹

V roku 2001 bol schválený nasledovný reštaurátorský postup: očistenie

¹⁶ Geologický posudok charakterizoval skladbu hradného brala nasledovne: tvoria ho prevažne horniny triasu, tzv. reiflingský vápenec so sedimentami kriedy – slienitými bridlicami, slieňovcami, vápnitými pieskvcami.

¹⁷ V 70. rokoch 20. storočia sa uvažovalo o dvoch variantoch reštaurovania Rímskeho nápisu. Prvý – radikálny – variant navrhoval realizovať transfer časti brala s nápisom a po konzervácii jeho prezentáciu v múzeu. In situ by bola osadená jeho kópia. V druhom variante sa počítalo s priamou konzerváciou nápisu in situ a tento spôsob sa nakoniec aj realizoval.

¹⁸ OKŠA, A.: *Reštaurovanie rímskeho nápisu v Trenčíne. Návrh na reštaurovanie*. August – september 2001, Archív KPÚ Trenčín.

¹⁹ Údajne boli realizované dve faksimilné kópie Rímskeho nápisu. Informácia nebola potvrdená. (V reštaurátorskej dokumentácii z priebehu reštaurovania roku 2001 sa uvádza, že orgánmi pamiatkovej ochrany bola povolená realizácia maximálne dvoch faksimilných odliatkov, s. 15.)

nápisu mokrou cestou od machu a naplavenín, vyhotovenie formy na faksimilný odliatok, mechanické odstránenie uhlíkových depozitov, odsolovanie, neutralizácia roztokom vápenného hydrátu, lokálna petrifikácia (Wacker – OH) v minimálnej miere, zabezpečenie spádovania povrchovej dažďovej vody z horných partii kamenného masívu (nie je bližšie špecifikované, akým spôsobom), zaliatie praskliny v previse nad nápisom vápennou maltou.²⁰ Počas prác sa pretmelila už v minulosti vyspravená prasklina nad nápisom, t. j. cca 10 m nad úrovňou terénu.

V dokumentácii z priebehu reštaurovania sa uvádzajú niekoľké dôležité informácie, súvisiace s vyhodnotením miery poškodenia nápisu v porovnaní so staršou fotodokumentáciou z reštaurátorského zásahu v 70. rokoch 20. storočia. Reštaurátor dospel k záveru, že došlo k erózii písmen „I“ a „C“ v slove VICTORIAE, chýba koncová číslica „V“ v číslovke DCCCLV a v poslednom riadku sa nezachovali znaky „CVR“ a „F“. Zároveň identifikoval nález písmen usporiadaných v jednom riadku v pravom hornom rohu nápisového poľa – ide o znaky „V“ a „A“, medzi ktorými je zvyšok ďalšieho písmena „V“. Svoj nález fotograficky zdokumentoval, no podrobnejšie nevyhodnotil. Túto skutočnosť by bolo potrebné posúdiť odborníkom – epigrafikom, špecializujúcim sa na rímske pamiatky. V závere reštaurátorskej dokumentácie sú odporúčania smerujúce k zabezpečeniu lepšej ochrany a prezentácie nápisu. Z nich stojí za zmienku najmä odporúčanie zabezpečiť citlivé prestrešenie pamiatky, ktoré môže pravdepodobne ako jediné zásadne ovplyvniť jej ďalšiu životnosť.

Presné porovnanie a objektívne vyhodnotenie technického stavu trenčianskeho Rímskeho nápisu a vyhodnotenie jeho degradácie pred a medzi jednotlivými reštaurátorskými zásahmi je problematické, nakoľko chýba dostatočný a kvalitný fotografický materiál.

Použitá literatúra:

BEL, M.: *Trenčianska stolica*, Kysucké múzeum v Čadci, 2013, s. 196 – 197. (Preklad pôvodného Belovho diela *Notitia Hungarie novae historico – geographica*).

BRUNOVSKÝ, F. – FIALA, A. – NEŠPOROVÁ, T. – ŠIŠMIŠ, M.: *Trenčiansky hrad*. Osveta, Trenčín 1991.

KOLNÍK, T.: *Stéla z Boldogu – najstarší náhrobný nápis na Slovensku*. In: *Pamiatky a múzeá* 3/2000, s. 20 – 21.

KOLNÍK, T.: *Novšie archeologické nálezy k pobytu Rimanov na Slovensku*. In: *Laugaricio. Zborník historických štúdií k 1800. výročiu Rímskeho nápisu v Trenčíne*. Košice 1980, s. 44 – 46.

²⁰ OKŠA, A.: *Rímsky nápis v Trenčíne, priebeh reštaurovania, september – november 2001*. Archív KPÚ Trenčín, s. 13.

- NEŠPOROVÁ, T. – RAJTÁR, J.: *Laugaricio. Trenčín a okolie v rímskej dobe*. In: *Pamiatky a múzeá* 3/2000, s. 30 – 33.
- NEŠPOROVÁ, T.: *Laugaricio*. Vydalo Trenčianske múzeum v Trenčíne. (Bez značenia strán.)
- PRIKRYL, Ľ. V.: *Leukaristos (Laugaricio) v diele Klaudia Ptolemaia*. In: *Laugaricio. Zborník historických štúdií k 1800. výročiu Rímskeho nápisu v Trenčíne*. Košice 1980, s. 27 – 35.
- SOKOLOVÁ – KRUCHŇA – JOHANIDESOVÁ: *Dokumentácia o reštaurovaní Rímskeho nápisu v Trenčíne*. Bratislava 1978, Archív KPÚ Trenčín.
- STROHNEROVÁ, Ľ. – VELIKÝ, I.: *Ulice a námestia mesta Trenčína. Zoznam názvov ulíc a námestí mesta s výkladom. Prehľad pamätníkov, pomníkov, pamätných tabúl a náhrobníkov*. Trenčín 1999, s. 50.
- SZÁSZOVÁ, H.: *Trenčiansky rímsky nápis vo vedeckej a populárno - vedeckej literatúre*. In: *Laugaricio. Zborník historických štúdií k 1800. výročiu Rímskeho nápisu v Trenčíne*. Košice 1980, s. 13 – 25.
- OKŠA, A.: *Reštaurovanie rímskeho nápisu v Trenčíne. Návrh na reštaurovanie*. August – september 2001, Archív KPÚ Trenčín.
- OKŠA, A.: *Rímsky nápis v Trenčíne, priebeh reštaurovania, september – november 2001*. Archív KPÚ Trenčín, s. 1

Návrhy na ochranu rímskeho nápisu na Trenčianskej hradnej skale

Nápis na hradnej skale v Trenčíne bol vytesaný v roku 179, čiže má vyše 1800 rokov. Nápis dnes zakrýva hotel Elizabeth, ktorý postavili v roku 1901. Predtým tu bol hostinec U červenej hviezdy. V okolí lokality existovali budovy zobrazené na 1. a 3. vojenskom mapovaní z 18. a 19. stor. O nápise sa hovorí v diele Jána Dernschwama z 1. pol. 16. stor. a v diele Historia regni Hungariae z roku 1622.

Predošlé výskumy

Nápis je vytesaný v západnej časti hradného brala, orientovaný na SSZ. Táto časť hradného brala je budovaná sivým hrubovrstevnatým až masívnym kalovým vápencom, ktorý má nevýraznú vrstevnatosť a je porušený nepravidelným ostrohranným rozpadom. Vápenec obsahuje zhluky sivočiernych rohovcov – kremitých hľúz.

V správe (Jablonský et al. 1978) sa horniny považujú za reiflínske vápence veku stredný trias. Podľa aktuálnej geologickej mapy (mapserver.geology.sk/gm50js/) ide o vápence vrchnojurského až kriedového veku. Tvorené sú z vápnitého kalu pochádzajúceho zo schránok morského planktonu. Na základe chemického rozboru (Jablonský et al. 1978) majú vápence v sebe ílovú prímes. Hľuzy sú tvorené minerálmi SiO_2 . Vápenec bol rozpukávaný tektonickými procesmi v období kenozoika (treťohôr a štvrtohôr). Pukliny sú väčšinou vyplnené kalcitovými žilkami alebo ílom a limonitom s úlomkami hornín.

V správe (Sokolová et al. 1978) sa konštatuje, reštaurovanie z roku 1964 nebolo urobené v dostatočnej kvalite, nápis naďalej chátra. Plocha nápisu je značne mechanicky poškodená. Odlupujú sa vrchné vrstvy nápisu, čo znižuje reliéf a zhoršuje čitateľnosť. V blízkosti nápisu sú trhliny. Na ploche nápisu sú machy a lišajníky, ktoré prispievajú takmer k úplnej nečitateľnosti nápisu.

Podľa geologického prieskumu (Jablonský et al. 1978) sú najnebezpečnejšie pukliny so sklonom 55-60° na ZSZ, ide o poruchy rovnobežné s málo zreteľnou vrstevnatosťou (310/50). Podobná ale zreteľná vrstevnatosť bola nameraná asi 30 m metrov od rímskeho nápisu smerom na východ. Tu je vytesaný na severnej stene hradnej skaly vedľa hotela reliéf Jána Jiskru z roku 1921 do obdobných hornín. V nich vidno výraznú vrstevnatosť 310/50 (Jablonský et al. 1978), čiže sklon je 50° na SZ. Vápence v okolí rímskeho nápisu sa vyznačujú puklinovou a krasovou priepustnosťou. Vody sa napájajú z atmosférických zrážok. Vzhľadom na uzavretý priestor za hotelom je tu zvýšená vlhkosť. Nameraná nasiakavosť horniny je nízka okolo 1 %.

Sokolová et al. (1978) navrhovala a následne bolo zrealizované očistenie, vysušenie, aplikácia organokremičitanu Silgelu JHM20 a patinovanie písma čiernym oxidom železa.

V správe (Okša 2001) sa píše o radikálnom zhoršení kvality nápisu za 23 rokov. Na ploche sa nachádzajú usadeniny uhlíkového depozitu tmavosivej farby a prach. Úbytok plochy s úbytkom reliéfu písmen je 3-5 mm. Prístavba hotela zhoršila vetranie skalnej steny, čo spôsobuje zvýšenú vlhkosť. Odporúčalo sa odstránenie machových porastov a naplavenín, následne uhlíkových nánosov, odsolenie, neutralizácia a petrifikácia prípravkom Wacker – OH, ako i zabezpečenie spádovania dažďovej vody a zaliatie praskliny nad nápisom.

Dnešná situácia

Stav pamiatky v tomto roku 2016 sa prejavuje usadeninami uhlíkového depozitu tmavosivej farby a vápnitými povlakmi svetlej farby, ktoré poukazujú na výrazné stekanie vody v pravej a menej v ľavej časti nápisovej plochy (obr. 1). Cez plochu nápisu prebieha porucha idúca z ľavého horného do pravého dolného rohu, najvýraznejšia v ľavom hornom rohu (obr. 1). Tu v blízkosti poruchy sa nachádza výrazný úbytok v priestore písmena C v slove VICTORIAE, kde opadáva rozdrvený vápenec. Hľuzy i kalcitové žilky mierne vyčnievajú z povrchu vápenca. Do povrchu sú zahĺbené pukliny nerovného tvaru – stylolity. Najviac rozpustná je ílovitá výplň stylolitov, potom kalový vápenec, lebo je z mikroskopických zrní kalcitu a ílových minerálov. Menej rozpustný je

hrubozrnný kalcit v žilkách a nerozpustné sú minerály SiO_2 , ktoré tvoria hľuzy. Podobné nerovnomerné rozpúšťanie je badateľné na ploche nápisu včítane vytesaných písmen (obr. 2). Podľa rozdielu plochy rohovcov a plochy povrchu kalového vápenca je úbytok vápenca cca 1-2 mm.

Obr. 1. Nápisová plocha so stopami stekania zrážkovej vody je zvýraznená tmavšími sinicovými a svetlými vápnitými povlakmi (Foto M. Mikuláš).

Opracovanie povrchu

V niektorých častiach vidno náznak stôp po zubatom dláte – typickej kamenárskej úprave v rímskej dobe (obr.3).

Poškodzovanie nápisu a návrhy opatrení

1. plošný úbytok vápenca spôsobuje:

- a) po skale stekajúca dažďová voda obohatená o kyseliny zo znečisteného ovzdušia a z pôd nad nápisom, ktorá plošne rozpúšťa vápenec
- b) zvýšená vlhkosť za hotelom
- c) že na vlhkom povrchu sa rozmnožujú sinice, riasy, lišajníky a machy, ktoré svojimi chemickými výlučkami narušujú povrch.

Opatrenie: urobiť striešku alebo podobnú prekážku nad nápisom, aby zrážková voda nemohla stekať po nápisovej ploche

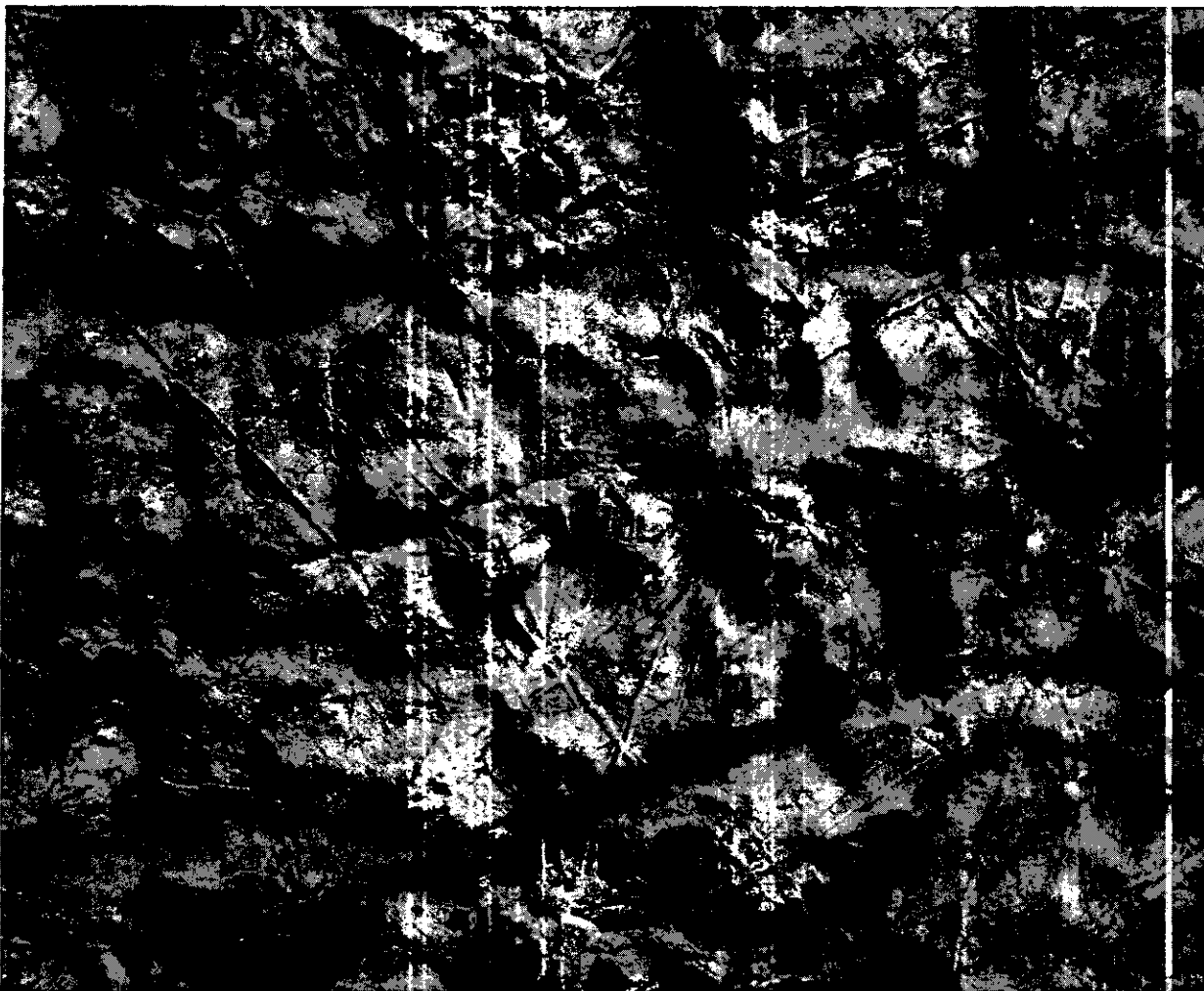
Opatrenie: zabezpečiť prisun suchšieho vzduchu k ploche nápisu – vetranie alebo blízky vývod suchšieho vzduchu?

2. vymývanie kalcitu a ílových minerálov z plôch vrstevnatosti a s nimi paralelných plôch, ktoré majú nepriaznivý sklon k ploche nápisu. To znamená, že zrážková voda infiltrovaná vo východnej časti hradnej skaly po plochách pomaly preteká a vymoká v severnej a západnej časti hradnej skaly, teda aj na nápisovej ploche

3. zväčšovanie vymývaných puklín činnosťou mrazu.

Opatrenie: spevniť (petrifikovať) horninu vodopriepustnými prípravkami. Je ťažké zamedziť prúdeniu podzemnej vody cez skalný masív.

Bolo by dobre porovnať úbytok materiálu na ploche rímskeho nápisu a ploche reliéfu J. Jiskru.

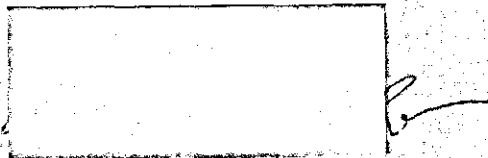

Obr.2. Nápisová plocha s málo zreteľnými písmenami. Vidno zvlnené stylolity s negatívnym reliéfom, tmavé rohovce a svetlé žilky s pozitívnym reliéfom (Foto M. Mikuláš).

Obr. 3. Na ploche sú nepatrné stopy po zubatom dláte – typickej kamenárskej úprave v rímskej dobe.

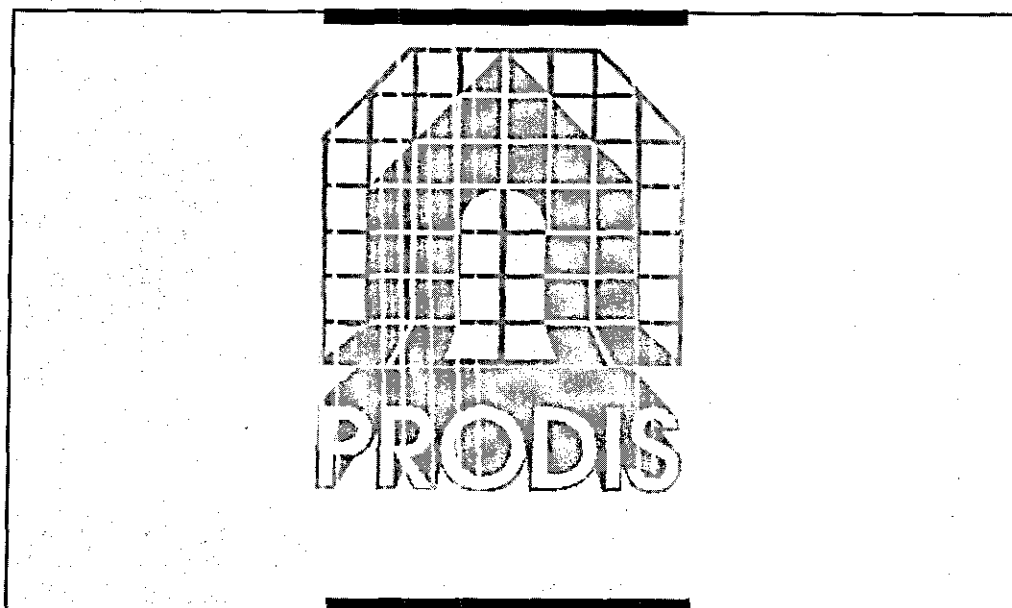
Jablonský E., Domanický A. a Vondráček I. 1978: Geologicko-tektonické posúdenie trenčianskej hradnej skaly v oblasti rímskeho nápisu. Archívna správa, Geologický prieskum, Geologická oblasť Žilina.
mapserver.geology.sk/gm50/mapviewer.jsf?width=1048&height=573
Okša A. 2001: Reštaurovanie rímskeho nápisu v Trenčíne. Návrh na reštaurovanie.
Sokolová, Kruchňa a Johanidesová 1978: Dokumentácia o reštaurovaní rímskeho nápisu v Trenčíne. Archívna správa, Bratislava.

Doc. RNDr. Daniel Pivko, PhD.
Prírodovedecká fakulta
Univerzity Komenského
Mlynská dolina, 842 15 Bratislava

V Bratislave 7.11.2016

ATELIÉR PRE PROJEKTOVANIE A DIAGNOSTIKU STAVIEB

STUPEŇ :	POSUDKY A PROJEKTY OBNOVY NKP
ČASŤ :	STATICKE POSÚDENIE A NÁVRH STATICKEHO ZABEZPEČENIA

NÁZOV STAVBY	NKP NÁPIS PAMÄTNÝ RÍMSKY NÁPIS NA SKALE ÚZPF Č.1345/69	
MIESTO STAVBY	TRENČÍN – PREDPOLIE TRENČIANSKEHO HRADU	
OBJEDNÁVATEĽ	MGR. ART. MARTIN MIKULÁŠ	
ZODP. SPRACOVATEĽ	ING. VLADIMÍR KOHÚT AUTORIZOVANÝ STAVEBNÝ INŽINIER	
SPOLUPRÁCA		
DÁTUM	12/2016	
ZÁKAZ. ČÍSLO	16 076	ZVÄZOK

PRODIS+, s.r.o., Prevádzka: Račianska 71, 831 02 Bratislava 3, Tel.: +421 903 425 242, kohut@prodis.sk

OBSAH

1	VŠEOBECNÉ ÚDAJE	1
2	PODKLADY	1
3	NÁLEZ – SKUTKOVÝ STAV	2
4	NÁVRH STATICKÉHO ZABEZPEČENIA	4

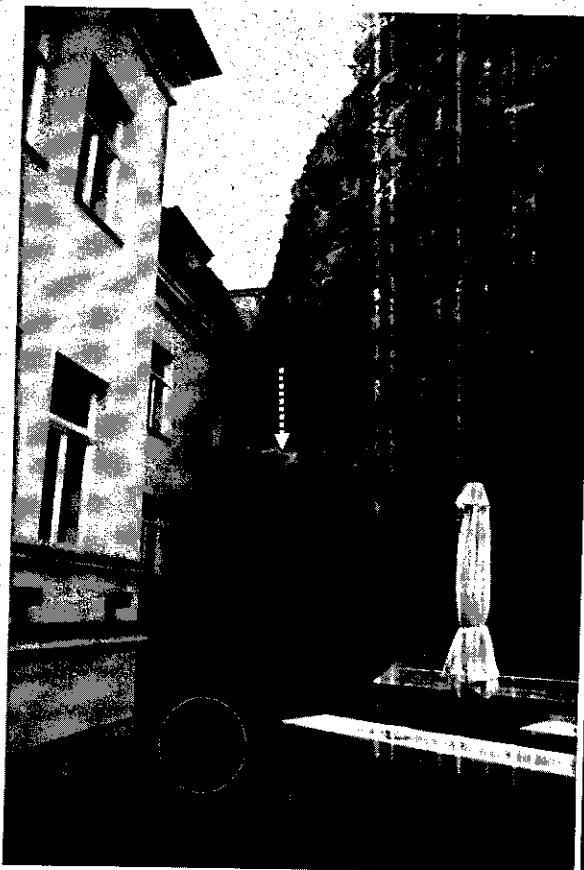
1 VŠEOBECNÉ ÚDAJE

Názov akcie	Statické posúdenie a návrh statického zabezpečenia NKP Nápis pamätný – Rímsky nápis na skale Predpolie Trenčianskeho hradu
Objednávateľ	Mgr. art. Martin Mikuláš
Vypracoval	Ing. Vladimír Kohút, autorizovaný stavebný inžinier SKSI
Dátum	12.12.2016

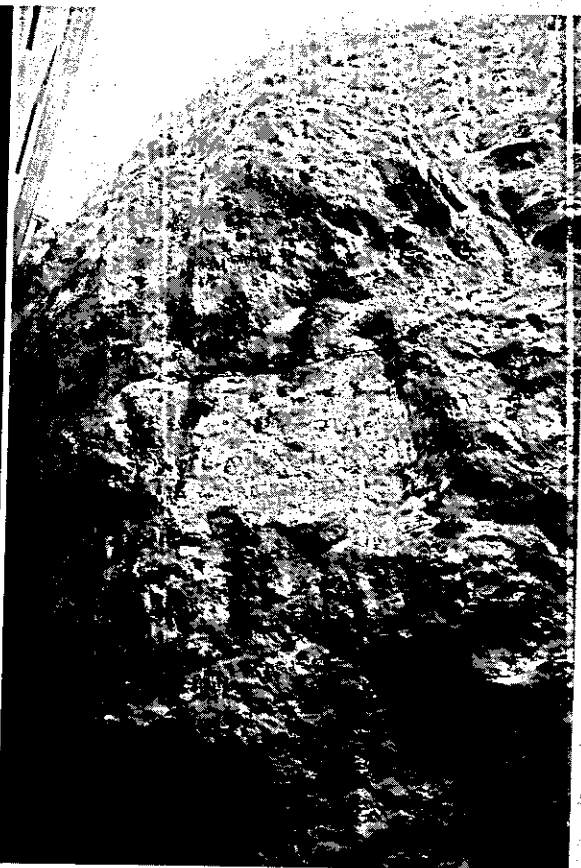
2 PODKLADY

- [1] Fotodokumentácia – poskytol Mgr.art. Martin Mikuláš
- [2] Zameranie skutkového stavu
- [3] Geologicko-tektonické posúdenie trenčianskej hradnej skaly v oblasti rímskeho nápisu, Slovenský geologický úrad, Geologický prieskum, n.p., Spišská Nová Ves, Geologická oblasť Žilina, 03/1978
- [4] Dokumentácia o reštaurovaní rímskeho nápisu v Trenčíne, Ústredie umeleckých remesiel, Ing. Sokolová, Ing. Kruchňa, prom. hist. Johanidesová, 1978
- [5] Zámer a zásady na reštaurovanie rímskeho nápisu v Trenčíne, PhDr. Ingrid Gajdošová, Pamiatkový ústav Bratislava, regionálne stredisko Trenčín, 06/2001
- [6] Návrh na reštaurovanie, Akad. soch. Albin Okša, 08-09/2001
- [7] Priebeh reštaurovania, Akad. soch. Albin Okša, 09-11/2001
- [8] Stanovenie obsahu vorozozpustných solí, Pamiatkový ústav – CHTO, 10.9.2001

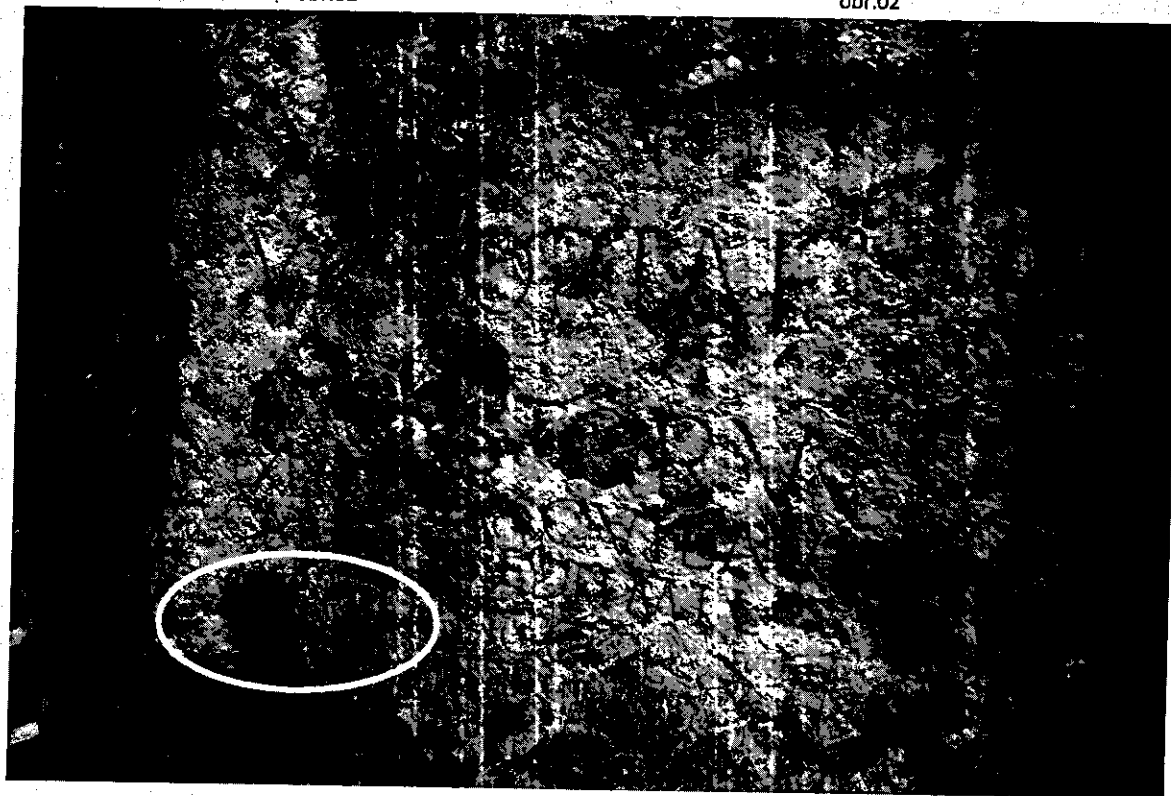
3 NÁLEZ – SKUTKOVÝ STAV

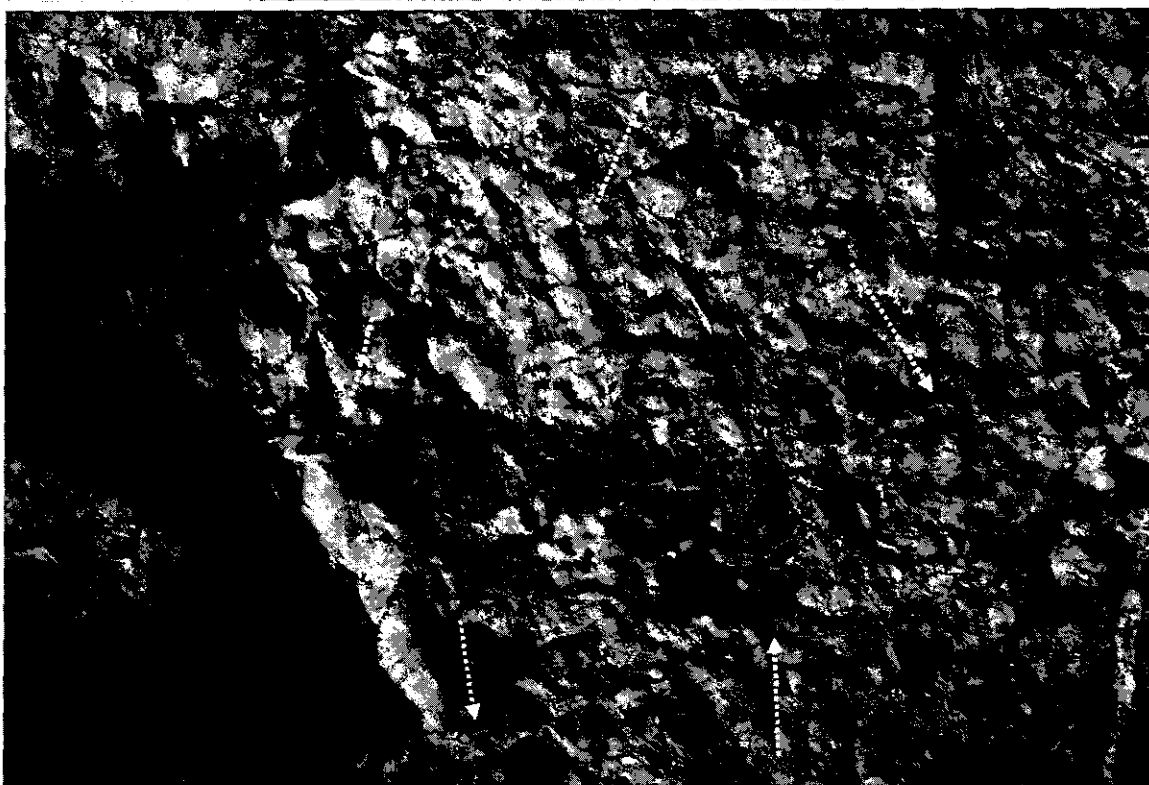
obr.01

obr.02

obr.03

obr.04 detail z obr.03

Pre posúdenie mechanickej odolnosti a stability predmetu posudku je rozhodujúci stav skalného masívu, ktorého je nadpis súčasťou. Doteraz jediným materiálom, ktorý sa podrobne zaoberá odpoveďou na túto zásadnú otázku je „Geologicko-tektonické posúdenie Trenčianskej hradnej skaly v oblasti Rímskeho nápisu“ [3]. Zo záverov tohto materiálu vychádzali aj realizátori reštaurátorských prác v roku 1978 [4]. Zo záverečného protokolu o reštaurovaní [4] som sa dozvedel, čo všetko bolo vykonané v priebehu reštaurovania nápisu.

Nedozvedel som sa však akým spôsobom bola splnená jedno z odporúčaní, ktoré má rozhodujúci vplyv na mechanickú odolnosť a stabilitu a to odporúčanie: „*zabrániť prístupu atmosferických zrážok po puklinách a povrchu k nápisu zacementovaním puklín pod tlakom a usmernením povrchových vôd do oblasti mimo nápisu*“.

Zacementovanie síce nepovažujem za optimálny spôsob utesnenia puklín, ale utesnenie považujem za bezpodmienečne nutné, nakoľko pukliny predstavujú priestor, kde dochádza k permanentného deštrukčného procesu. V dôsledku zmrazovacích a rozmrazovacích cyklov vnikajúcej vody dochádza k vynúteným namáhaniam, najmä o povrchových vrstiev kameňa situovaných v priamom kontakte s puklinami.

V záverečnej správe z priebehu reštaurátorských prác realizovaných po 23 rokoch – v roku 2001 [7] je uvedené: „*V rámci prieskumu boli prevedené sondy za účelom presného zmapovania a špecifikácie zachovanej pôvodnej hmoty a predpokladanej deštrukcie kameňa. Stav si vyžadoval presné zmapovanie tektonických prasklín a trhlín vo vápencovom masíve na predmetnom priestore a v priľahlej blízkosti vo všetkých štyroch smeroch.*“

Podľa akútnej požiadavky Pamiatkového ústavu Trenčín bola prevedená obhliadka masívu nad nápisom v dimenzii 10 m nad zemou. Nevyhnutne sme sa museli orientovať na vyspravenie už tmelenej praskliny nad objektom a zabezpečenie odtoku povrchovej dažďovej vody na pravú a ľavú stranu, t.j. mimo plochy nápisu. Ide však o čiastkové usmernenie vody stekajúcej z vápencového brala. Vyspravenie tmelenia sme realizovali tmelom prispôbeným farebne i štruktúrou (nápodobivo).“

Z fotografií súčasného stavu je zrejmé, že v prípade tmelenia sa jednalo s najväčšou pravdepodobnosťou o obnovenie tmelenia (viď šípka na obr.01) a nie o vytmelenie drobných prasklín situovaných priamo v ploche nápisu (šípky na obr.04).

4 NÁVRH STATICKEHO ZABEZPECENIA

Pre zastavenie deštrukčného procesu vlastného skalného masívu je nutné zamedziť vnikaniu vody do všetkých prasklín ich riadnym vytmelením, to znamená i tých, ktoré doteraz neboli predmetom reštaurátorských zásahov (detail viď obr.04). Pri voľbe tmeliaceho materiálu je nutné rešpektovať nielen požiadavku farebného a štruktúrneho prispôbenia sa príslušnému kamennému masívu, ale z hľadiska statického najmä požiadavku kompatibility z hľadiska tepelnoobjemových zmien (rovnaký koeficient tepelnej rozťažnosti).

Ostatné požiadavky reštaurátora ostatných reštaurátorských zásahov v roku 2001 [7] na nevyhnutné práce podmieňujúce ďalšiu životnosť zreštaurovaného objektu, s výnimkou tých, ktoré boli splnené pri rekonštrukcii objektu hotela, považujem za oprávnené a je nutné, aby sa neodkladne pristúpilo k ich realizácii:

- Zamedziť citlivým prestrešením zatekaniu a zamrznutiu dažďovej vody, čím sa dosiahne zásadné ovplyvnenie ďalšej životnosti kameňa.

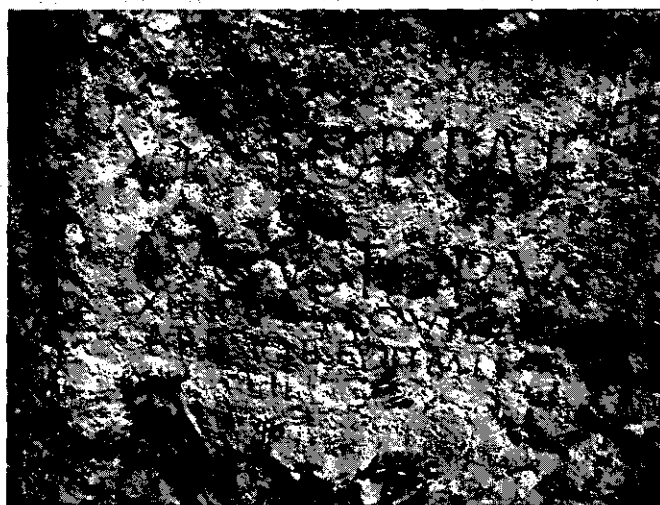
Ďalšiu požiadavku som čiastočne modifikoval:

- Zabezpečiť aktualizáciu (takmer 39 ročného) geologicko-tektonického posúdenia trenčianskej hradnej skaly v oblasti rímskeho nápisu a realizovať opatrenia, ktoré vyplývajú z jeho záverov.

Bratislava, 19.12.2016

Rímský nápis na hradnej skale v Trenčíne

Návrh spôsobu ochrany

Objekt: Trenčín, hradná skala, rímsky nápis

Zadávateľ: Mgr. Art. Martin Mikuláš

Zadanie: Návrh technológie konzervácie resp. spôsobu ochrany nápisu

Použité metódy analýz:

- gravimetrické stanovenie nasiakavosti (podľa STN EN 13755 Skúšky prírodného kameňa. Stanovenie nasiakavosti pri atmosférickom tlaku)
- spektrofotometria (spektrometer Beckmann DU 40) – stanovenie obsahu vodorozpustných solí (stanovenie obsahu aniónov vo vodných extraktoch vzoriek)
- rastrovací elektrónová mikroskopia s EDS analyzátorom (mikroskop FEI Quanta 200, analyzátor EDAX)

Miesta odberu vzoriek:

Vzorka	Popis miesta odberu	Fotografia miesta odberu vzorky
T 1/2016	Hornina nad vysekanou drážkou nad plochou s nápisom, vpravo nad drážkou	
T 2/2016	Hornina nad vysekanou drážkou nad plochou s nápisom, vpravo nad drážkou	

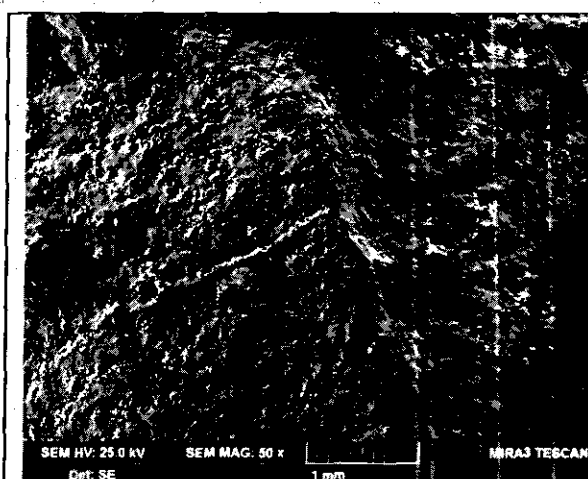
Výsledky analýz:

2

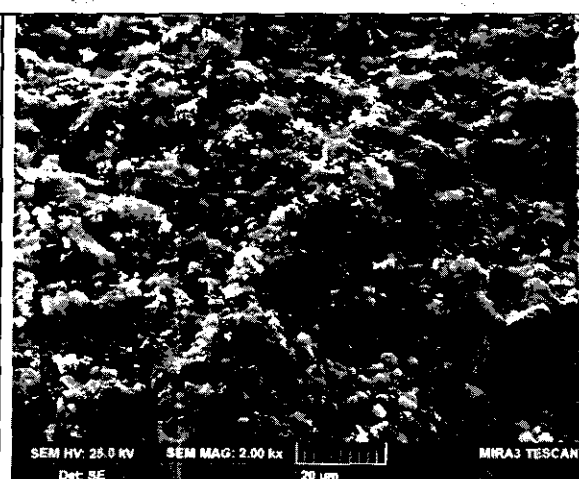
Tab. 1. Nasiakavosť a obsah vodorozpustných solí

Vzorka	Nasiakavosť	Obsah vodorozpustných solí					
		SO ₄ ²⁻		NO ₃ ⁻		Cl ⁻	
	(%hm.)	X (%hm.)	C (mmol/kg)	X (%hm.)	C (mmol/kg)	X (%hm.)	C (mmol/kg)
T 1/2016	1,63	0,01	1	<0,01	<2	<0,01	<2
T 2/2016	1,78	<0,01	<1	<0,01	<2	<0,01	<2

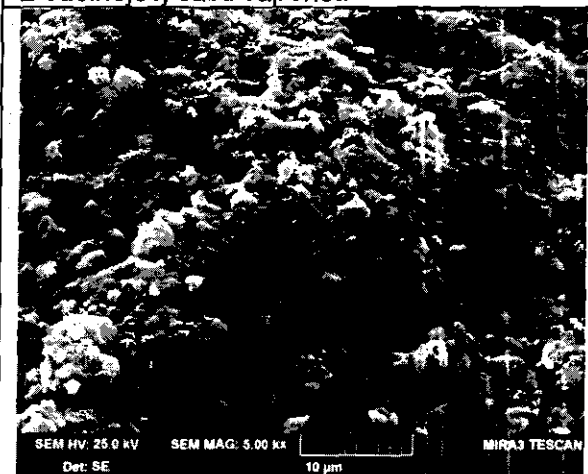
Mikroštruktúra horniny

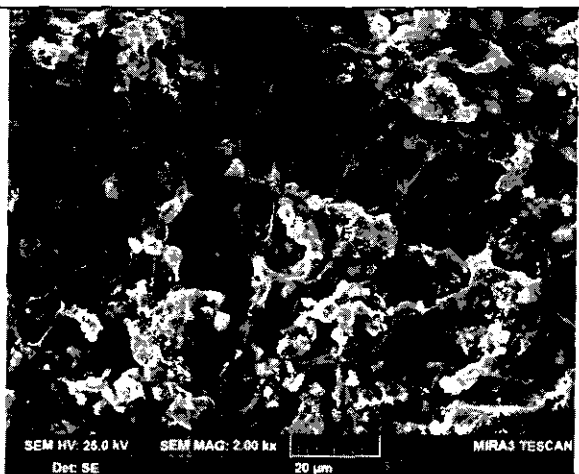
Obr.1. Vzorka T 1/2016, REM-SEI, detektor sekundárnych elektrónov, povrch horniny vystaveného intenzívnemu pôsobeniu zrážok (stekanie vody) s vystupujúcou žilkou z odolnejšej časti vápenca

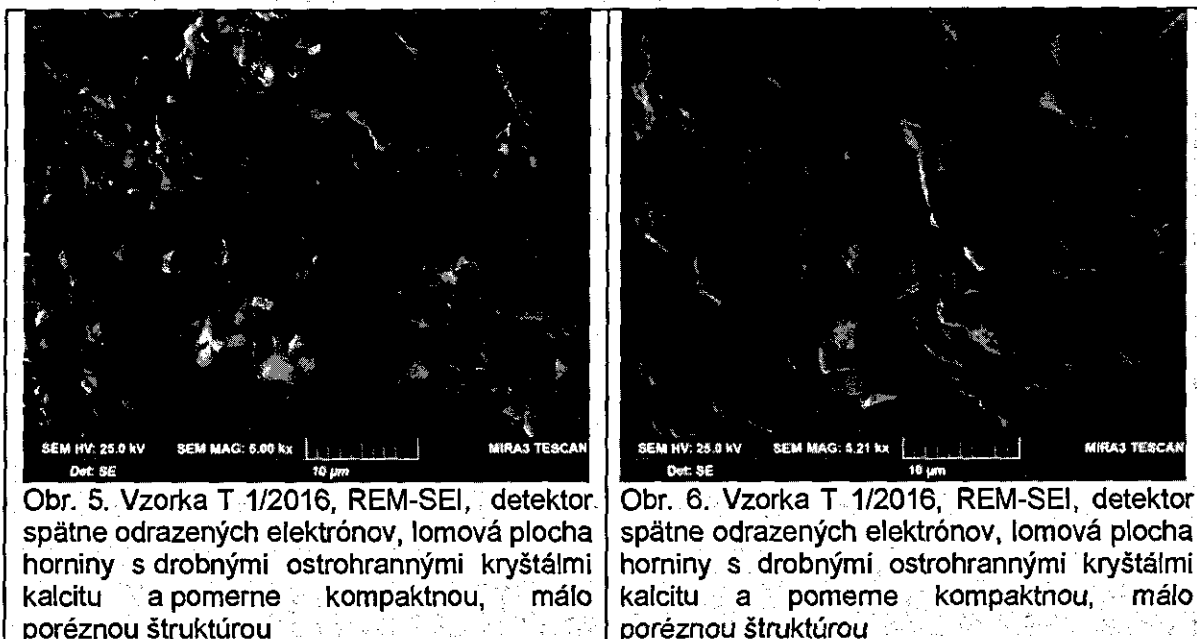
Obr.2. Vzorka T 1/2016, REM-SEI, detektor sekundárnych elektrónov, detail povrchu horniny vystaveného intenzívnemu pôsobeniu zrážok (stekanie vody)

Obr.3. Vzorka T 1/2016, REM-SEI, detektor sekundárnych elektrónov, detail povrchu horniny vystaveného intenzívnemu pôsobeniu zrážok (stekanie vody)

Obr.4. Vzorka T 1/2016, REM-SEI, detektor sekundárnych elektrónov, detail povrchu horniny s viditeľným mikrobiologickým osídlením (hýfy húb - plesní)

Obr. 5. Vzorka T 1/2016, REM-SEI, detektor späťne odrazených elektrónov, lomová plocha horniny s drobnými ostrohrannými kryštálmi kalcitu a pomerne kompaktnou, málo poréznou štruktúrou

Obr. 6. Vzorka T 1/2016, REM-SEI, detektor späťne odrazených elektrónov, lomová plocha horniny s drobnými ostrohrannými kryštálmi kalcitu a pomerne kompaktnou, málo poréznou štruktúrou

Návrh spôsobu ochrany rímskeho nápisu

Návrh spôsobu ochrany rímskeho nápisu bol spracovaný na základe vizuálneho prieskumu, konzultácie so zadávateľom, výsledkov analýz a nasledujúcich podkladov poskytnutých zadávateľom:

Sokolová, Kruchňa a Johanidesová, „Dokumentácia o reštaurovaní - Rímskeho nápisu v Trenčíne“, Ústredie umeleckých remesiel, 1978, Bratislava.

Okša, „Reštaurovanie rímskeho nápisu v Trenčíne. Návrh na reštaurovanie“, 2001, Prašice

Okša, „Rímsky nápis v Trenčíne. Priebeh reštaurovania“, 2001, Prašice

Pivko, „Návrhy na ochranu rímskeho nápisu na Trenčianskej hradnej skale“, 2016
Prírodovedecká fakulta Univerzity Komenského Bratislava

Kohút, „Statický posudok a návrh statického zabezpečenia, NKP Nápis pamätný – Rímsky nápis na skale, Predpolie Trenčianskeho hradu“, 2016, PRODIS + s.r.o., Bratislava

Podľa dostupných údajov sa zhotovenie nápisu datuje do r. 179 n.l. Nachádza sa na západnej časti hradného brala pod Trenčianskym hradom. Hornina brala je klasifikovaná ako hrubovrstevnatý až masívny kalový vápenec (Pivko, „Návrhy na ochranu rímskeho nápisu na Trenčianskej hradnej skale“, 2016, Prírodovedecká fakulta Univerzity Komenského Bratislava).

Z predloženej dokumentácie je zrejmé, že v minulosti bol nápis predmetom viacerých konzervačných zásahov v rokoch 1964, 1978 a naposledy v roku 2001. Okrem očistenia povrchu, vyplnenia prasklín a opatrení, ktorých cieľom bolo odvádzať stekajúcu zrážkovú vodu, bol povrch vápenca s nápisom ošetrovaný konsolidačnými prostriedkami na báze esterov kyseliny kremičitej (1978 – Silgel, 2001 – Wacker OH). V roku 1978 bol na záver použitý aj silikónový hydrofobizačný prostriedok Silgel N5 ako jedno z opatrení proti zrážkovej vode. Podľa dokumentácie priebehu reštaurovania v roku 2001 žiadna hydrofobizačná úprava povrchu nebola realizovaná. Reštaurátor p. Albín Okša vo svojich požiadavkách pre udržiavanie nápisu okrem iných opatrení navrhuje i zhotovenie zastrešenia „zamedziť citlivým prestrešením zatekaniu a zamŕzaniu dažďovej vody, čím sa dosiahne ovplyvnenie ďalšej životnosti kameňa“.

Podľa vizuálneho prieskumu i vyhodnotenia predchádzajúcich prieskumov je zrejmé, že hlavnou príčinou poškodzovania rímskeho nápisu a postupného zhoršovania čitateľnosti písmen je pôsobenie vody z atmosférických zrážok. Predovšetkým dažďové zrážky, ktoré stekajú po povrchu hradného brala a prenikajú puklinovým systémom i vlasovými prasklinami hlbšie do hominy je možné považovať za rozhodujúci degradačný činiteľ. Na povrchu vápenca dochádza pri opakovanom priamom zvlhčení resp. „oplachu“ dažďovou vodou k pomalému rozpúšťaniu uhličitanu vápenatého. Atmosférické zrážky majú v dôsledku rozpusteného oxidu uhličitého, prípadne kyslých atmosférických polutantov (oxidy síry a oxidy dusíka) pH nižšie ako 7, sú kyslé a preto schopné rozpúšťať uhličitan vápenatý. Hodnota pH dažďovej vody nasýtenej oxidom uhličitým v rovnováhe s atmosférickým CO₂ je 5,6 a v prípade zaťaženia vyššie zmienenými antropogénnymi polutantami sa pohybuje obvykle v rozpätí 3,5 až 5,0 (Fredric C. Menza, Hans M. Seip; „Acid rain in Europe and the United States: an update“, *Environmental Science & Policy* 7, 2004, s. 253–265;

Robert Vet, Richard S. Artz, Silvina Carou, Mike Shaw, Chul-Un Ro, Wenche Aas, Alex Baker, Van C. Bowersox, Frank Dentener, Corinne Galy-Lacaux, Amy Hou, Jacobus J. Pienaar, Robert Gillett, M. Cristina Forti, Sergey Gromov, Hiroshi Hara, Tamara Khodzher, Natalie M. Mahowald, Slobodan Nickovic, P.S.P. Rao, Neville W. Reid; „A global assessment of precipitation chemistry and deposition of sulfur, nitrogen, sea salt, base cations, organic acids, acidity and pH, and phosphorus“, *Atmospheric Environment* 93, 2014, s. 3–100)

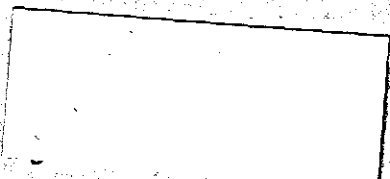
Dôsledky postupného rozpúšťania a „odmývania“ uhličitanu vápenatého sú viditeľné na povrchu vápenca hradného brala voľným okom (napr. charakter povrchu, vystupovanie resp. obnažovanie žliiek ako jeden z dôsledkov ich pomalšieho rozpúšťania,...atd.). Taktiež pri

štúdiu mikroštruktúry vápenca na povrchu a na lomových plochách sú zrejmé a dobre rozpoznateľné rozdiely v tvare kalcitových kryštálov. Na povrchu vápenca sú pomerne zaoblené a na lomovej ploche, kde nedochádzalo k ich rozpúšťaniu sú ostrohranné. Štúdium mikroštruktúry dobre koreluje s výsledkami stanovenia nasiakavosti. Daný typ vápenca je veľmi kompaktný, nasiakavosť vodou je nízka. Z tohto dôvodu je možné predpokladať, že nielen príjem vody, ale aj príjem resp. penetrácia iných kvapalín je veľmi obmedzená.

Obsah vodorozpustných solí stanovený v oboch odobraných vzorkách je veľmi nízky. Ich vplyv na degradáciu vápenca v dôsledku kryštalizácie/hydratácie je možné považovať za zanedbateľný.

Na základe všetkých zistení a dostupných poznatkov je možné ako vhodné riešenie spôsobu ochrany rímskeho nápisu navrhnúť zhotovenie účinnej ochrannej striešky. Strieška musí byť riešená citlivým spôsobom, s rešpektom k významu a súčasnému vzhľadu nápisu. Súčasne by mala efektívne zamedziť alebo aspoň výrazne znížiť stekanie a pravidelné zvlhčovanie povrchu vápenca s nápisom atmosférickými zrážkami. Preto je nutné počítať s určitým presahom striešky. Ak by z estetických alebo iných dôvodov nebolo inštalovanie striešky možné, tak ako minimalistické riešenie prichádza do úvahy umiestnenie malej rímky (optimálne z oloveného plechu) v tvare „daždového odkvapu“ nad nápisom, ktorý by odvádzal stekajúcu vodu z brala mimo plochu s nápisom.

Nie je vhodné ošetrovať povrch vápenca hydrofobizačnou úpravou, napr. na báze silikónových prostriedkov. Ich účinnosť je v tomto prípade nielen veľmi obmedzená, ale vytvorenie tenkej vododopudivej vrstvy na povrchu vápenca môže predstavovať dodatočné riziko. Tenkými vlasovými prasklinami môže vlhkosť infiltrovať do horniny pod hydrofobizovanú vrstvu a pri spomalenom vysychaní prípadne zvýšiť riziko poškodenia povrchu (napr. oddeľovanie tenkej hydrofóbnej vrstvičky kameňa).

Litomyšl, 18.12.2016

Geokonzult s.r.o., Košická 49

821 08 BRATISLAVA

☎0904 905 649 ☎ ++421 2 45691261

Číslo úlohy:A/2016

Objednávateľ: Mgr.art. Martin Mikuláš

Názov úlohy: **NKP nápis pamätný rímsky nápis na skale**
Obhliadka miesta nápisu z pohľadu inžinierskeho geológa

Vypracoval: Doc. RNDr. Ján Vlčko, CSc.

December 2016

Na základe vyzvania Mgr. art. Martina Mikuláša zo dňa 27.11. 2016 sme dňa 7.12.2016 vykonali rekognoskačnú obhliadku rímskeho nápisu na hradnej skale Trenčianskeho hradu, ktorá je umiestnená za hotelom Elizabeth. Našou úlohou malo byť posúdenie skalného previsu, resp. tej časti skalného svahu, ktorá je v bezprostrednom okolí nápisu, vzhľadom na stabilitné podmienky, ktoré by mohli negatívne ovplyvniť, resp. poškodiť vlastný nápis.

Treba hneď v úvode upozorniť, že vzhľadom na charakter skalnej steny, objekty záujmu sme mohli pozorovať len z objektu hotela, čo znamená, že detailné merania štruktúry horninového masívu, tzn. merania puklín a ich orientáciu vzhľadom k nápisu, ako aj posúdenie niektorých sanačných opatrení (vytmelenie pukliny vymedzujúcej skalný previs, a i.) nebolo z tejto vzdialenosti možné.

Pred samotnou návštevou lokality sme mali k dispozícii statický posudok (Prodis, 2016), geologický posudok a návrh ochrany nápisu (Pivko, 2016), geologicko-tektonické posúdenie hradnej skaly (Jablonský a kol., 1978), ako aj návrh spôsobu ochrany nápisu (Bayer, Bayerová, 2016).

Zo všetkých uvedených prác jednoznačne vyplýva, že bezprostredným ohrozením vlastného nápisu sú podzemné vody, ktoré cez puklinový systém v mieste nápisu vytekajú na povrch a pôsobia degradačne, či už vplyvom chemickej korózie alebo vplyvom teplotných zmien (ľad a jeho expanzívne účinky).

Z hľadiska posúdenia stability miesta nápisu a jeho bezprostredného okolia doposiaľ nebola vykonaná žiadna štúdia, resp. analýza stability. Na tento fakt upozorňuje v závere statického posudku aj V. Kohút.

Na to, aby bolo s istotou možné posúdiť stabilitné správanie sa skalného previsu, ako aj menšieho skalného previsu v blízkosti ľavého okraja nápisu je nevyhnutné vykonať detailnú obhliadku len tej časti skalného brala, ktorá bezprostredne môže ohroziť nápis. Rovnako pri detailnom skúmaní skalnej steny bude potrebné posúdiť, či tmeliaca hmota lemujúca skalný previs nie je mechanicky poškodená, čo by mohlo indikovať nestabilné správanie sa spomínaného bloku.

Na základe vizuálneho posúdenia skalného brala možno predbežne konštatovať, že zo vzdialenosti cca 5-7 m, sa javí skalné bralo zatiaľ

stabilné, avšak na reálne posúdenie, ako som vyššie uviedol, a aplikáciu niektorých opatrení navrhujeme nasledovný postup:

- Podrobný prieskum štruktúrne tektonických pomerov len okolia nápisu a vymedzenie tých puklinových systémov, ktoré tak zo stabilitného hľadiska, ako aj z hľadiska otvorenosti, predstavujú prirodne cesty pre výtok podzemnej vody z masívu skalnej steny a ktoré bude treba sanovať (tmeliť).
- Zhodnotenie doposiaľ vykonaných preventívnych opatrení (tmel)
- Je veľký predpoklad, že bralo je v súčasnosti stabilné, avšak vzhľadom na jeho orientáciu a vymedzenie nepriaznivým puklinovým systémom odporúčame kontrolnými meraniami - monitoringom pozorovať jeho stabilitné správanie. Z tohto dôvodu navrhujeme na skalný previs inštalovať jednoduché monitorovacie zariadenie, ktoré nenaruší vzhľad skalnej steny, pričom poskytuje priebežné údaje o mechanickom správaní sa previsu v hodinových intervaloch za obdobie niekoľkých rokov, čo považujeme v súčasnosti za optimálne riešenie,
- Z predbežného vizuálneho posúdenia sa javí menší skalný previs v blízkosti pravej časti nápisu fyzicky pomerne degradovaný (rozpukaný, rozvoľnený), ktorý bude potrebné škárovacími prácami (tmel) stabilizovať,
- Vzhľadom na citlivosť predmetu ochrany na vibrácie, v súčasnosti neodporúčame invazívne sanačné opatrenia (kotvenie). Tie by bolo možné realizovať len za predpokladu, že takýto spôsob by navrhol geotechnický inžinier spolu s inžinierskym geológom.

Na základe krátkého vizuálneho posúdenia odporúčame akceptovať nami navrhovaný postup a na základe výsledkov detailnejšej analýzy navrhnúť optimálne a nie finančne náročné riešenie, ktoré by dopomohlo k zachovaniu významnej kultúrnej pamiatky.

Vypracoval: J: Vlčko

Bratislava, 27.12.2016

Lokalizácia miesta nápisu

Rímsky nápis vysekali do kalového vápenca na severozápadnej časti hradného brala. (GPS: N 48°53'46,5; V 18°2'39,5) Bol vysekaný na strategickom mieste, pretože popri ňom viedla cesta na sever, ktorá z dôvodu dnes už zaniknutých ramien Váhu sa obtáčala okolo hradnej skaly.¹

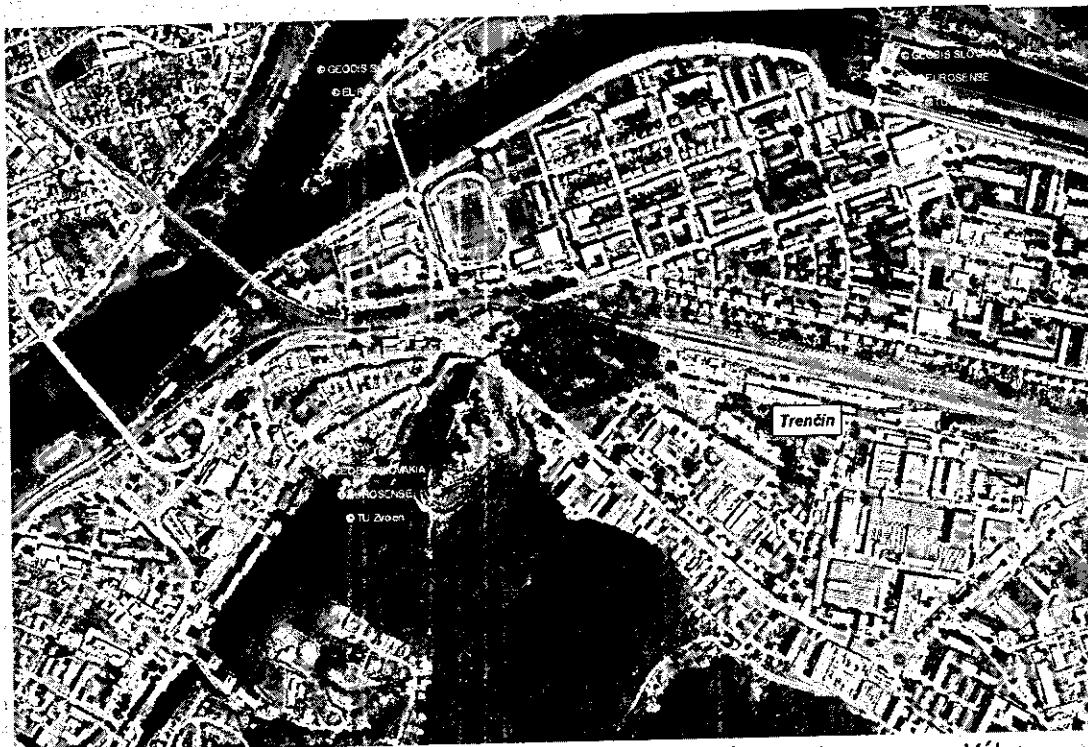

Pohľad na mapku Trenčína z I. vojenského mapovania medzi rokmi 1782-85. Červená šípka lokalizuje miesto nápisu. Rameno Váhu v tom čase obtekalo hradnú skalu a cestujúci smerom na sever museli cez neho dva krát prechádzať.

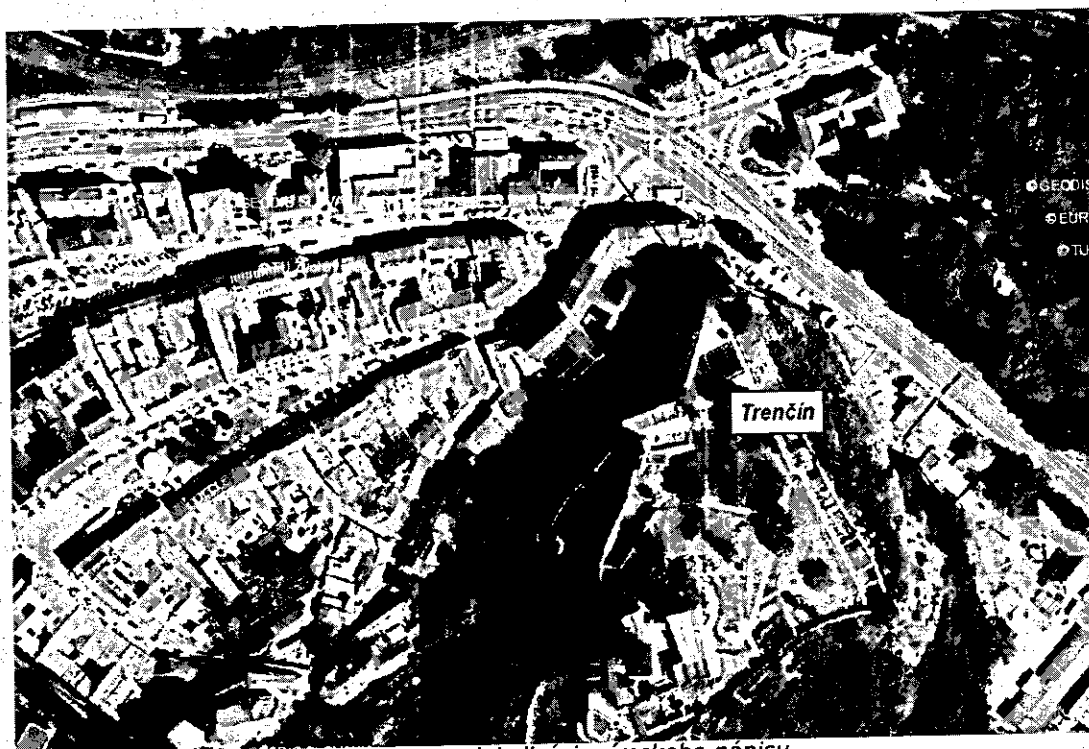

Trenčín na II. vojenskom mapovaní medzi rokmi 1840-45. Červená šípka lokalizuje miesto nápisu. Rameno Váhu je už kvôli pohodlnejšiemu cestovaniu na sever odklonené od hradnej skaly.

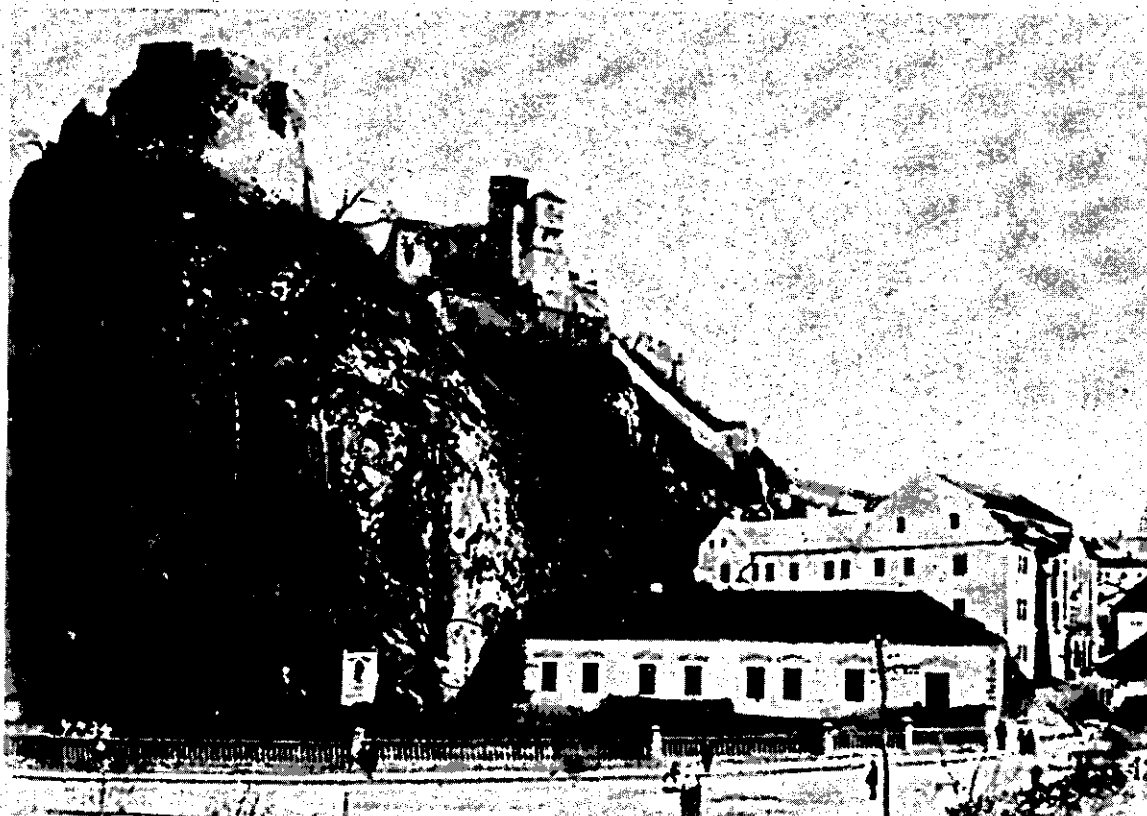
¹ Z listov z I. a II. vojenského mapovania sa dozvedáme o charaktere vodných tokov, ciest a mostov.

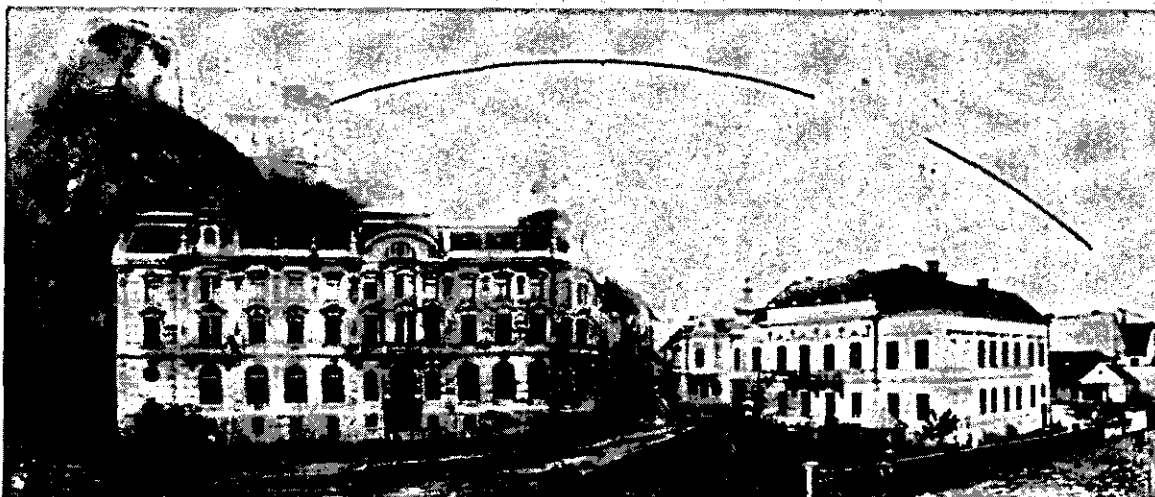
Ortopohľad na mesto Trenčín začiatkom 21. storočia. Súčasný pohľad na rameno Váhu.

Ortopohľad na hradnú skalu s miestom lokalizácie rímskeho nápisu.

Pohľadnica z roku 1898. Zroj: archív pána J. Hanušína. Červený kruh lokalizuje miesto nápisu.

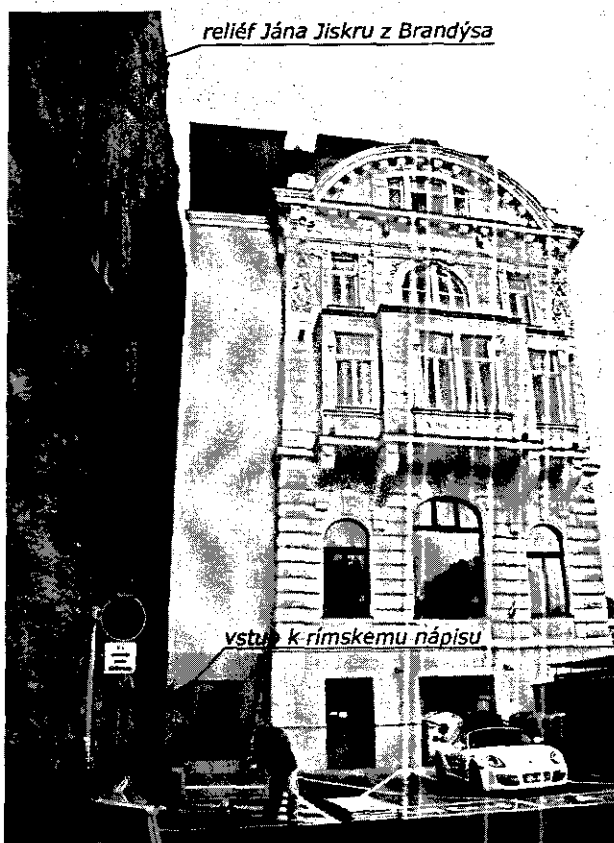

Hotel Elizabeth na pohľadnici z roku okolo 1902. Zroj: J. Hanušin: Trenčín na starých pohľadniciach, Dajama, 2005, str. 37.

Nápis bol v minulosti súčasťou voľného priestranstva, ako je to možné vidieť na pohľadnici z roku 1898, kedy v blízkosti nápisu stál hostinec². Na začiatku roku 1900 pohľad naň prekryla novostavba hotela.

V súčasnosti je pre verejnosť viditeľný iba z priestorov hotela (reštaurácia, terasa, chodba, vid' obrázky). V hoteli Elizabeth je vytvorená chodbička s presklenou stenou, cez ktorú je možné pamiatku najlepšie vidieť. V rámci chodbičky je vytvorená informačná prezentácia rímskeho nápisu, ktorá je po obsahovej stránke z histórie pamiatky na slabšej úrovni.

²J. Hanušin: Trenčín na starých pohľadniciach, Dajama, 2005, str. 37. Zároveň ďakujem pánovi Hanušinovi za poskytnutie skenu pohľadnice.

reliéf Jána Jiskru z Brandýsa

vstup k římskému nápisu

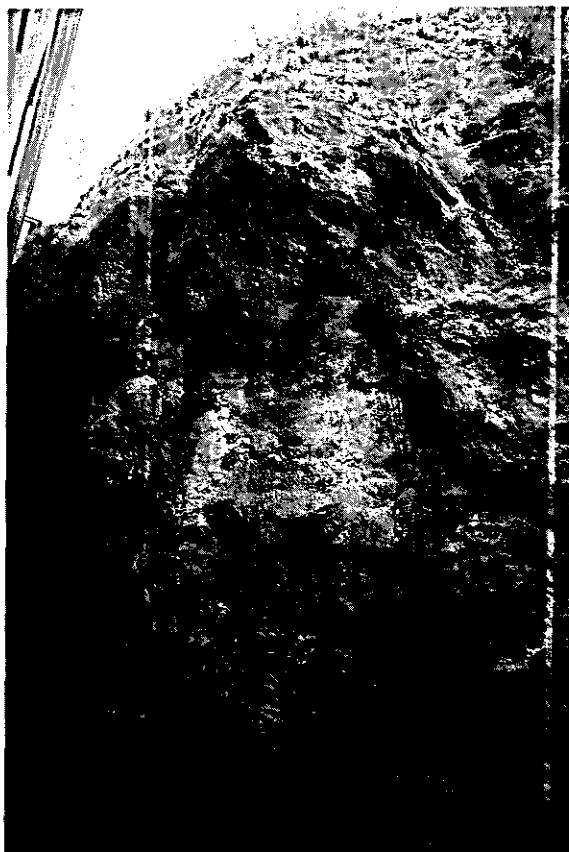
Východná fasáda hotela Elizabeth. Medzi fasádou a skalou vedie úzky priechod k rímskemu nápisu. Vstup do priechodu je uzatvorený mrežou.

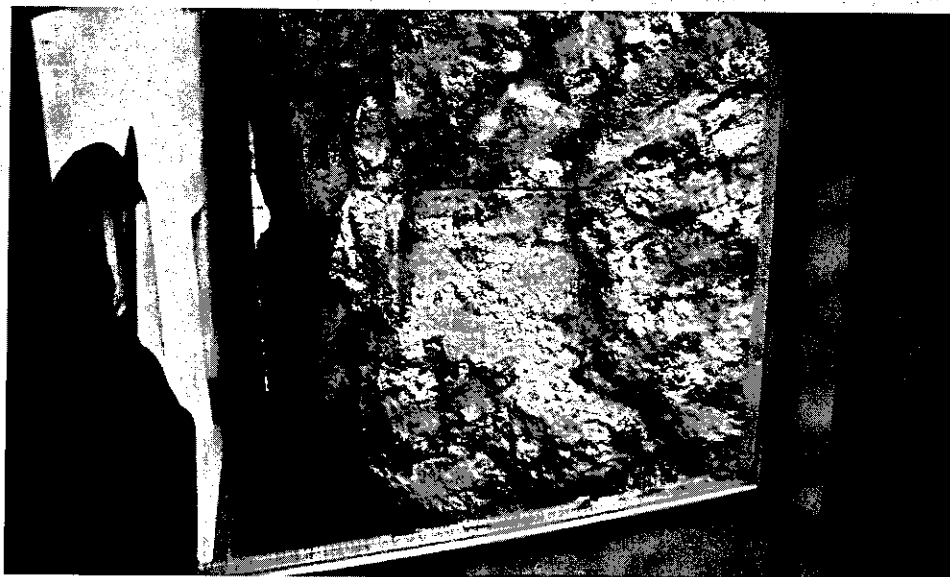
Pohľad od mreže do úzkeho priechodu. Cestička v priechode a steny skaly sú značne znečistené holubím trusom.

Pohľad do priechodu od rímskeho nápisu (v pravom hornom rohu) smerom von. Najužšia časť v priechode má len 23 cm!

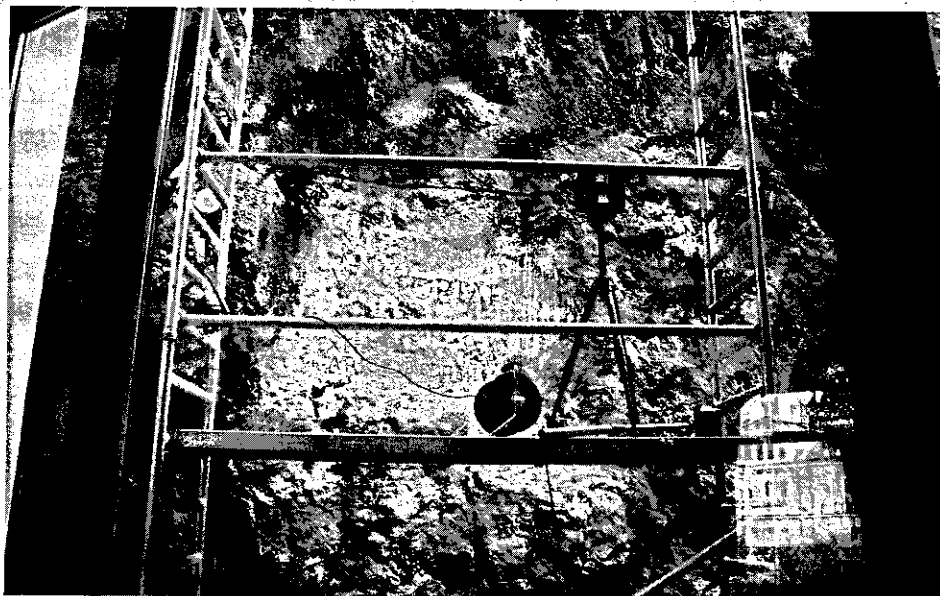
Pohľad na rímsky nápis priamo z terénu. Spodný riadok nápisu začína vo výške 4 m.

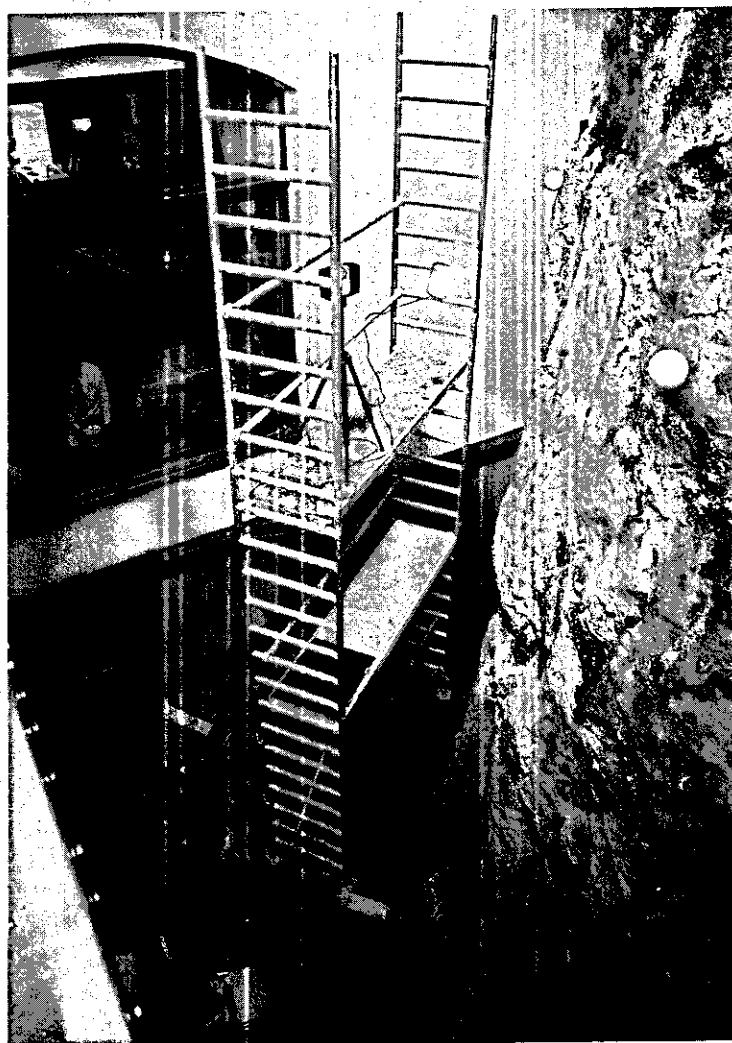
Pohľad na rímsky nápis z prezentačnej chodby hotela.

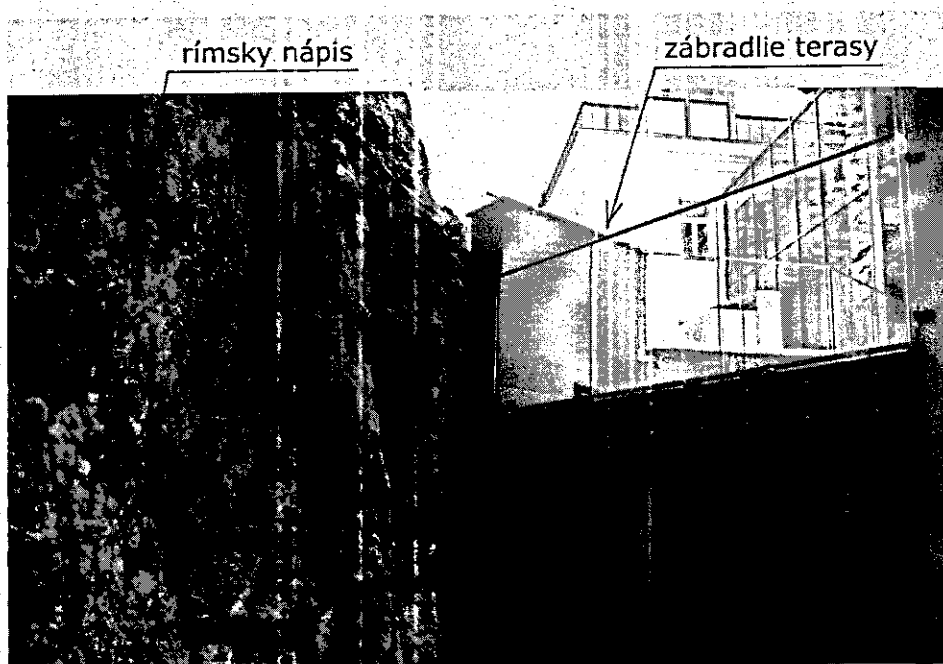
Pohľad z letnej terasy hotela.

Pohľad na rímsky nápis z okna reštaurácie počas skenovania.

Trojuholníkový priestor pred skalou. Záber počas 3D skenovania nápisu. Pohľad z terasy hotela.

Pohľad od rímskeho nápisu ku letnej terase hotela s presklenným zábradlím.

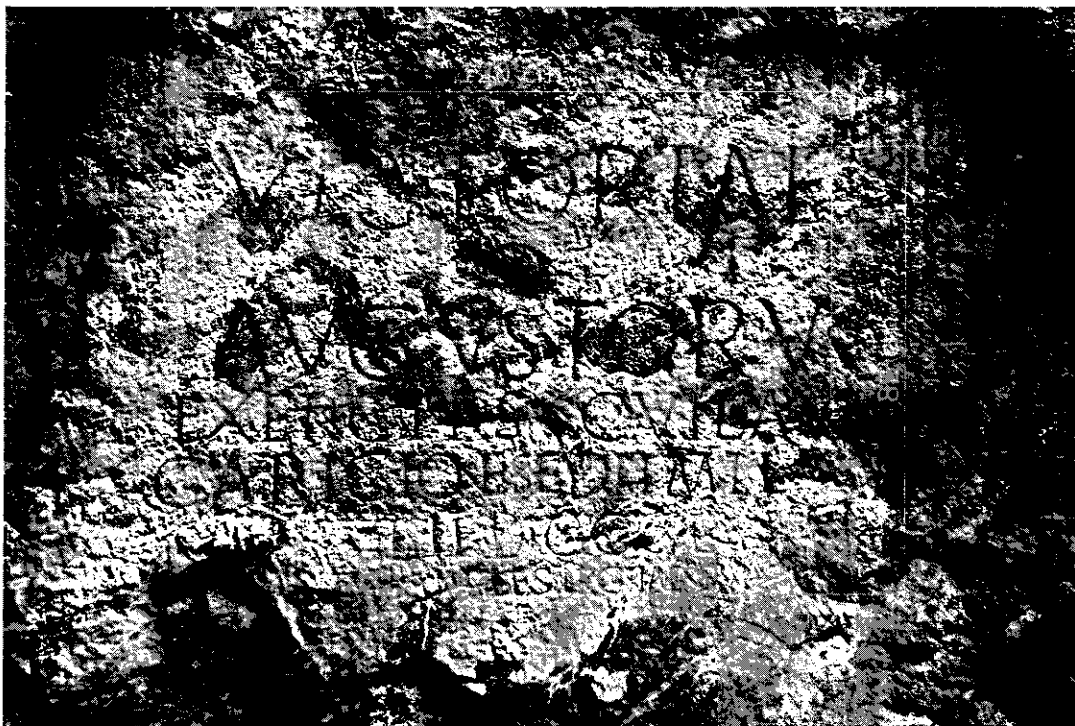
Opis technického stavu a poškodení s prihliadnutím na predošlé poznatky z výskumov.

Spodný riadok nápisového poľa je umiestnený približne vo výške 4 m nad súčasným terénom, ktorého nivelita bola v minulosti pravdepodobne nižšia. Rozmer nápisového poľa je 120 cm x 82 cm.

Nad nápisom je mohutný skalný previs, ktorý lemovala v minulosti prasklina. Dnes je prasklina zatmelená cementovým tmelom.³ Miestami je cementové tmelenie odskočené od skaly, čo spochybňuje efektívnosť jeho funkcie. Na základe archívnej fotografie vieme, že prvé známe tmelenie puklín bolo už pred rokom 1962. Predpokladám, že ku tmeleniu došlo už v 50 rokoch, nakoľko sa vyspravené miesta objavujú aj na odliatku z roku 1958. Už v staticko tektonickom posúdení z roku 1978, autori posudku spochybňujú cementové tmelenie ktoré bolo podľa nich nedostatočné, pretože nezamedzilo, ale v niektorých prípadoch umožnilo „dobrú cirkuláciu a prívod atmosferických vôd priamo do oblasti nápisu“.⁴

Opätovné vyspravenie praskliny okolo previsu bolo realizované v roku 2001. Bol použitý (cementový?) tmel, ktorý bol farebne a štruktúrou prispôsobený ku skale.⁵

V spodnej časti previsu končiaceho v ľavej časti nápisu dochádza ku priesaku dažďo-

Pohľad na rímsky nápis s vyznačenými zachovanými písmenami a základnými rozmermi.

³ V. Kohút: Návrh statického zabezpečenia, str.3. „Zacementovanie síce nepovažujem za optimálny spôsob utesnenia puklín, ale utesnenie považujem za bezpodmienečne nutné, nakoľko pukliny predstavujú priestor, kde dochádza k permanentného deštruktívnemu procesu. V dôsledku zmrazovacích a rozmrazovacích cyklov vnikajúcej vody dochádza k vynúteným namáhaniam, najmä o povrchových vrstiev kameňa situovaných v priamom kontakte s puklinami.“

⁴ E. Jablonský a kol.: Geologicko-tektonické posúdenie hradnej skaly v oblasti rímskeho nápisu, 1978, str. 14.

⁵ A. Okša: Rímsky nápis v Trenčíne, priebeh reštaurovania, 2001, s. 15. Reštaurátor pôvodne navrhoval na zaliatie praskliny v previse, použiť vápennú maltu, s.13.

vej vody. Tento fakt bol spozorovaný v zimnom období, keď dochádzalo k pozvoľnému topeniu snehu, pravdepodobne v hradnom areáli (na stenách skalného brala sa sneh udrží v minimálnom množstve, viď foto s. 40). Zrážková voda vsiaka vo východnej časti hradnej skaly po plochách vrstevnatosti a puklinovým systéмом pomaly preteká a vymoká v severnej a západnej časti hradnej skaly, teda aj na nápisovej ploche.⁶ Presakujúca voda steká vľavo od nápisového poľa a priamo neohrozuje pole nápisu. Ku tomuto javu dochádza už niekoľko desiatok rokov, pretože voda si v tejto časti vytvorila nepravidelný žľab (bolo by vhodné odsledovať, či ku priesaku nedochádza len cez zimné obdobie, kedy počas mrazov dochádza k zmršťivosti materiálov = väčšie praskliny v skale, cez ktoré môže lepšie transportovať voda). Je pravdepodobné, že

⁶D. Pivko: Návrhy na ochranu rímskeho nápisu, 2016, str.2

týmto žľabom pretekala aj voda, ktorá bola vedená prasklinou na pravej strane pre-
visu ešte predtým ako ju vytmelili tmelom. Vytmelením praskliny zvedli časť stekajú-
cej vody na pole nápisu. Vľavo od nápisu sa nachádza menší skalný previs, ktorého
hmota je značne rozpraskaná a napohľad pôsobí veľmi nestabilne.⁷ Jeho spadnutie,
by mohlo ohroziť aj časť hmoty samotného nápisu.

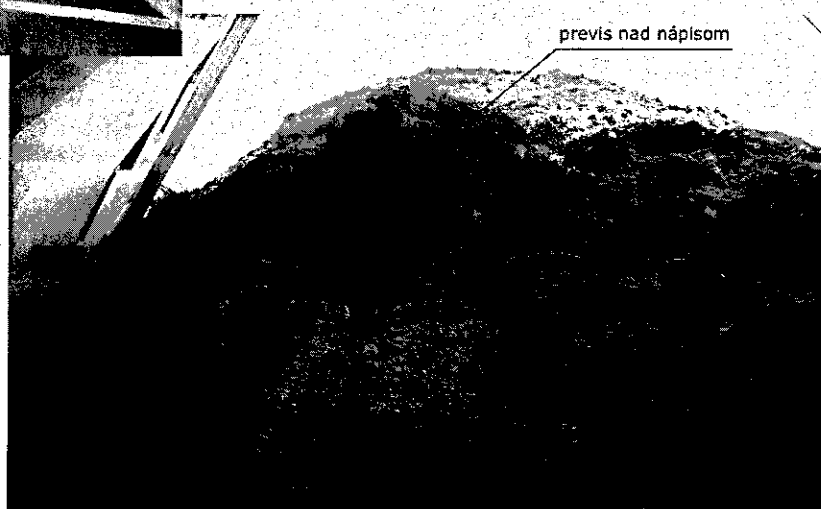
Počas zrážok dažďová voda tečie po skalnom masíve a steká priamo po nápisovej
ploche. Za mierneho dažďa voda tečie hlavne cez ľavú polovicu nápisového poľa.
Práve v strede prúdu stekajúcej vody sú poškodené písmená I a C z prvého slova
VICTORIAE. Pri silnejšom daždi, dažďová voda tečie po celej ploche nápisu. Kamen-

Skalné bralo so snehovou pri-
krývkou. Na stenách skalného
brala sa sneh udrží v minimál-
nom množstve.

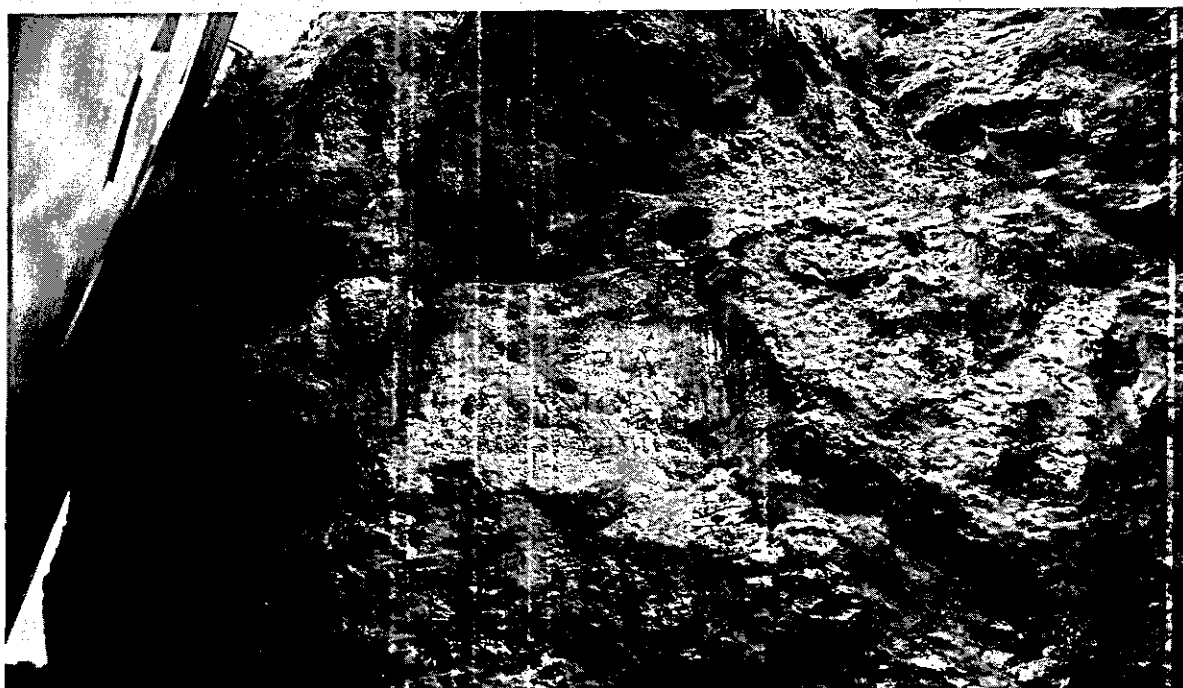

Grafické vyznačenie cementového tmelu na fotografii z
roku 1962. Foto Rutkayová, archív PÚSR v Bratislave.

Lokalizovanie miest previsov. Previs vedľa nápisu je rozpraskaný a na
pohľad pôsobí veľmi nestabilne.

⁷J. Vlčko: Obhliadka miesta nápisu z pohľadu inžinierskeho geológa, 2016, s.3.

Grafické vyznačenie ciest stekajúcej vody.
 Modrá farba vyznačuje plochu nápisu, po ktorej steká zrážková voda pri miernom daždi.
 Červená farba vyznačuje plochu vľavo od nápisu, po ktorej steká voda pochádzajúca z puklinového systému skaly.

Stekanie vody obsiahnutej v puklinovom systéme skaly. Voda pochádza z topiaceho sa snehu.

Voda vyviera pod previsom, ktorý je nad rímskym nápisom.

Za mierneho dažďa voda tečie hlavne cez ľavú polovicu nápisového poľa. Práve v strede prúdu stekajúcej dažďovej vody sú poškodené písmená I a C z prvého slova VICTORIAE.

ná hmota vápenca je kompaktná s nízkou nasiakavosťou a veľmi nízkym obsahom solí. Pole nápisu je znečistené usadeninami uhlíkového depozitu a nečistotami, ktoré sú obsiahnuté v stekajúcej vode. Vlhké prostredie dáva podnet ku tvorbe mikrobiologických činiteľov (riasy, pliesne). Za hlavnú deštrukciu nápisu možno považovať obmývanie nápisu zrážkovou vodou a vodou prechádzajúcou cez puklinový systém skalného brala. Najintenzívnejším deštrukciám môže dochádzať v zimných mesiacoch, kedy sa často striedajú teplotné rozdiely, keď počas dňa dochádza ku topeniu snehu a v noci je výrazne pod bodom mrazu.

Výrazné deštrukcie kamennej hmoty sa objavujú v okolí šticu, ktorý sa diagonálne tiahne z ľavého horného rohu po písmeno T v slove AVGVSTORV. V tejto časti sa nachádzajú dve lôžka s rozpraskaným a vypadaným vápencom. Jedno v časti písmen IC v slove VICTORIAE a druhé našťastie medzi riadkami, nad písmenami VS v slove AVGVSTORV. Tretie narušené lôžko je v treťom riadku, medzi slovami EXERCITVS QVI. Najintenzívnejšie obmývanie písmen dochádza na posledných dvoch spodných riadkoch, pretože sú vysekané na šikmej ploche, ktorá dokáže lepšie zadržať stekajúcu vodu.

Nad polom nápisu sa nachádza z neznámych príčin sekundárne vysekaná horizontálna drážka, o korej sa nepodarilo objaviť žiadne záznamy. Na základe archívnych materiálov vieme, že drážka vznikla niekedy medzi rokmi 1963 -1972.

Podľa vyhodnotení predchádzajúcich posudkov je zrejmé, že hlavnou príčinou poškodzovania sú atmosférické zrážky, keď pri stekaní dažďovej vody dochádza k postupnému rozpúšťaniu vápenca.⁸ Taktiež aj mikrobiologický porast, sinice, riasy, lišajníky a machy, ktoré sa vyskytujú na skale, nepriaznivo vplyvajú svojimi chemickými výlučkami na stabilitu povrchu vápenca.⁹

Objavy

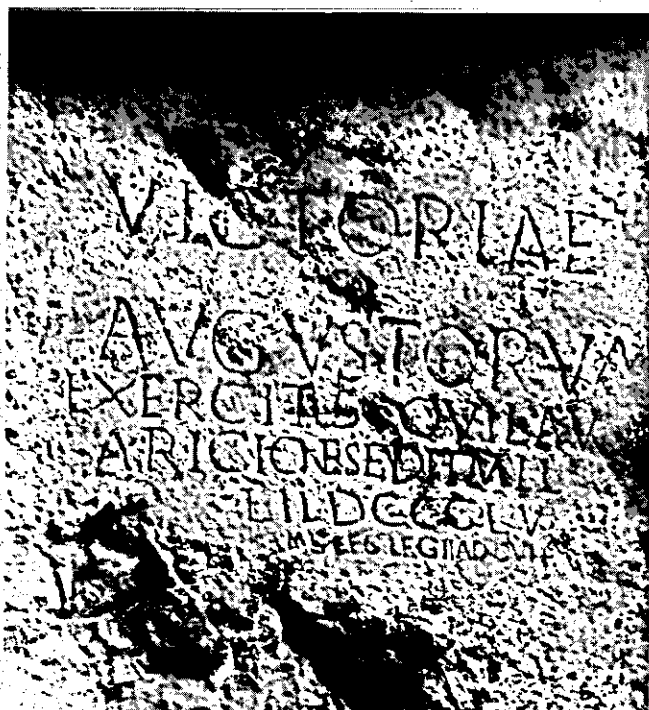
Nad nápisom sa v hornej pravej časti, nad písmenami IAE objavujú znaky v tvare V v Λ, ktoré vo svojej dokumentácii opísal už Okša A. (OKŠA, A.: Rímsky nápis v Trenčíne, priebeh reštaurovania, s. 16.) Znaky sú detailne fotograficky pri bočnom nasvietení zdokumentované na strane 78. Vpravo od nápisu za posledným písmenom V v slove AVGVSTORV sa objavuje znak pripomínajúci list (viď. s. 79.) Či ide skutočne o zámer alebo je to len náhoda zvetrania môže byť podnetom pre ďalšie bádanie. Taktiež pred doposiaľ známymi znakmi L II DCCCLV v piatom riadku, sa objavuje náznak akoby ďalších už zaniknutých písmen, z ktorých ostali iba stopy po horných častiach (pätky?). Či ide o náhodu, alebo o naozaj zaniknuté písmo je otázka pre epigrafiku (viď. s. 70.).

⁸ Popis procesu rozpúšťania vápenca popísal K. Bayer: Návrh spôsobu ochrany str. 4.,5.)

⁹ D. Pivko: Návrhy na ochranu rímskeho nápisu, 2016, str.2

Porovnanie úbytkov kamennej hmoty na základe fotografií

Záznam o radikálnom zhoršení rímskeho nápisu sa objavuje v Zámere a zásadach na reštaurovanie, I. Gajdošová, 2001, ktorá porovnáva stav nápisu v roku 2001 so stavom nápisu z roku 1978. Taktiež posledný reštaurátor rímskeho nápisu A. Okša, vo svojej práci konštatuje, že pri porovnaní zo zásahmi v 60-tych rokoch a v roku 1978 sa nezachovali písmená I a C v slove VICTORIAE, číslica V v čísle DCCCLV a písmená CVR F v posledných znakoch.¹⁰

Najstarší záber rímskeho nápisu z roku 1920. Foto: Orbis, archív PUSR v Bratislave. Písmená nápisu sú zvýraznené farbou.

Preto nevyhnutnou súčasťou výskumu bolo, na základe dostupných podkladov čo najpresnejšie dokázať, či dochádza ku razantnej strate písmen rímskeho nápisu.

Obaja autori však neuvádzajú porovnávací materiál, z ktorého tieto poznatky o razantnej strate odvodzujú. Dostupné staršie historické fotografie, nie sú také kvalitné, aby výsledky z ich porovnávaní boli nevyvráteným dôkazom a neboli založené iba na pocitoch. Navyše text nápisu bol v minulosti kvôli lepšej čitateľnosti zvýraznený čiernou farbou, čo mohlo vyvolávať pocit lepšej zachovalosti. Evidentné zvýraznenie písma farbou možno vidieť na fotografii z

roku 1920 (foto. Orbis, archív PUSR), kde vidieť aj domalované písmeno M v druhom riadku za slovom AVGVSTORV, ktoré nebolo nikdy vysekané.

Ako najvhodnejšiu fotografiu na porovnanie som vybral fotografiu odliatku rímskeho nápisu z roku 1958 (Foto: Pozdišovský, archív Trenčianskeho múzea). Snímok s dobrou kvalitou zachytáva biely sadrový odliatok bez patinácie a dobre vykresľuje reliéf nápisu. Nevýhodou je, že odliatok má autorské korekcie a svetlo na snímku dopadá na odliatok z ľavej strany, pretože originál je prirodzene osvetľovaný z pravej strany. Dnes sa tento 60 ročný odliatok nachádza v expozícii múzea na hrade Trenčín. Žiaľ vystavený odliatok je už neodborne patinovaný a písmená sú zvýraznené.

Na odliatku však vidieť stopy písmen CVR F. Pri pohľade na nápis v súčasnosti za prirodzeného osvetlenia sú tieto písmená nečitateľné. No však pri zmene svetelných podmienok je možné tieto písmená znovu vidieť, podobne ako ich vidieť na fotografií reliéfu z roku 1958.

¹⁰ A. Okša: Rímsky nápis v Trenčíne, priebeh reštaurovania, 2001, s. 16.

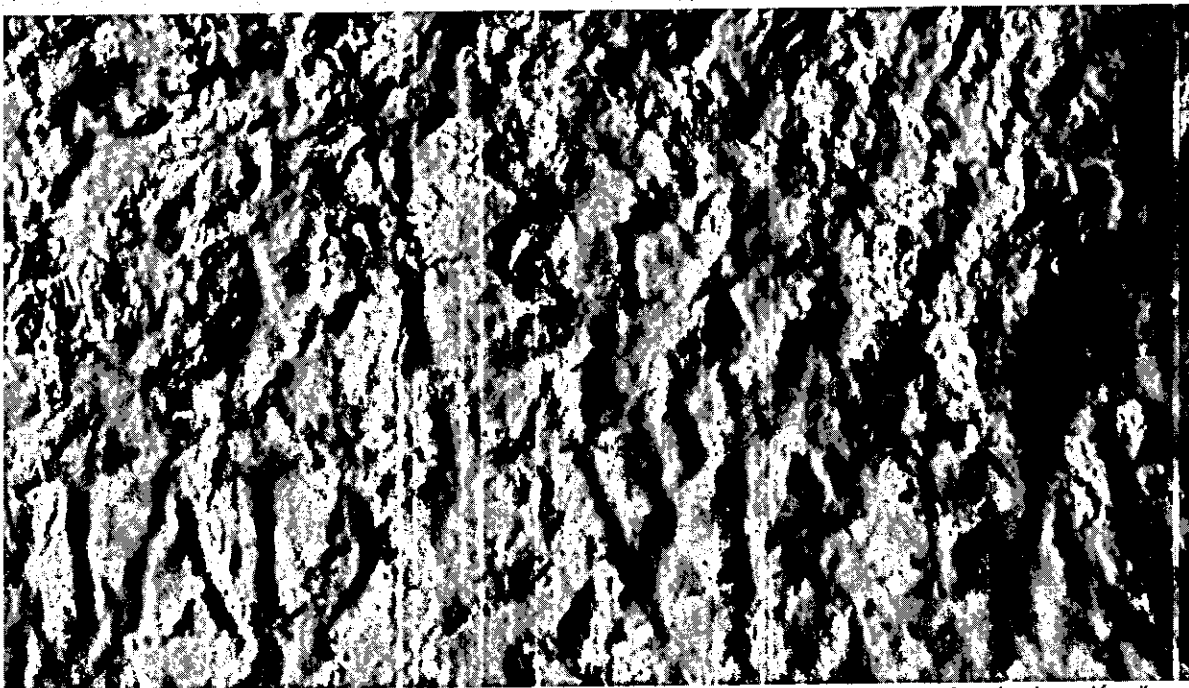
Fotografia odliatku rímskeho nápisu. Foto: Pozdišovský, 1958, archív Trenčianskeho múzea. Na odliatku však vidieť stopy písmen CVR F. Pri pohľade na nápis v súčasnosti za prirodzeného osvetlenia sú tieto písmená nečitateľné.

Detail koncových znakov na posledných dvoch riadkoch vykreslený na odliatku z roku 1958. Číslicu V možno len tušiť. Taktiež písmená C R F sú vo veľmi zlom stave.

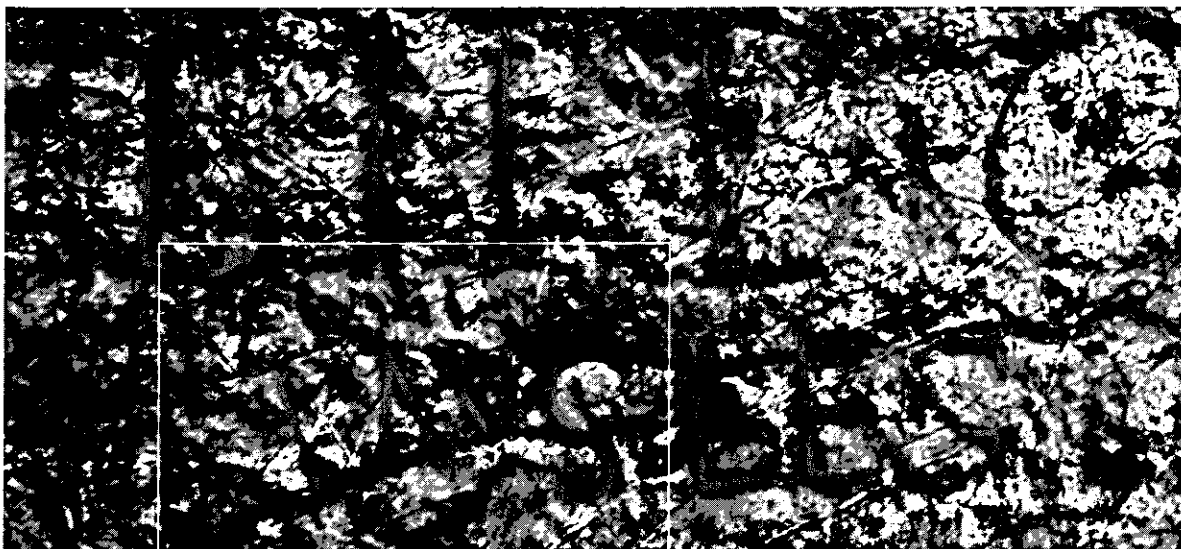
Pohľad na detail koncových znakov pri prirodzenom svetle. Svetlo dopadá z pravej strany. Znaký za takýchto podmienok sú takmer nečitateľné. Súčasný stav.

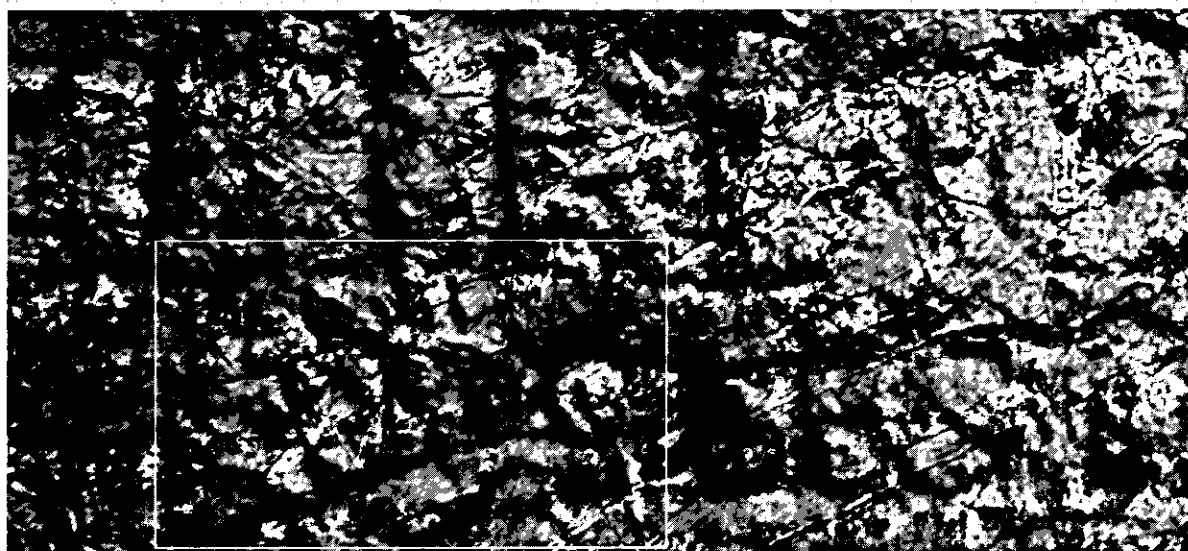
Detail koncových znakov na posledných dvoch riadkoch na odliatku z roku 1958. Svetlo dopadá z ľavej strany.

Pohľad na detail koncových znakov pri umelom svetle. Svetlo dopadá z ľavej strany. Pri zmene smeru svetla dochádza ku lepšej čitateľnosti spodných znakov VR F. Súčasný stav.

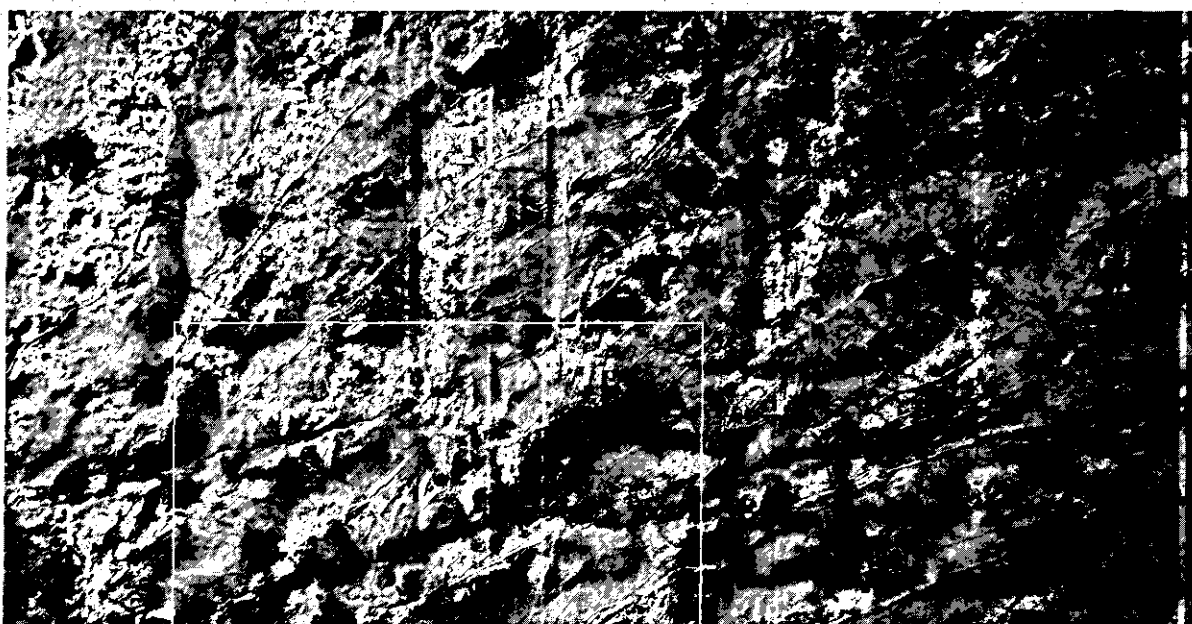
*Pohľad na detail koncových znakov mena veliteľa posádky. Znaký ANS sú zobrazené v bielych rámi-
koch.*

*Pohľad na detail znakov ANS v bielom rámi-
ku pri prirodzenom svetle. Svetlo dopadá z pravej strany. Súčasný stav.*

Pohľad na detail znakov ANS v bielom rámmiku na odliatku z roku 1958. Svetlo dopadá z ľavej strany.

Pohľad na detail pri umelom svetle. Svetlo dopadá z ľavej strany. Súčasný stav.

Taktiež je sporné tvrdenie o zmiznutí číslice V za posledné roky, pretože už ani na reliéfe z roku 1958 ju nie je takmer vidieť. Podobne to platí aj o písmenách I a C v slove VICTORIAE, ktorých horná polovica chýbala omnoho skôr (viď. porovania detailov). Na odliatku písmeno C nie je vidieť. Môže to byť spôsobené, tým že odlievateľ pri realizácii formy, naniesol do jeho reliéfu väčšiu separačnú vrstvu (šliker) a tým plytký reliéf zanikol. (?)

Podobne chýbajú aj začiatkové písmená mena veliteľa posádky a z jeho mena ostali iba veľmi slabo „čitateľné“ koncové písmená AN(V?)S.¹¹ Tieto písmená zrejme už chýbali aj v 19. storočí, preto odborníci Theodor Mommsen a Otto Hirschfeld z odliatku mylne dešifrovali meno **CONSTANS** namiesto **MAXIMIANVS**. K menu Maximianus sa dopracovali až v polovici 20. storočia na základe nájdennej stély zo Zany v Alžírsku.¹²

Ako som už vyššie uviedol, na vedecké porovnania úbytkov nápisu neexistuje kvalitný porovnávajúci materiál. Opísané výsledky pozorovania, tým podliehajú môjmu subjektívnemu hodnoteniu. Obrázky použité pri porovnávaní boli spracovávané v programe Photoshop, za účelom vyváženia bielych a čiernych farieb a pridania kontrastu. Rímsky nápis sa s istotou pomaly stráca a zaniká, no podľa môjho názoru nejde o „razantné“ úbytky za posledných 50 rokov. Za účelom vedeckého monitorovania úbytkov boli v súčasnosti vyhotovené 3D skeny rímskeho nápisu, ktoré bude možné v budúcnosti porovnať a s veľkou matematickou presnosťou vyhodnotiť skutočnú mieru vzniknutých poškodení.

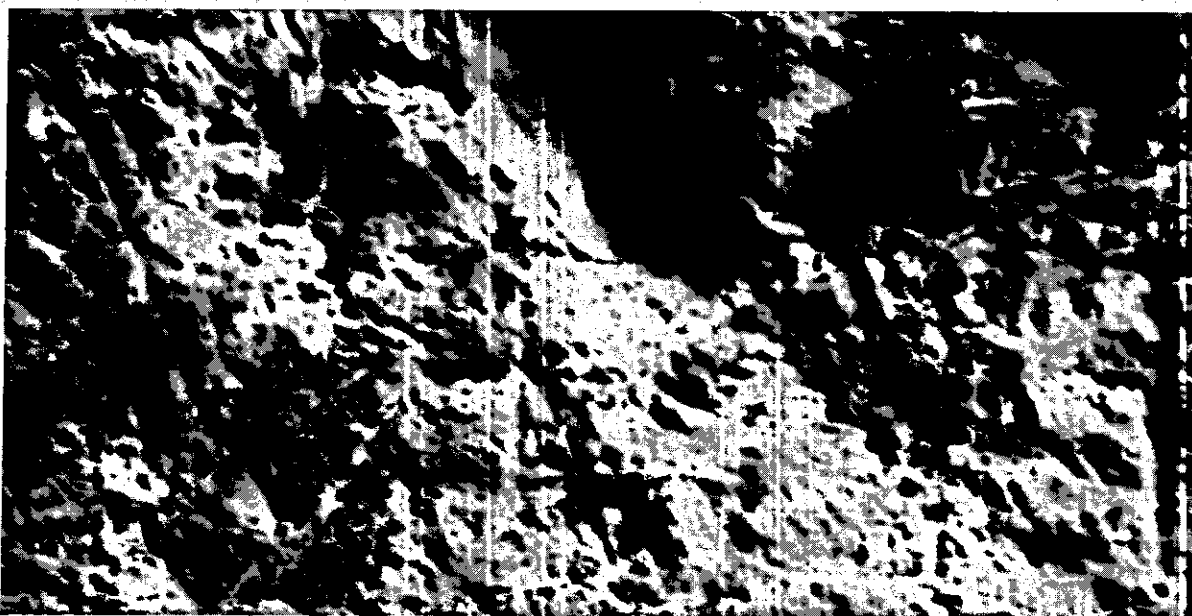

Detail prvých troch písmen VIC z fotografie odliatku z roku 1958. Na odliatku písmeno C nie je vidieť. Môže to byť spôsobené, tým že odlievateľ pri realizácii formy, naniesol do jeho reliéfu väčšiu separačnú vrstvu (šliker) a tým plytký reliéf zanikol. (???)

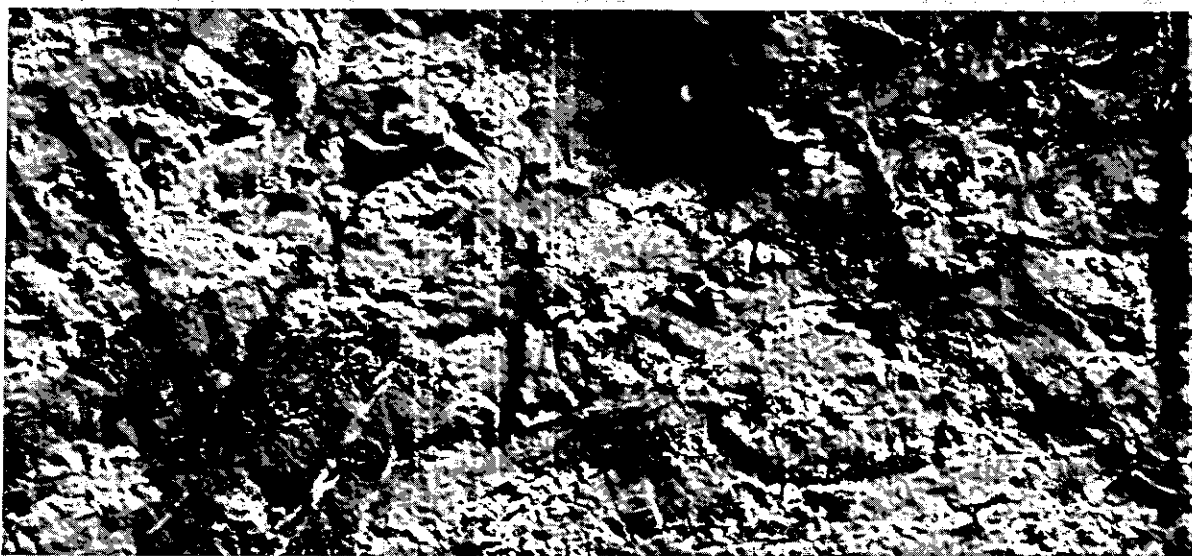
¹¹ Pri skúmaní reliéfu v tejto časti si neviem predstaviť ako mohlo byť uložené písmeno V. Písmeno N je ešte ako tak čitateľné, no reliéf evokuje aj písmeno M, ako je to na fotografií z roku 1920.

¹² M. Vdovičková: Umelecko-historický opis, strana 10.

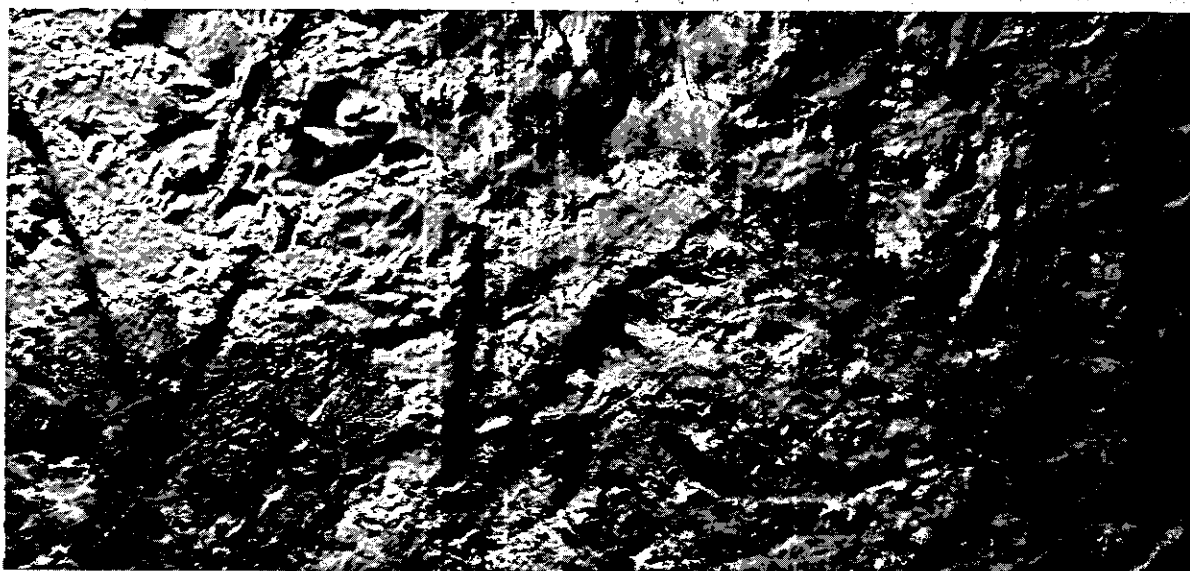
Napokon to, že rímsky nápis mohol mať problémy s čitateľnosťou už v začiatkoch jeho znovuobjavenia, nepriamo dosvedčuje aj fakt, že Ludovít Stárek ho mylne intrerpretoval a na základe tejto interpertácie ho Theodor Mommsen zaradil medzi falzifikáty. Až po zaslaní odliatku nápisu, uznali jeho pravosť. Je možné predpokladať, že Stárekova interpretácia bola mylná na základe zlej čitateľnosti nápisu?

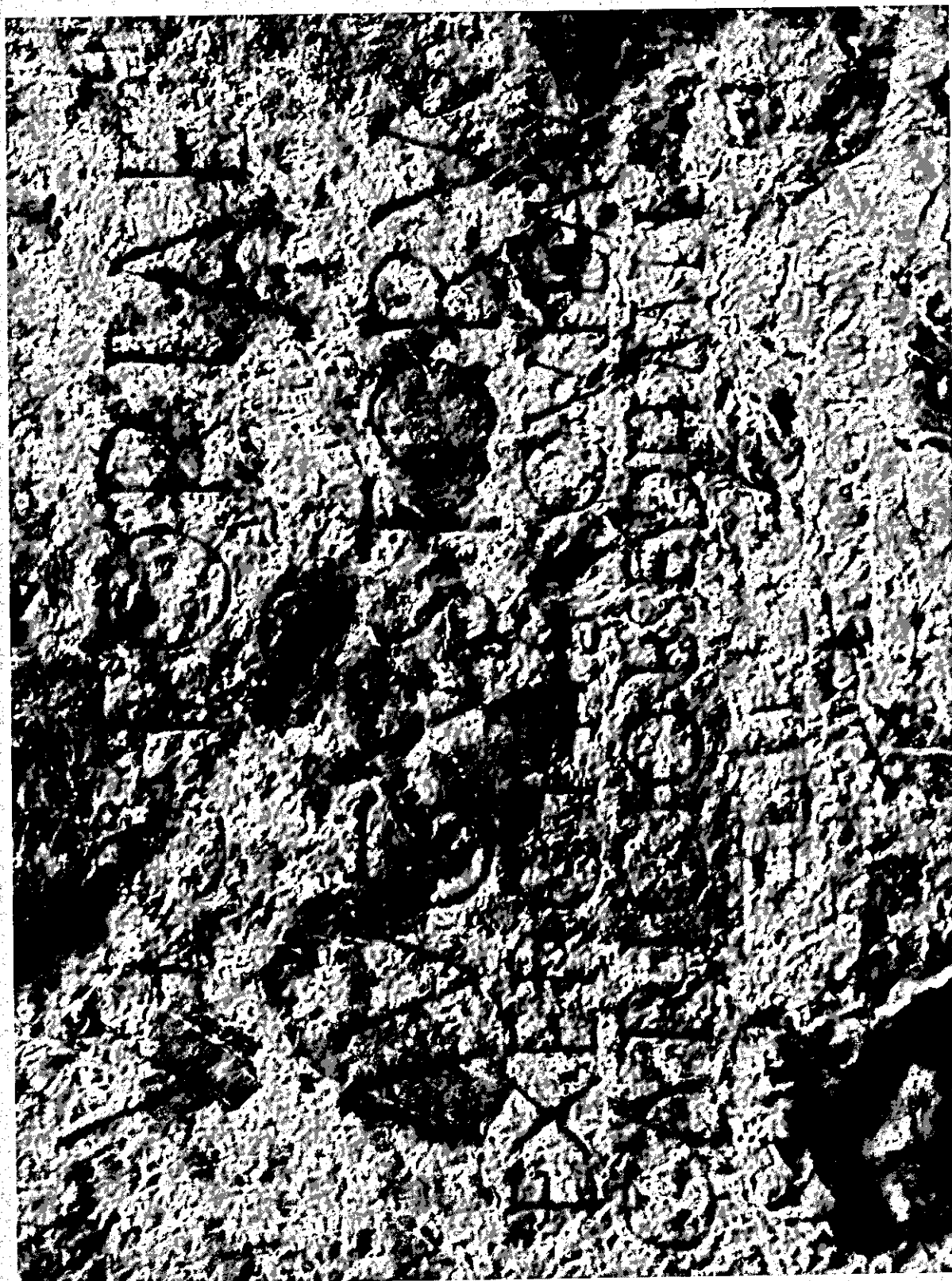
Detail prvých troch písmen VIC z fotografie z roku 1962. Spodná polovica pímená C je viditeľná.

Detail prvých troch písmen VIC pri prirodzenom osvetlení. Súčasný stav.

Detail prvých troch písmen VIC pri umelom osvetlení, dopadajúcom z ľavej strany. Súčasný stav.

Pohľad na rímsky nápis v novembri roku 2016.

Pohľad na rímsky nápis z roku 1962. Foto Rutkayová, archív PÚSR v Bratislave.

Nevyhnutným úkonom pre 3D skenovanie bolo vytvoriť 4 pevné body, na ktoré budú stiahnuté ďalšie merania v budúcnosti. Do skalného masívu sa vyvrtali otvory (v jednom prípade sa využil už existujúci otvor) do ktorých sa na chemickú kotvu (polyester) osadila závitová tyč o priemere 0,8 mm a matica. Závitová tyč spolu s maticou vytrča zo skaly cca 5 cm. Pozinkované kovové komponenty sa natreli tmavošedou olejovou farbou aby splývali s farebnosťou skaly.

Tieto značky je dôležité v skale ponechať, inak nebude možná spätná kontrola nameraných údajov.

Grafické vyznačenie štyroch pevných bodov, ktoré je potrebné zachovať do budúcnosti.

Stručné záverečné vyhodnotenie výsledkov výskumu

Stav hmoty skaly haluznatého vápenca je dobrý, s nízkou nasiakavosťou a nízkym výskytom solí. Na nápis sa nachádzajú malé praskliny a miesta s rozpraskaným vápencom. Nad nápisom je skalný previs, ktorý je prasklinou oddelený od celkovej hmoty skaly a z pod ktorého vľavo od nápisu vyteká voda. Prasklina okolo previsu je v súčasnosti zacementovaná. Zacementovanie praskliny však čiastočne zviedlo stekajúcu vodu na plochu nápisu.

Prvoradá kroky, ktoré treba v súvislosti so statikou skalného previsu nad nápisom a previsu vľavo od nápisu urobiť, sú obsiahnuté v správe od geologického inžiniera J. Vlčka na strane 31.

Hlavným deštrukčným činiteľom nápisu je voda, ktorá steká počas zrážok po ploche nápisu a taktiež aj voda, ktorá je infiltrovaná v puklinovom systéme skalného masívu. Prevažné úbytky nápisu majú charakter vymytia.

Na nápis sa nachádzajú aj iné znaky, ktoré doposiaľ neboli predmetom skúmania (s. 43.) a bolo by vhodné ich posúdiť epigrafikom.

Na základe porovnávania historických fotografií nápisu s jeho súčasným stavom, možno skonštatovať, že postupne dochádza ku zhoršovaniu čitateľnosti nápisu, no nie ku až tak dramatickému, ako sa predpokladalo.

Za účelom presného porovnávania úbytkov nápisu v budúcnosti, bolo realizované 3D skenovanie. V budúcnosti, po ďalšom skenovaní, bude možné skeny porovnať a úbytky hmoty matematicky vyhodnotiť. Počas výskumu sa za účelom porovnania úbytkov naskenoval aj odliatok nápisu z roku 1958, vystavený v expozícii múzea na hrade Trenčín. Žiaľ matematické porovnania nebolo možné zrealizovať, kvôly deformáciám odliatku vzniknutým pri jeho vyhotovovaní (zmrštený silikón). 3D PDF formáty nápisu a odliatku sú súčasťou digitálnej prílohy.

Konzervovanie alebo hydrofobizovanie nápisu, by bolo z dôvodu nízkej nasiakavosti horniny nedostatočné a mohlo by mať skôr nežiadúci efekt. Preto najvhodnejším spôsobom, akým možno zabrániť deštrukciám nápisu, je odklonenie tečúcej vody formou žlabu alebo striešky. Vyhotovením striešky sa dosiahne dlhodobá ochrana nápisu pred tečúcou vodou a pred priamym dažďom.

NÁVRH NA REŠTAUROVANIE

Postup navrhovaných krokov:

I.

Požiadavky inžinierskeho geológa

Prvým z krokov vedúcich ku stabilizovaniu rímskeho nápisu patrí dodržať požiadavky inžinierskeho geológa Doc. RNDr. Jána Vlčku, CSc., ktorý vo svojej správe navrhuje:

- vykonať podrobný prieskum štruktúrne tektonických pomerov len okolia nápisu a vymedzenie puklinových systémov;
- zhodnotenie doposiaľ vykonaných preventívnych opatrení;
- monitorizáciu skalného previsu nad nápisom; inštalovať jednoduché monitorovacie zariadenie;
- stabilizácia menšieho skalného previsu vľavo od rímskeho nápisu.

Podrobnejšia špecifikácia navrhovaných opatrení je uvedená na strane 31.

Až na základe detailnejšej analýzy a podľa jej výsledkov a návrhov navrhovaných opatrení (napr. spôsob stabilizácie malého skalného previsu) je možné začať s ďalšími navrhovanými krokmi v bode II.

II.

Návrhy konzervátorských opatrení a ich odôvodnenie

Predošlé posudky a správy jednoznačne potvrdzujú, že hlavná príčina deštrukcie nápisu je obmývanie nápisu zrážkovou vodou a vodou prechádzajúcou cez puklinový systém skalného brala. Výsledky merania nasiakavosti vzoriek vápenca ukazujú, že nasiakavosť je veľmi nízka a teda neumožňuje dostatočné hĺbkové konzervovanie pri atmosferickom tlaku. Z týchto dôvodov nedoporučujem konzervovanie a ani hydrofobizovanie nápisu. Týmto vyjadrením sa prikláňam nielen k názoru chemického technológa pre reštaurovanie Ing. K. Bayera (s. 28), ale aj názoru pléna Reštaurátorskej komisie Pamiatkového úradu zo dňa 18.9. 2001, **„že je potrebné maximálne sa vyhnúť použitiu chemických preparátov a pri riešení deštrukcií i prasklín orientovať sa na prírodné materiály“**.¹³

Aby sme mohli zabrániť stekaniu zrážkovej vody po ploche nápisu je potrebné tečúcu vodu odkloniť od plochy nápisu. Odklonenie je možné iba mechanickým zásahom, t.j. vyhotovením určitej bariéry, ktorá odvedie nežiadúcu vodu mimo plochy nápisu.

Jedna z alternatív ako odkloniť tečúcu vodu z plochy nápisu je osadenie žľabu do miesta vysekanej drážky nad polom nápisu. Pravdepodobne táto drážka aj vznikla za týmto účelom. Druhá alternatíva je osadenie sklenenej striešky do vysekanej drážky. Osobne ako reštaurátor sa prikláňam k druhej alternatíve.

¹³ Zápisnica z rokovania pléna reštaurátorskej komisie Pamiatkového ústavu, in: A. Okša: Rímsky nápis v Trenčíne, priebeh reštaurovania, 2001, s. 5

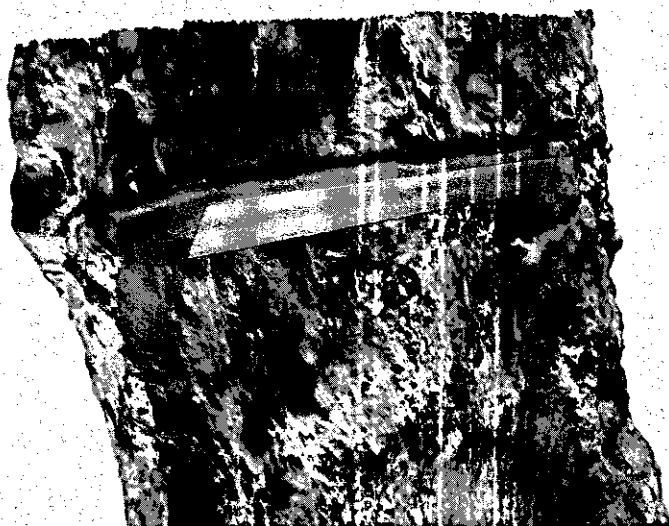
I. ALTERNATÍVA

Do drážky je možné osadiť : A - jednoduchý žľab z oloveného plechu, B - žľab imitujúci skalný masív

Nevýhodou oboch variantov je, že nechránia nápis pred priamym nárazovým dažďom, je potrebná ich pravidelná údržba a vnútro žľabu bude viditeľné z terasy hotela.

Variant A - jednoduchý žľab z oloveného plechu

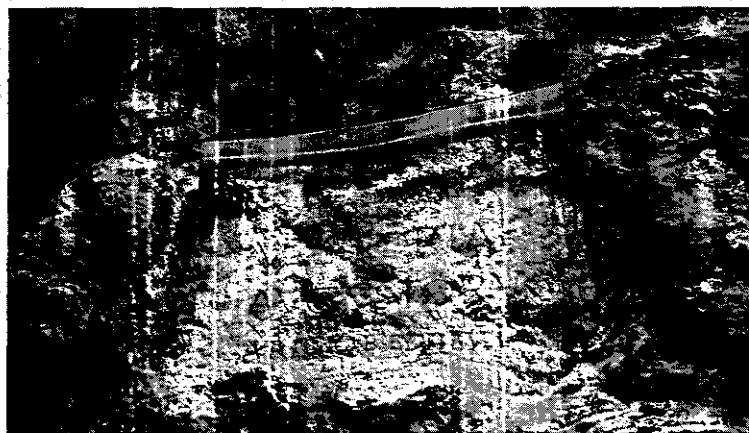
Ing. K. Bayer v prípade zamietnutia realizácie striedky navrhuje aj minimalistické riešenie, pozostávajúce z olovenej rímsy, ktorá bude mať tvar dážďového žľabu. Olovený žľab by bol kotvený do už vysekanej drážky nad polom nápisu pomocou polyuretánu (Sikaflex). Olovený plech je dobre tvarovateľný a je ho možné presne dotvarovať ku reliéfu skaly. Zoxidovaný olovený plech, nebude farebne kontrastovať so skalným masívom.

Vizualizácia oloveného žľabu nad rímskym nápisom, vsadeným do už vysekanej drážky. Bočný pohľad.

Ukážka farebnosti zoxidovaného oloveného plechu. Oplechovanie hornej časti reliéfu na katedrále sv. Víta v Prahe. zdroj: casopis-stavebnictvi.cz

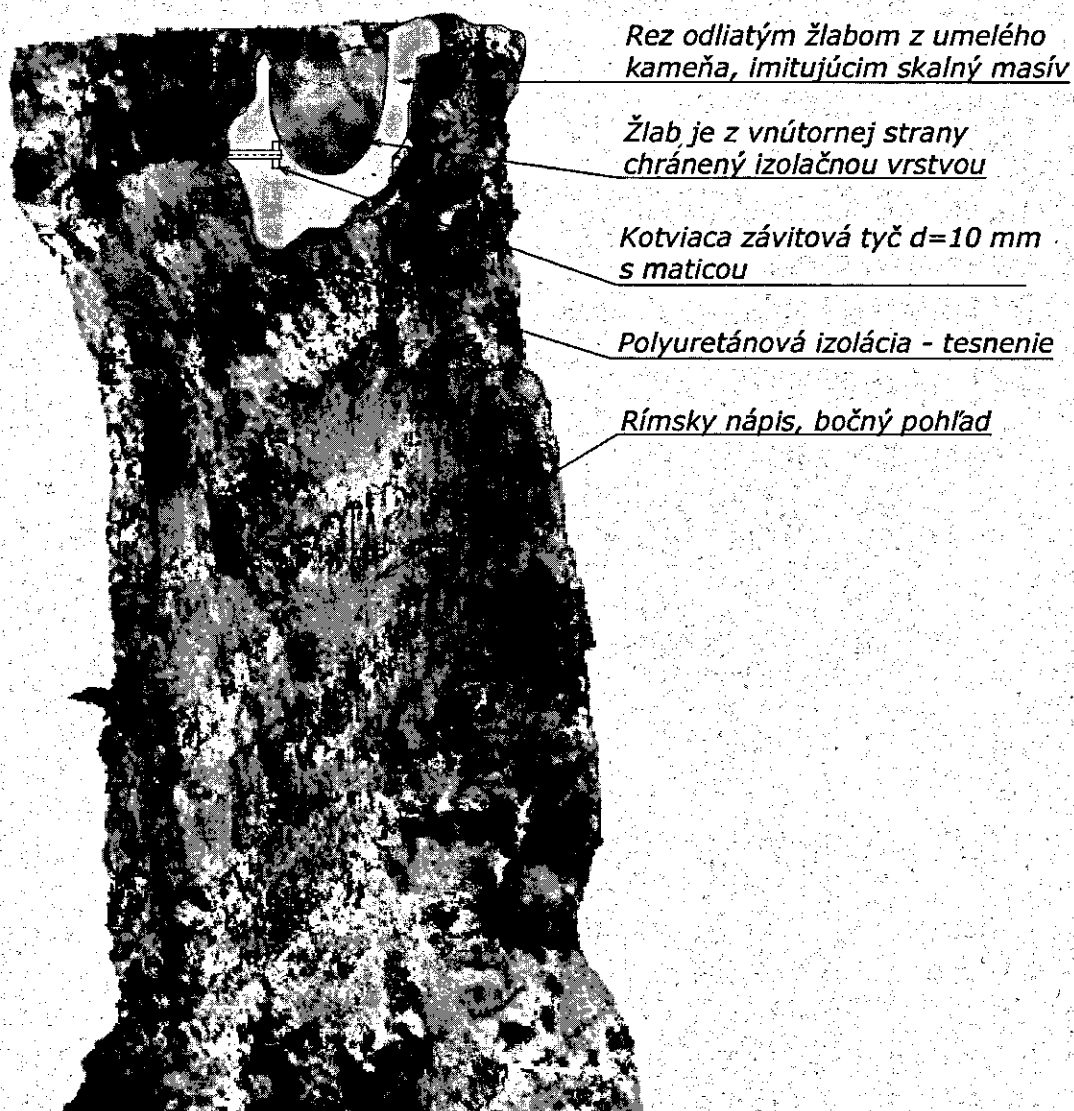

Vizualizácia oloveného žľabu nad rímskym nápisom.

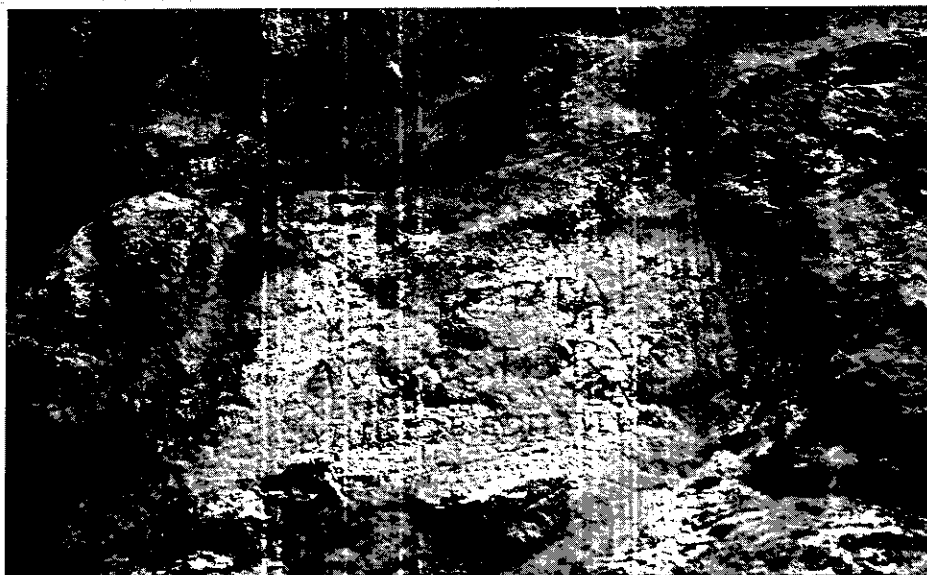
Variant B - žľab imitujúci skalný masív

Vytvorenie rímsy imitujúcej skalný masív.

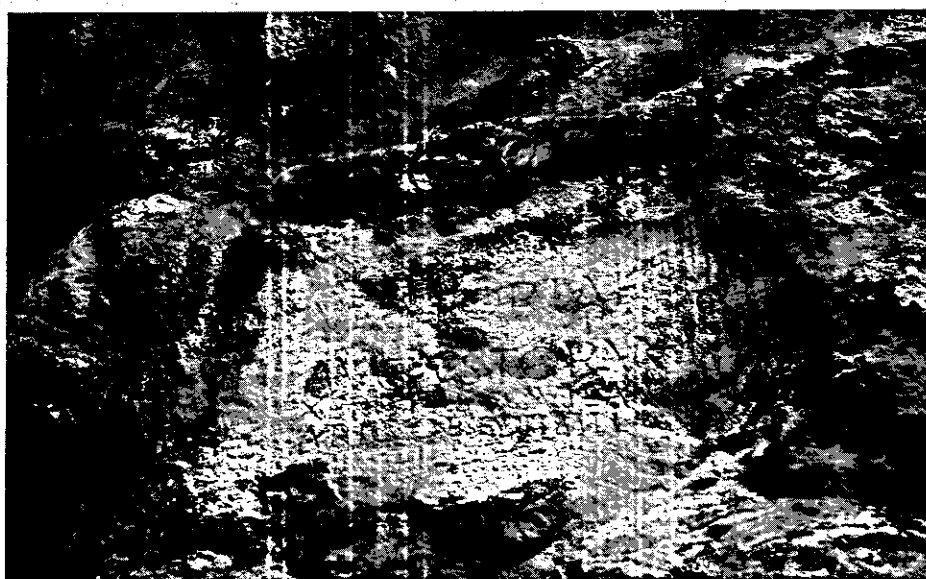
Z plochy skaly, kde sa rímsa aplikuje, by bola sňatá forma a následne vytvorený odlatok. V rámci reliéfu skalného masívu sa sníme hrubá silikónová forma bez kapsule, ktorá sa bude dať ohýbať a rôzne deformovať. Silikónová forma sa podľa potreby priloží ku odliatku a následne sa odleje rímsa so žľabom z umelého kameňa na báze syntetickej živice. Táto rímsa bude snímateľná. Rímsa sa akrylovými farbami prispôsobí ku farebnosti skaly. Na skalu sa uchyť pomocou nerezových trňov, osadených do už vysekanej drážky. Okraje rímsy sa vytmelila pružným polyuretánovým tmelom (Sikaflex). Žľab rímsy bude ošetrený izolačnou vrstvou. Ide o reverzibilný proces.

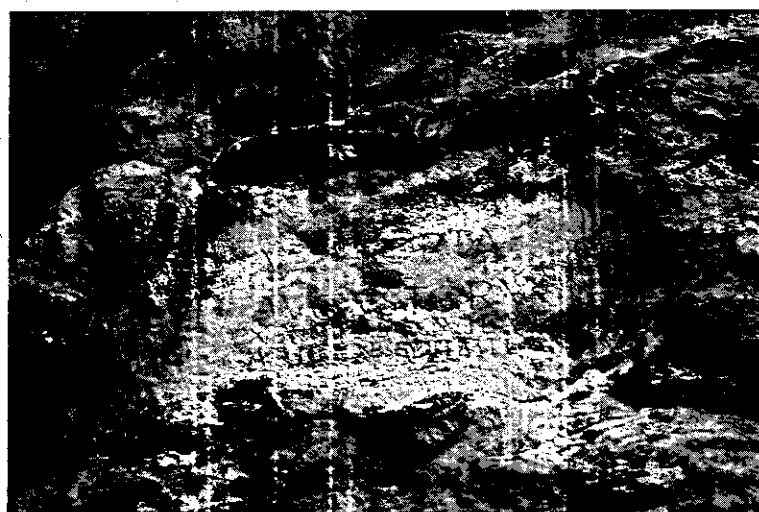
Vizualizácia rezom žľabu z umelého kameňa, štruktúrou a farebnosťou imitujúceho povrch skaly.

Pohľad na rímsky nápis bez žlabu.

Vizualizácia pohľadu na rímsky nápis s nainštalovaným odliatym žlabom, imitujúcim skalný masív.

Grafické znázornenie rozsahu doplneného žlabu z umelého kameňa.

II. ALTERNATÍVA

Druhou alternatívou je osadenie sklenenej striešky do vysekanej drážky.

Najideálnejším riešením sa v tejto fáze poznania javí vyhotovenie striešky nad poľom nápisu. Ku vyhotoveniu striešky sa vo svojich správach prikláňajú nielen traja oslovení odborníci D. Pivko, V. Kohút, K. Bayer, ale aj reštaurátor A. Okša, ktorý v dokumentácii uvádza, že prestrešením sa zamedzí zatekaniu a zamŕzaniu dažďovej vody.¹⁴ Strieška odvedie nielen stekajúcu vodu, ale ochráni nápis aj pred priamym dažďom. Vyhotovenie striešky nepriamo iniciuje aj horizontálna drážka, ktorá bola z neznámych príčin vysekaná nad poľom nápisu. Práve do tejto drážky sa ponúka osadiť sklennú tabuľu, plniacu funkciu striešky. Tento typ striešky nebude v prostredí zmodernizovaného hotela Elizabeth pôsobiť cudzo a nevhodne. Samotné zábradlie terasy vzdialenej približne 4 m od rímskeho nápisu je vytvorené z jednoduchých sklenených platní. (viď. foto strana 37., 54.)

Výroba striešky

Pre vytvorenie presnej šablóny sklenenej striešky, ktorá bude kopírovať nerovnosť skaly, je potrebné vyhotoviť najskôr odliatok miesta, kde bude sklo osadené. Preto navrhujem vyhotoviť formu z miesta vysekanej drážky o veľkosti cca 120 x 10 cm. Skalu navrhujem odseparovať šlikrom (rozpustený íl vo vode) a následne naniesť vrstvu kondenzačného silikónu v troch vrstvách + sadrová kapsula s armatúrou. Sadrový odliatok sa v mieste vysekanej drážky pozdĺžne prepáli a podľa profilu sa vyhotoví maketa. Tvar sklenenej striešky bude následne podľa makety vyrezaný vodným lúčom. Sklo bude osadené do polyuretánového tmelu (napr. Sikaflex) šedej farby. Prípadné nepresnosti medzi skalou a sklom je možné dotmeliť minerálnym tmelom, ktorý bude farebnosťou a štruktúrou identický so skalou.

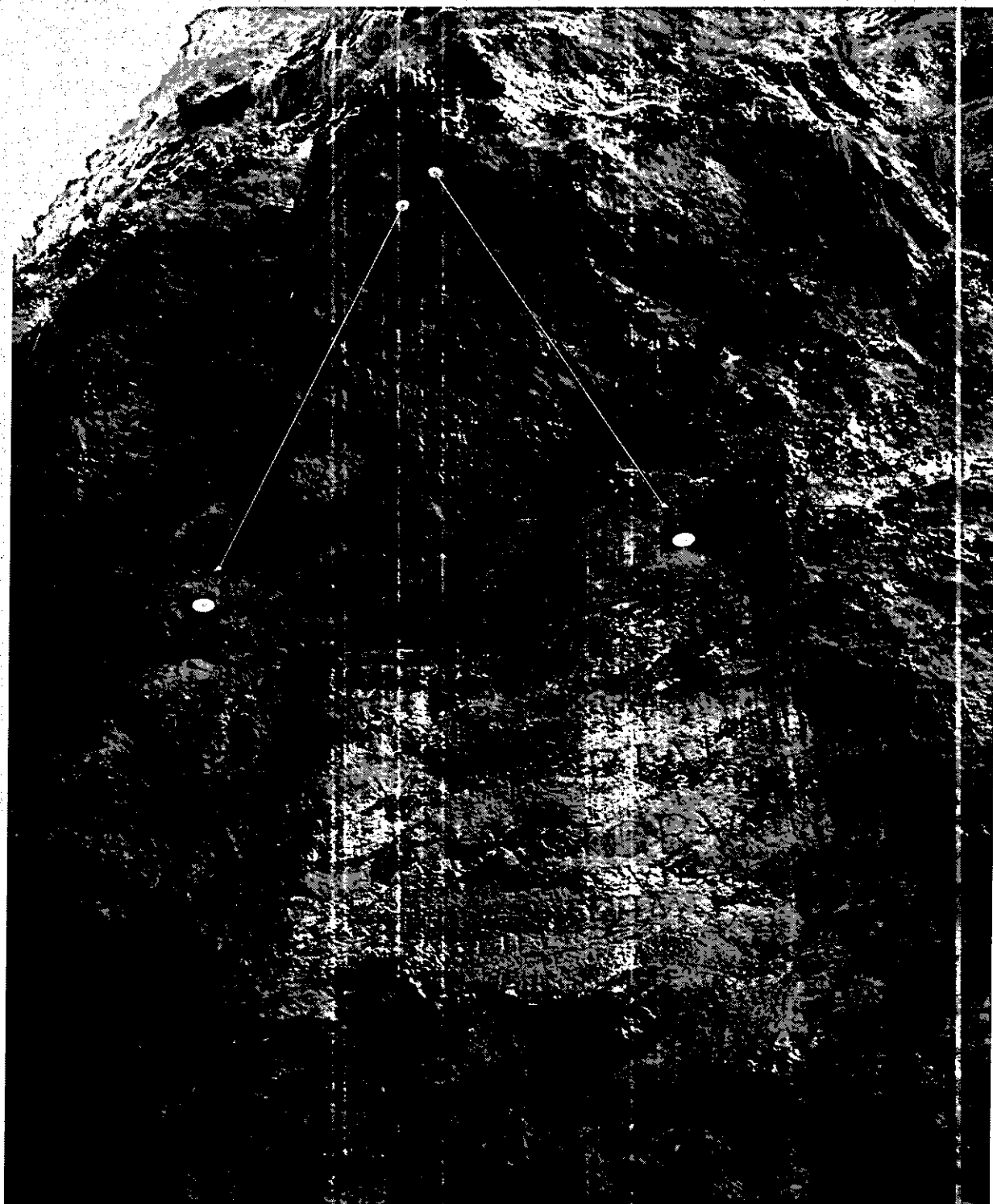
V prípade poškodenia je strieška ľahko nahraditeľná, za predpokladu dobrého archivovania jej šablóny.

Nevýhody:

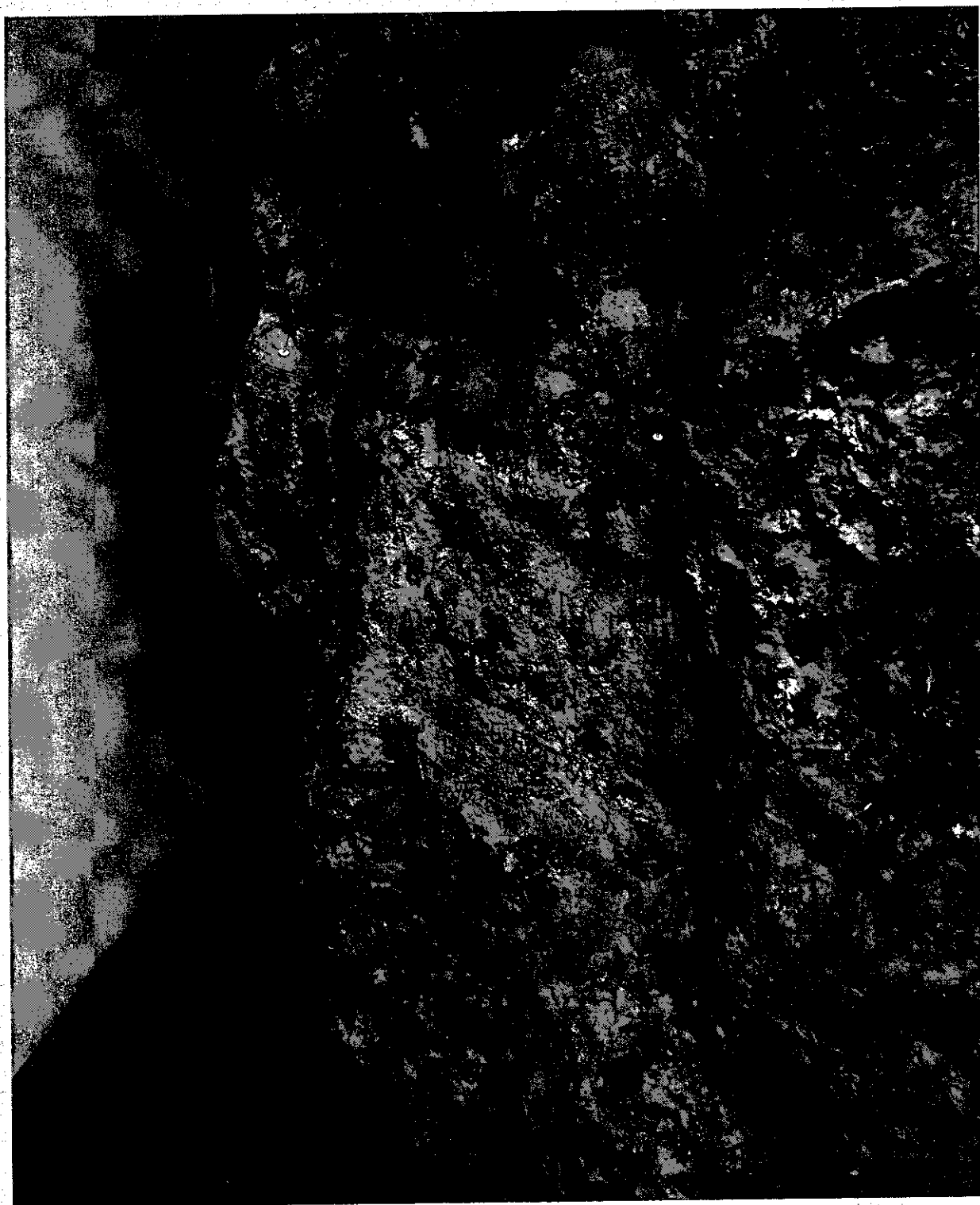
- striešku bude potrebné čistiť,
- náchylnejšia na zničenie,
- možnosť udomácnenia holubov obyvajúcich strechu hotela.

¹⁴A. Okša: Rímsky nápis v Trenčíne, priebeh reštaurovania, 2001, s. 17

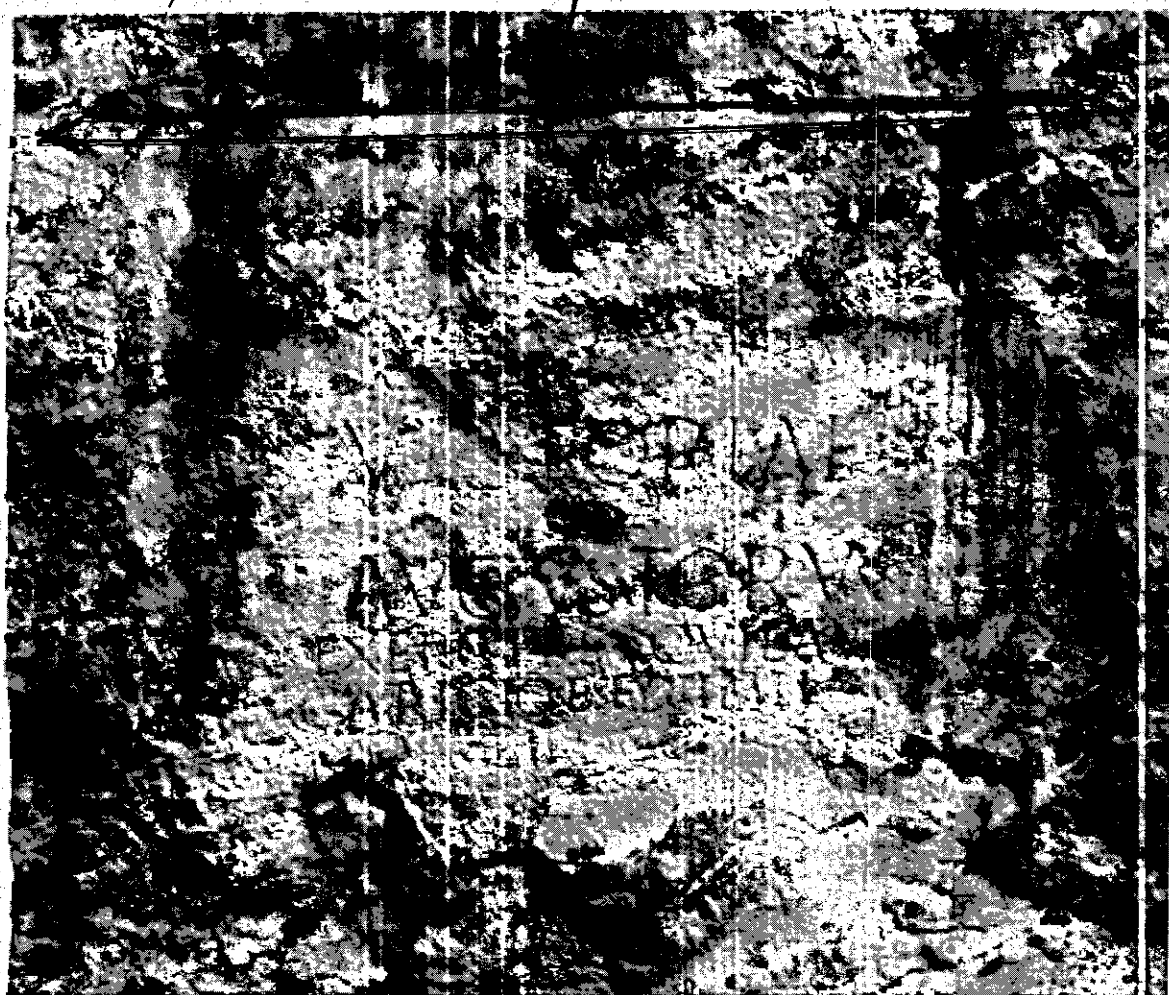
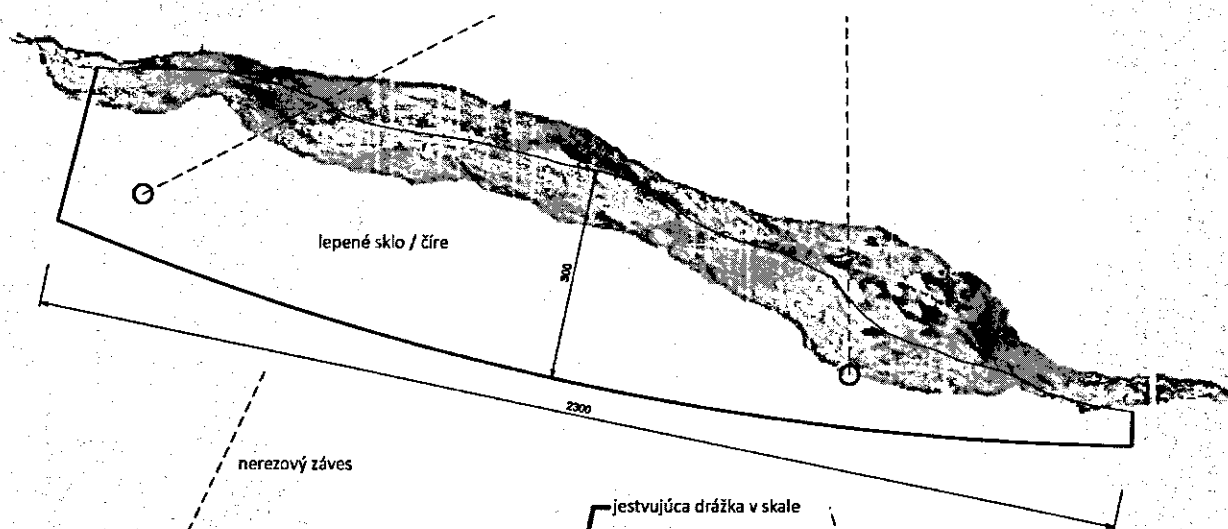
Návrh prestrešenia nápisu sklenenou strieškou

ZHOTOVITEĽ	Mgr. art. Tomáš Haviar	DÁTUM	1/2017
LOKALITA	TRENCÍN	STUPEN	štúdia
STAVBA	Hotel Elizabeth	FORMÁT	1 x A4
OBJEKT	rímsky nápis	MIERKA	bez
VÝKRES	návrh prestrešenia	Č. VÝKR.	1

ZHOTOVITEĽ	Mgr. art. Tomáš Haviar	DÁTUM	1/2017
LOKALITA	TRENCÍN	STUPEŇ	štúdia
STAVBA	Hotel Elizabeth	FORMÁT	1 x A4
OBJEKT	rímsky nápis	MIERKA	bez
VÝKRES	návrh prestrešenia	Č. VÝKR.	2

ZHOTOVITEĽ	Mgr. art. Tomáš Havlar	DÁTUM	1/2017
LOKALITA	TREŇČÍN	STUPEŇ	štúdia
STAVBA	Hotel Elizabeth	FORMÁT	1 x A4
OBJEKT	rámsky nápis	MIERKA	bez
VÝKRES	návrh prestrašenia	Č. VÝKR.	3

Tmelenie drobných prasklín v poli nápisu

V prípade realizácie striešky sa vyrieši aj problém s tmelením drobných prasklín, nachádzajúcich sa na ploche nápisu, ktorých tmelenie navrhuje statik Ing. V. Kohút. Ak strieška zabezpečí trvalú ochranu pred zrážkami, tak tmelenie drobných prasklín navrhujem vynechať.

Tmelenie navrhujem v prípade schválenej realizácie I. alternatívy (žľab), ktorá neochráni nápis pred priamym dažďom.

V prípade nevyhnutnosti tmelenia prasklín navrhujem použiť tmel zložený z Paraloidu B72 a prášku vápenca. Pred tmelením sa miesto praskliny vyčistí (malá kefka, destilovaná voda) a dobre vysuší (fén) a impregnuje I. krát 4% a II. krát 10% Paraloidom B72 rozpusteným v etanole. Tmeliaca hmota bude pozostávať z múčky identického vápenca, do ktorého je nápis vysekaný a bude pojená 25 - 30% Paraloidom B72 rozpusteným v technickom acetóne. Tento typ tmelu je elastický a je ľahko reverzibilný.

Grafické vyznačene miest a rozsahu vlásočnicových prasklín do 1 mm.

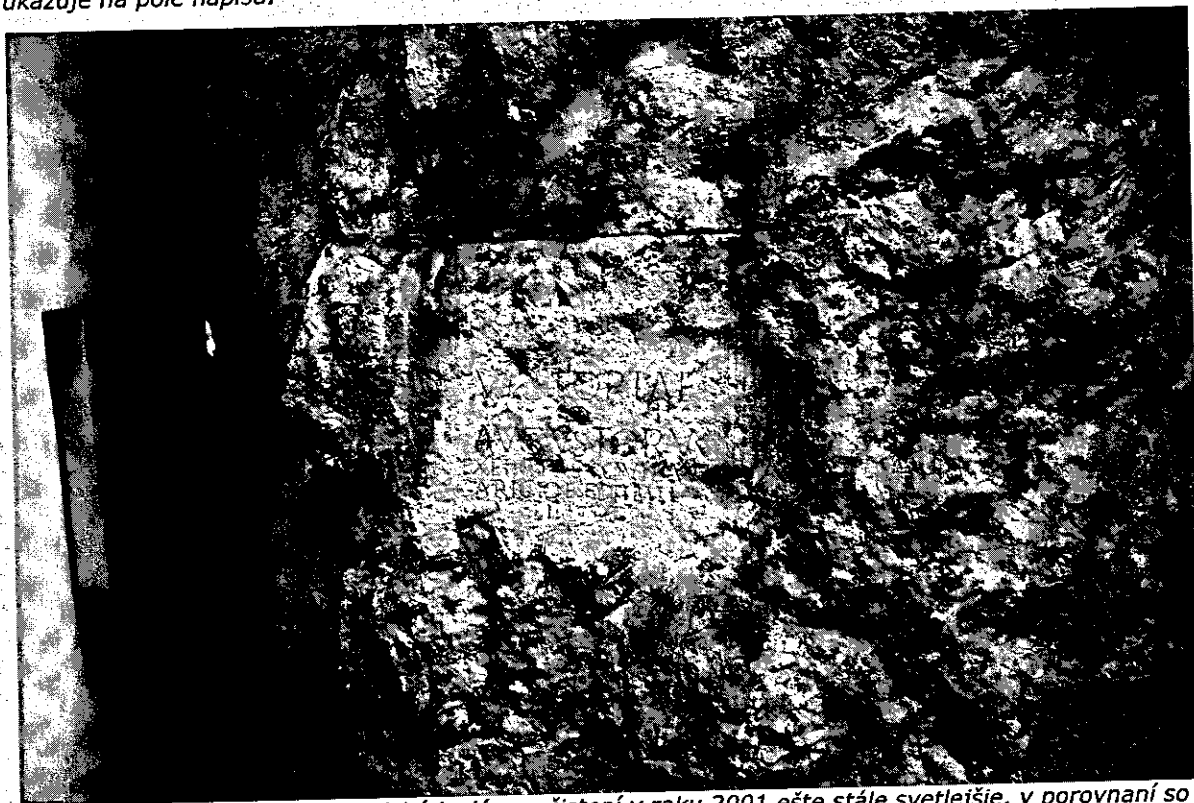
FOTODOKUMENTÁCIA SÚČASNÉHO STAVU

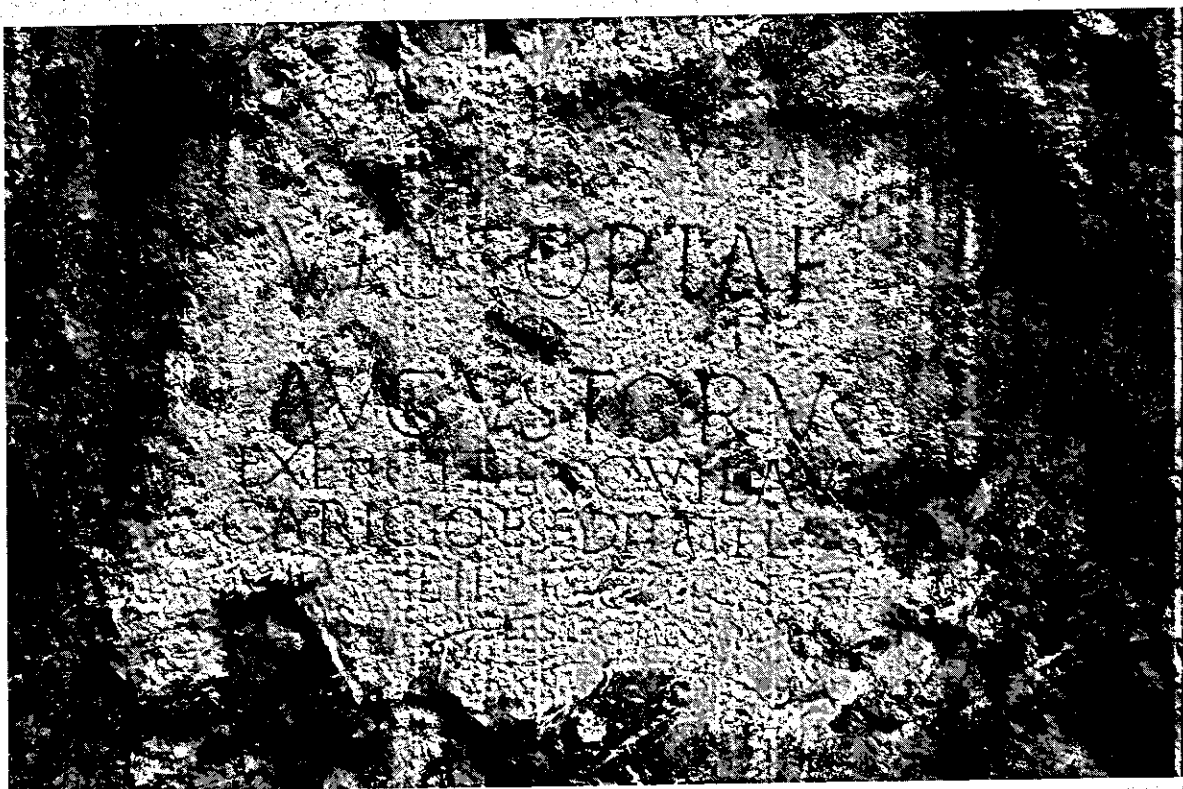
Pohľad na skalné bralo. Šípka v spodnej časti ukazuje na pole nápisu.

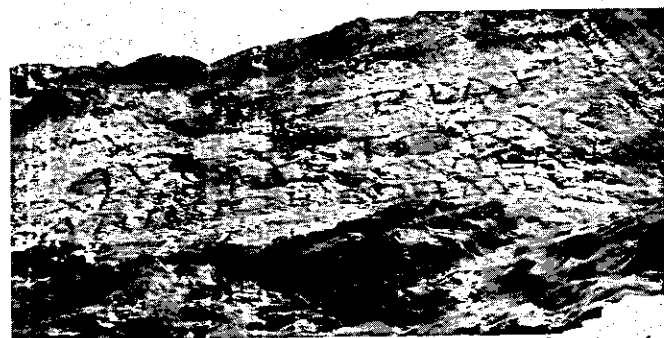
Pracovný záber počas dokumentovania nápisu.

Pole rímskeho nápisu je po predchádzajúcom čistení v roku 2001 ešte stále svetlejšie, v porovnaní so zvyškom skaly. Vysekaná drážka pôsobí rušivo a neopodstatnene.

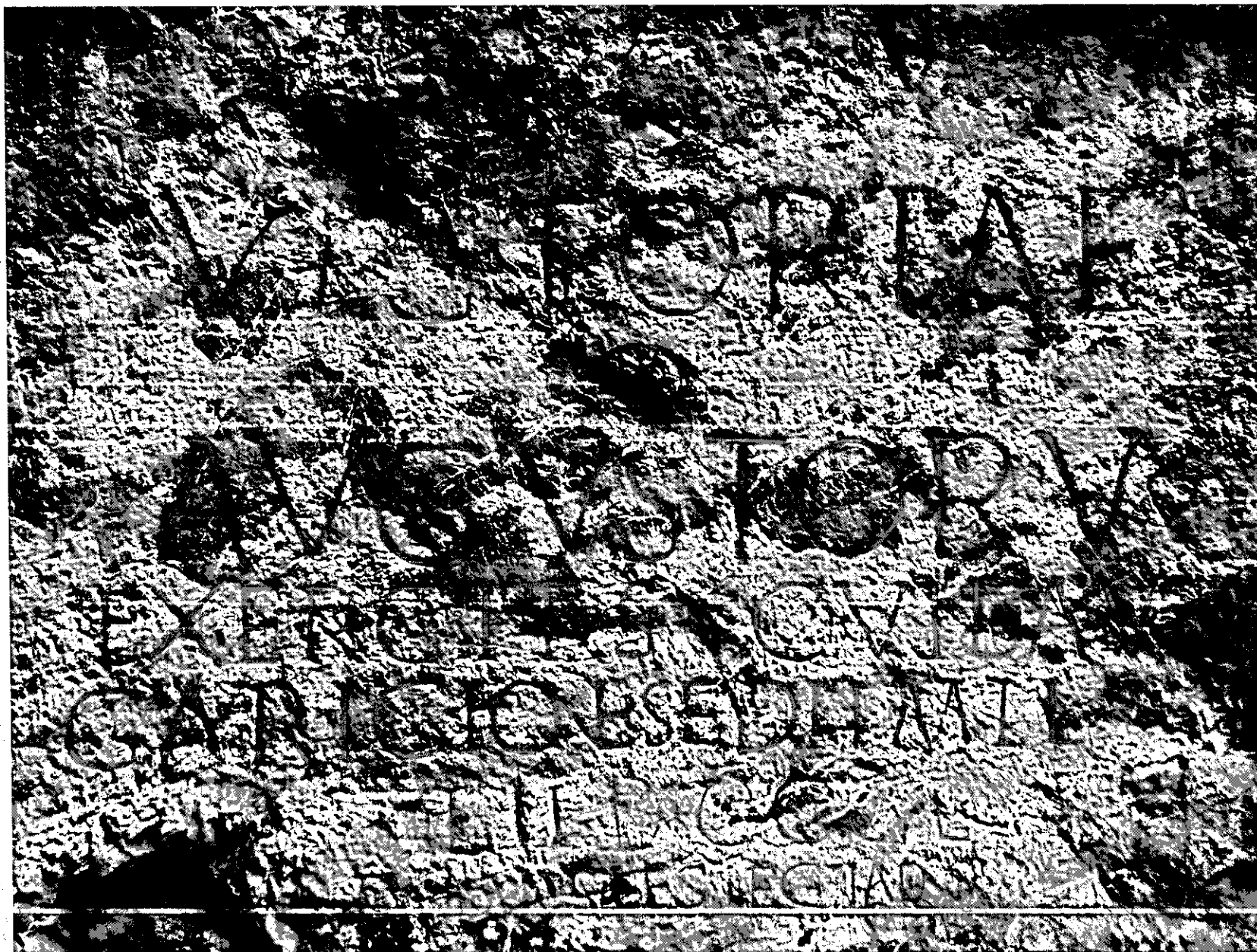
Pohľad na rímsky nápis zpredu.

Štyri pohľady na nápis použité z 3D PDF formátu, ktorý umožňuje detailné skúmanie nápisu, jeho natáčanie z rôznych strán a fotenie. 3D PDF formát v rôznych kvalitách je súčasťou digitálneho nosiča, ktorý je v prílohe dokumentácie.

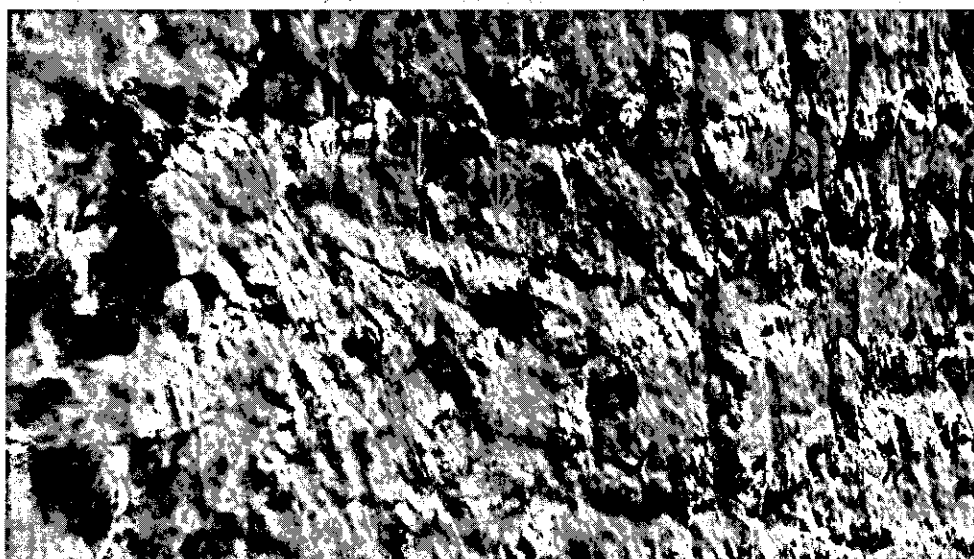
Pohľad na rímsky nápis zpredu.

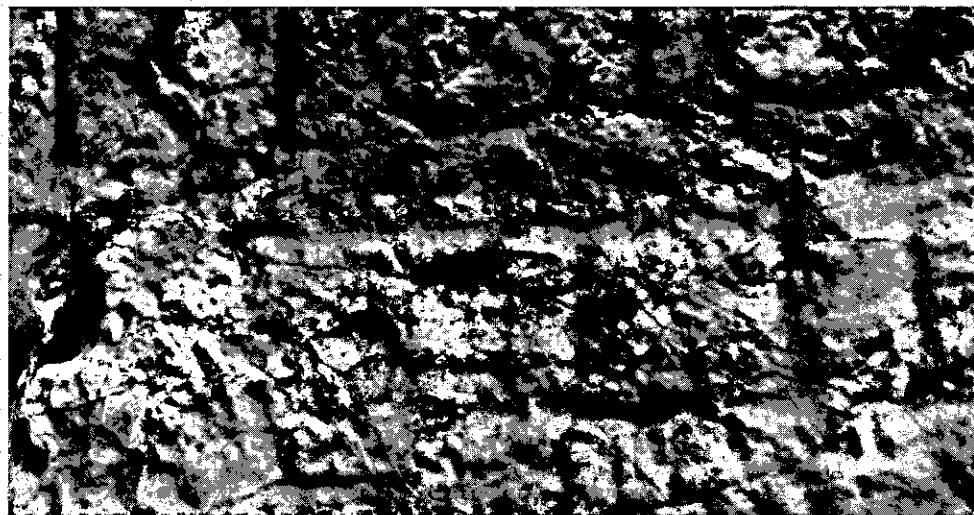
Grafické zvýraznenie znakov na rímskom nápise.

Pred doposiaľ známymi znakmi L II DCCCLV v piatom riadku, sa objavuje náznak ďalších už zaniknutých písmen z ktorých ostali iba stopy po horných častiach (pätky?). Ci ide o náhodu, alebo o naozaj zaniknuté písmo je otázka pre epigrafika.

Detailný bočný pohľad na líniu zásekov?, ktorá výškovo zodpovedá hornej línii písmen v piatom riadku. Foto z 3D PDF formátu.

Detailný pohľad na líniu zásekov, vľavo od písmena L. Foto z 3D PDF formátu.

Detailný foto záznam polovice prvých dvoch riadkov.

**VICTORIAE
AVGUSTORV**

Detailný foto záznam druhej polovice prvých dvoch riadkov.

**VICTORIAE
AVGUSTORV**

Detailný foto záznam druhého a štvrtého riadku. **AVGUSTORV
EXERCITVS QVI LAV
GARICIONE SEDIT MIL**

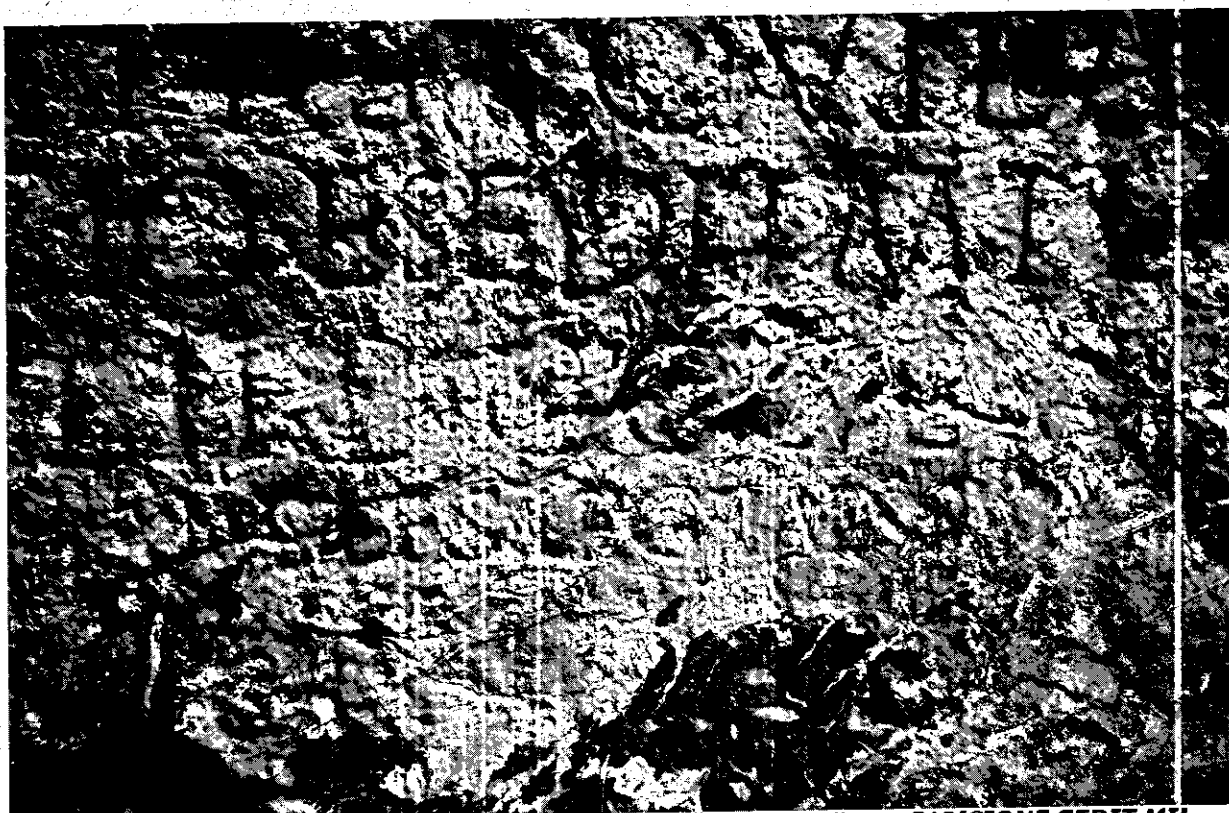

Detailný foto záznam štvrtého, piateho a šiesteho riadku. **GARICIONE SEDIT MIL
L II DCCCLV
MAXIMIANVS LEG LEG II AD CVR F**

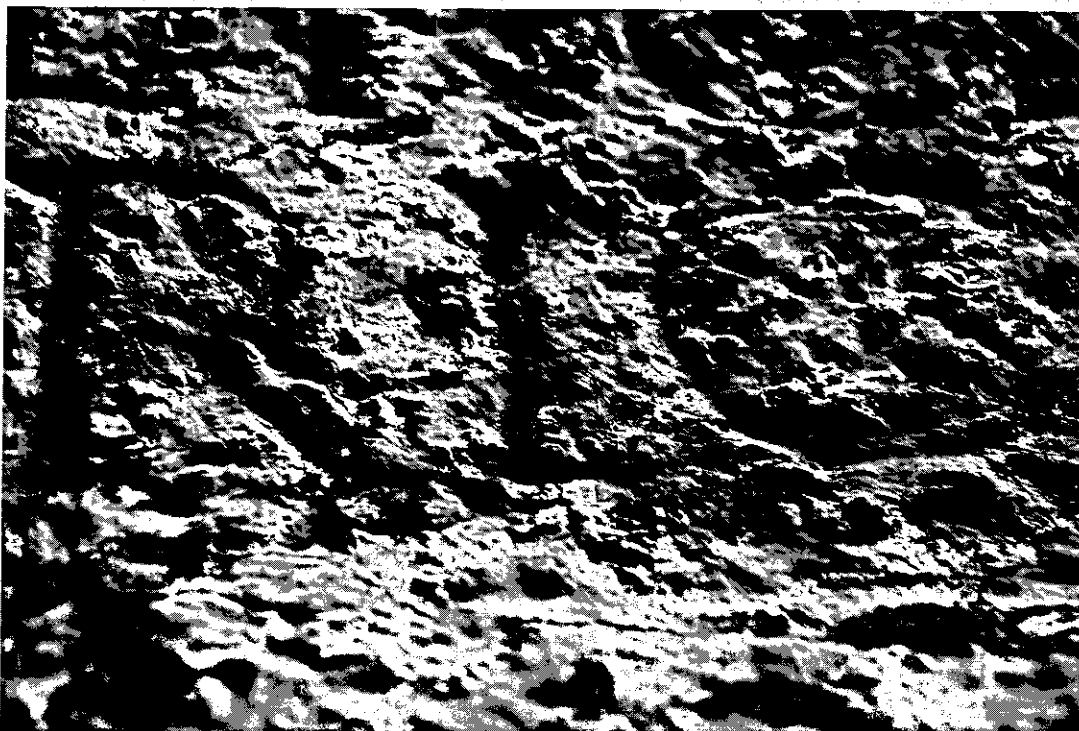
Pokračovanie detailného foto záznamu druhého a štvrtého riadku.

**AVGUSTORV
EXERCITVS QVI LAV
GARICIONE SEDIT MIL**

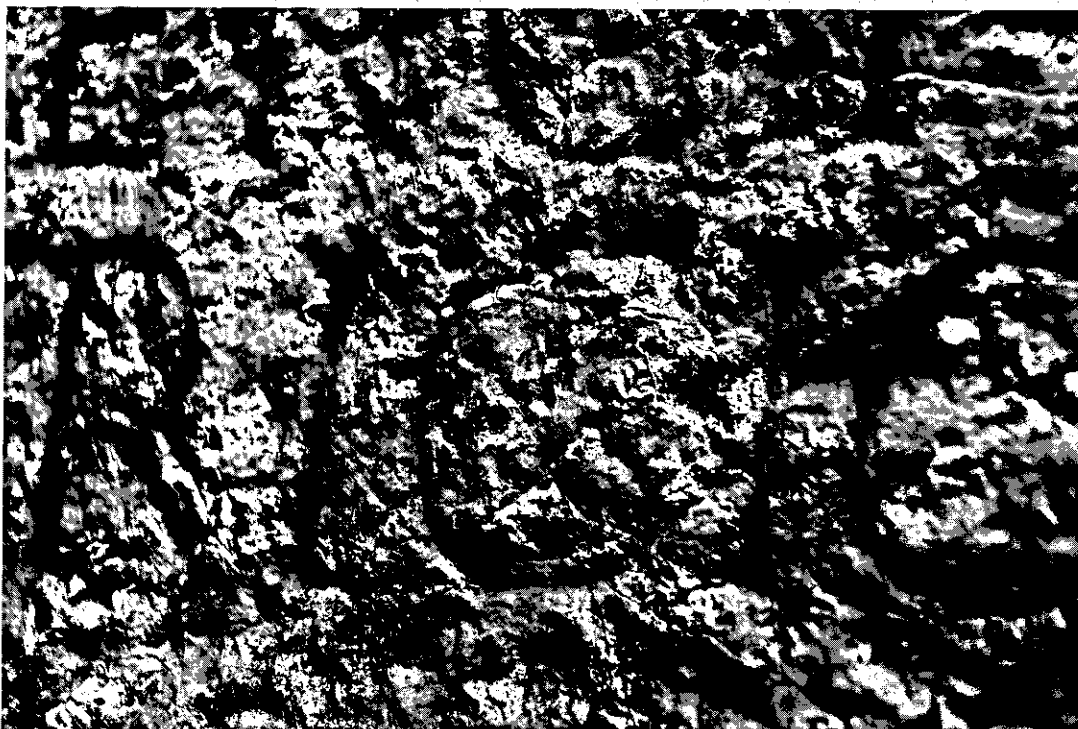

Pokračovanie detailného foto záznamu štvrtého, piateho a šiesteho riadku.

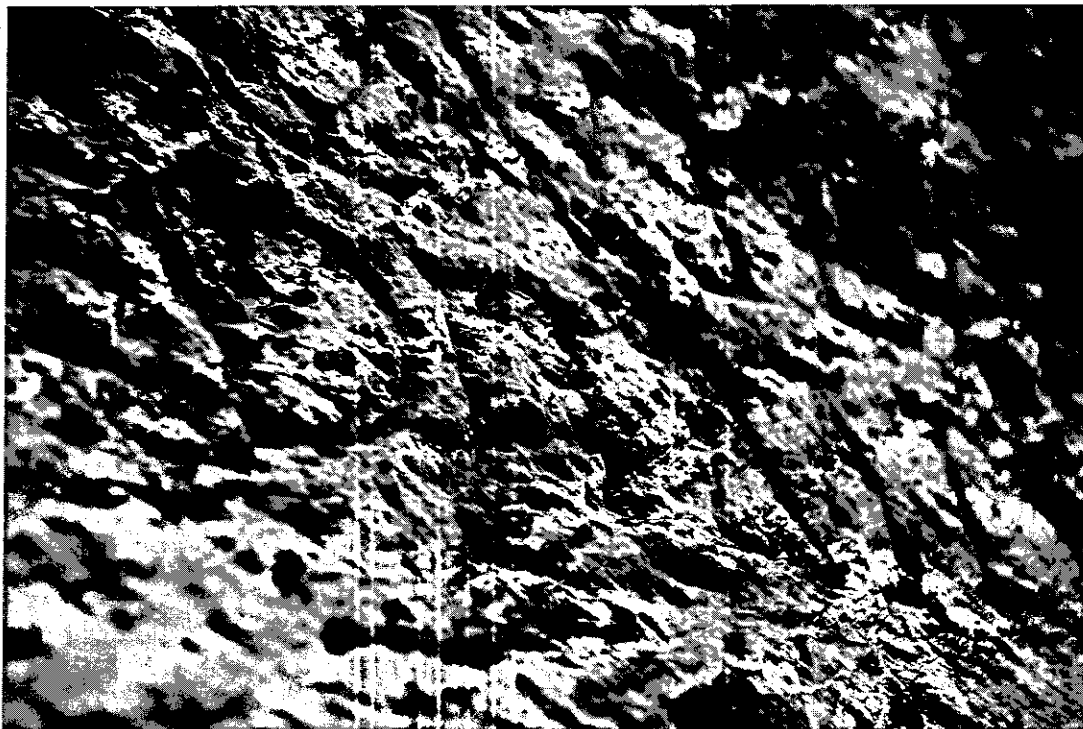
**GARICIONE SEDIT MIL
L II DCCCLV
MAXIMIANVS LEG LEG II AD CVR F**

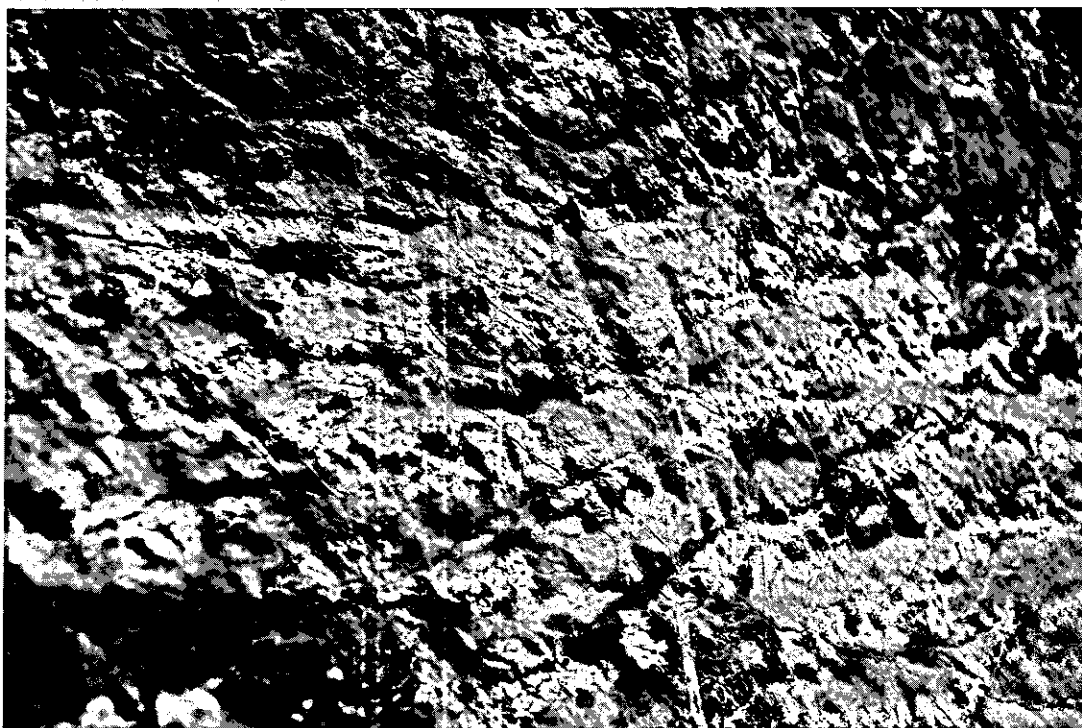
Detailný pohľad na charakter zvetraného povrchu rímskeho nápisu.

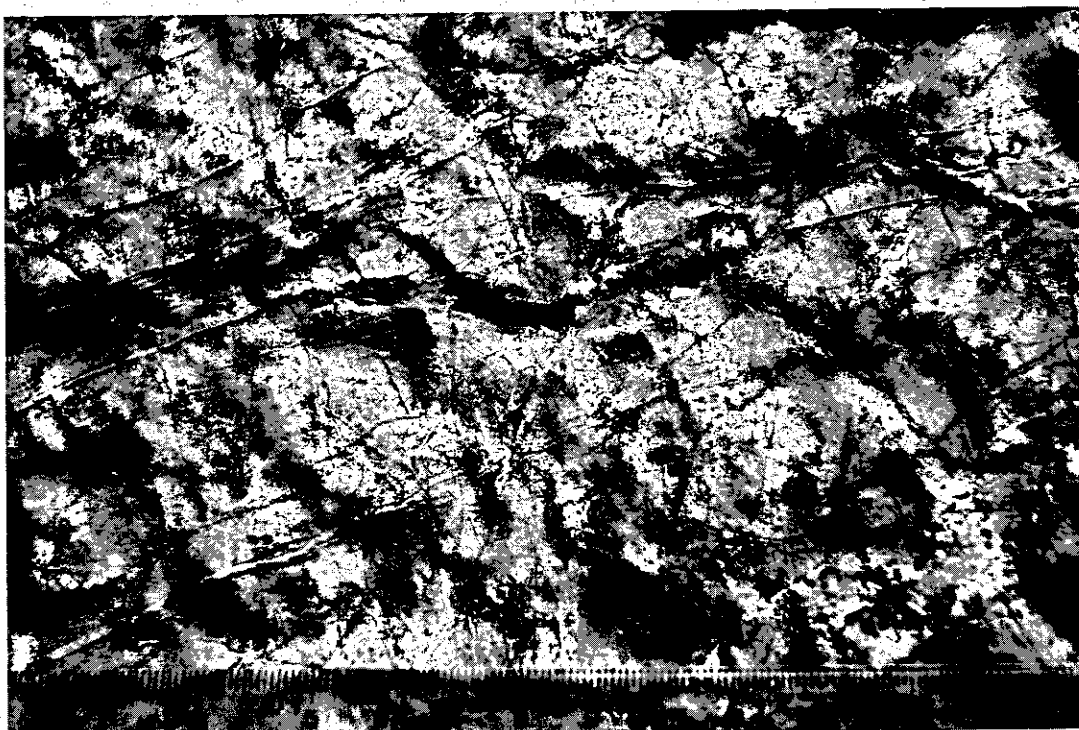
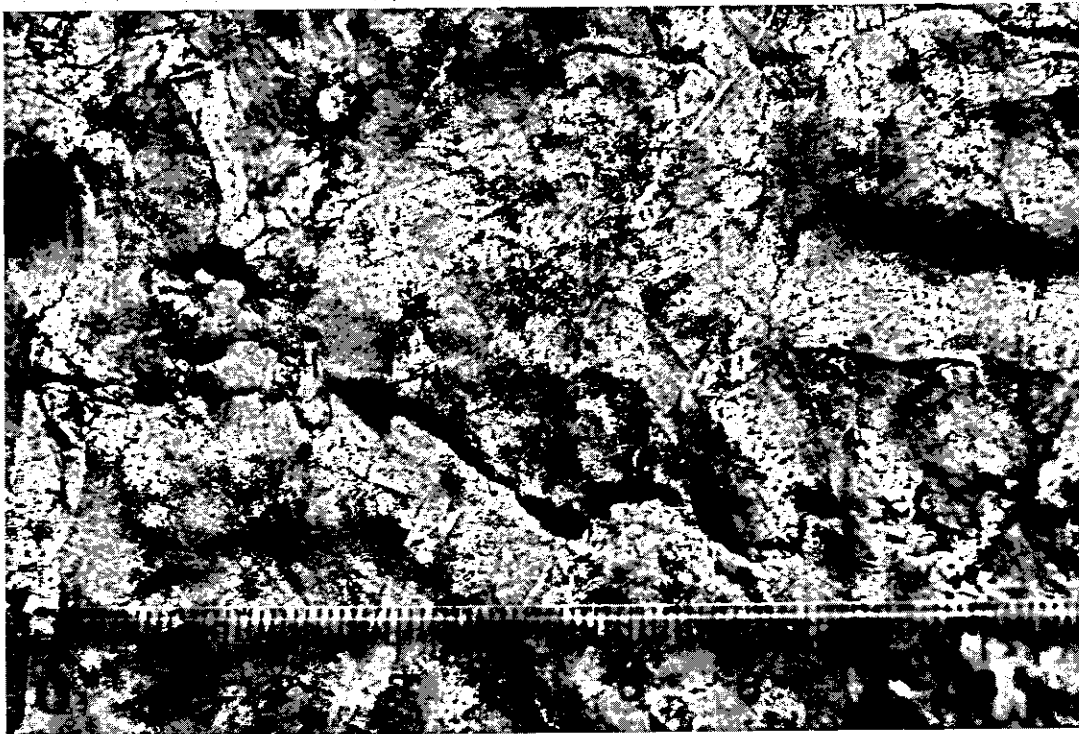
Detailný pohľad na charakter zvetraného povrchu rímskeho nápisu.

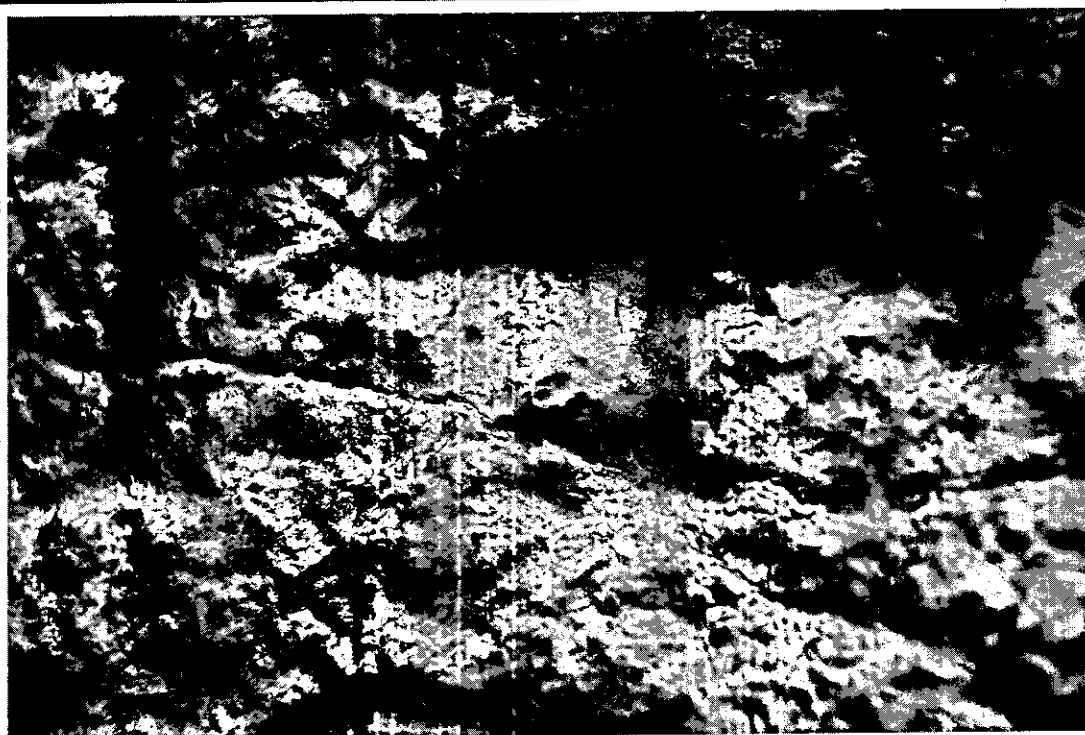
Detailný pohľad na charakter zvetraného povrchu rímskeho nápisu.

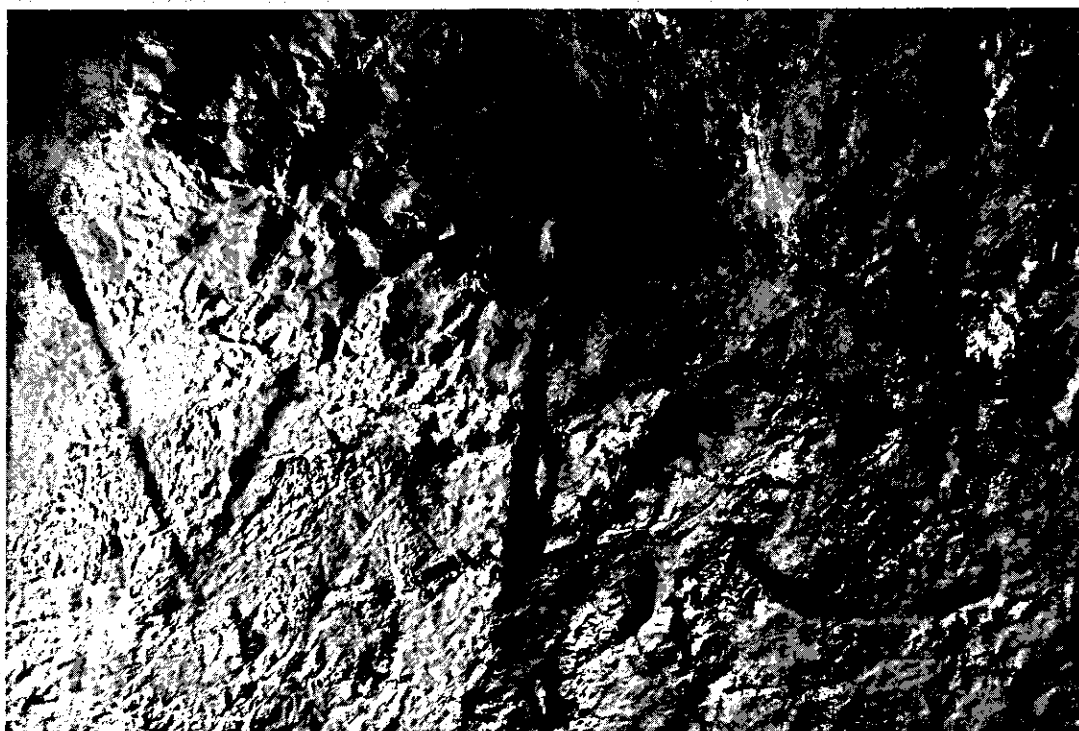
Detailný pohľad na charakter zvetraného povrchu rímskeho nápisu.

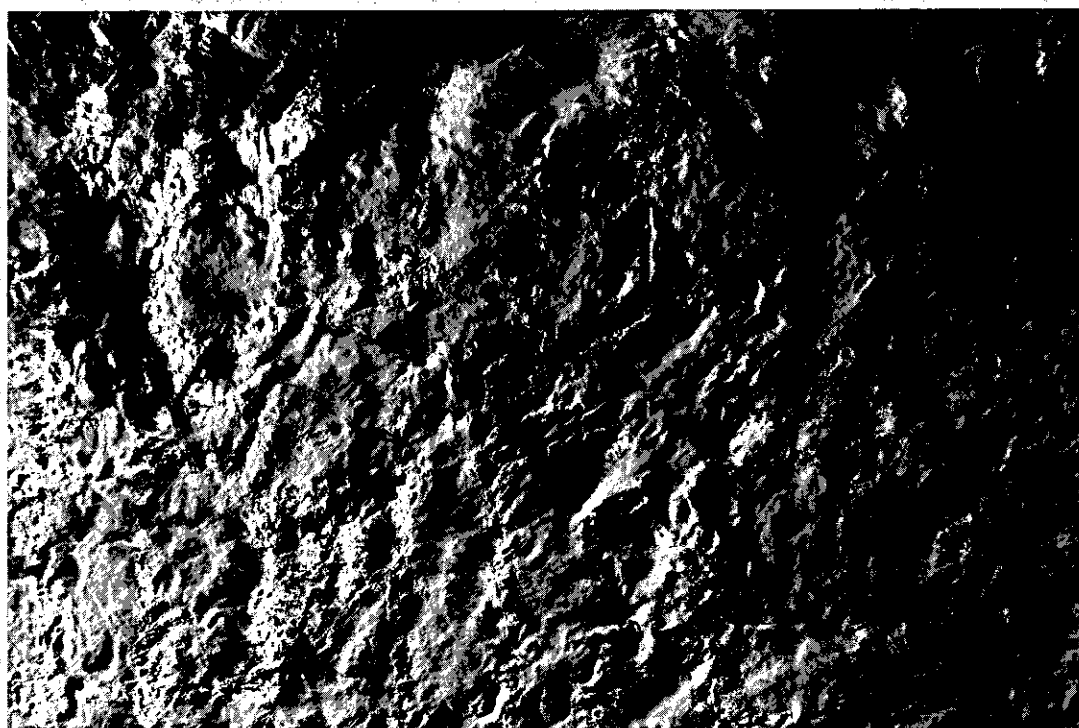
Detailný pohľad na vlásočnicové praskliny s priloženou mierkou.

Detailné pohľady na mierku a charakter malých praskliniek.

Pozorovanie pri bočnom osvetlení. Pohľad na mieru poškodenia prvých troch písmen VIC.

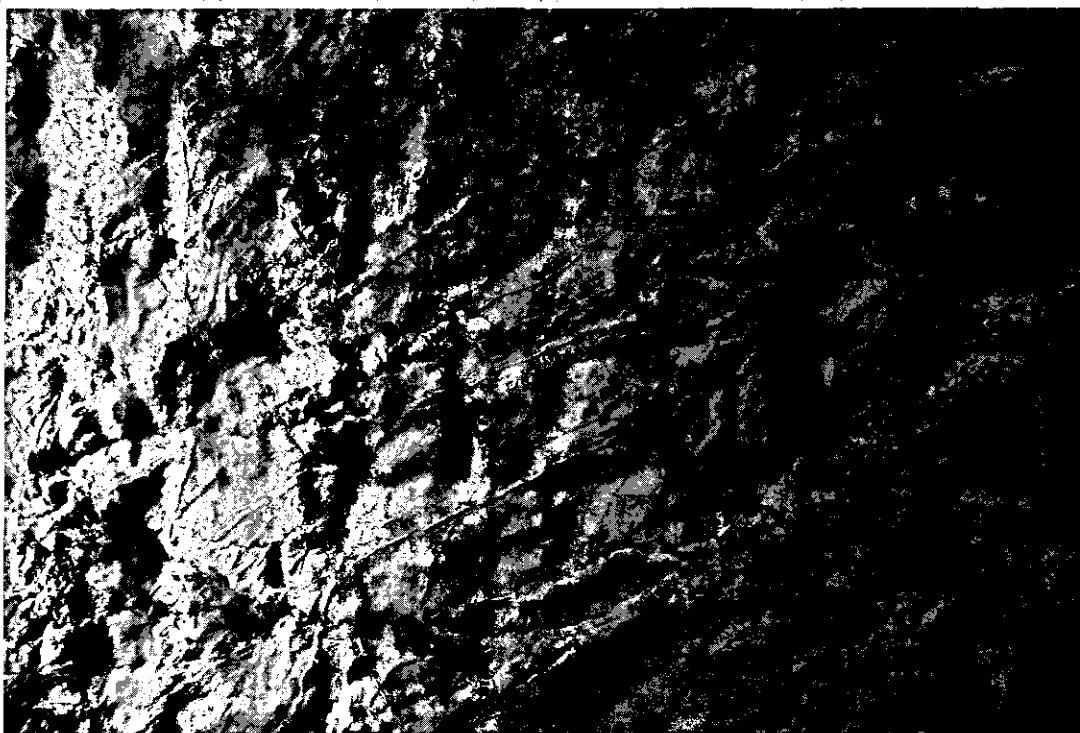
Neznáme znaky nachádzajúce sa nad textovým polom. Bočné, razantné osvetlenie.

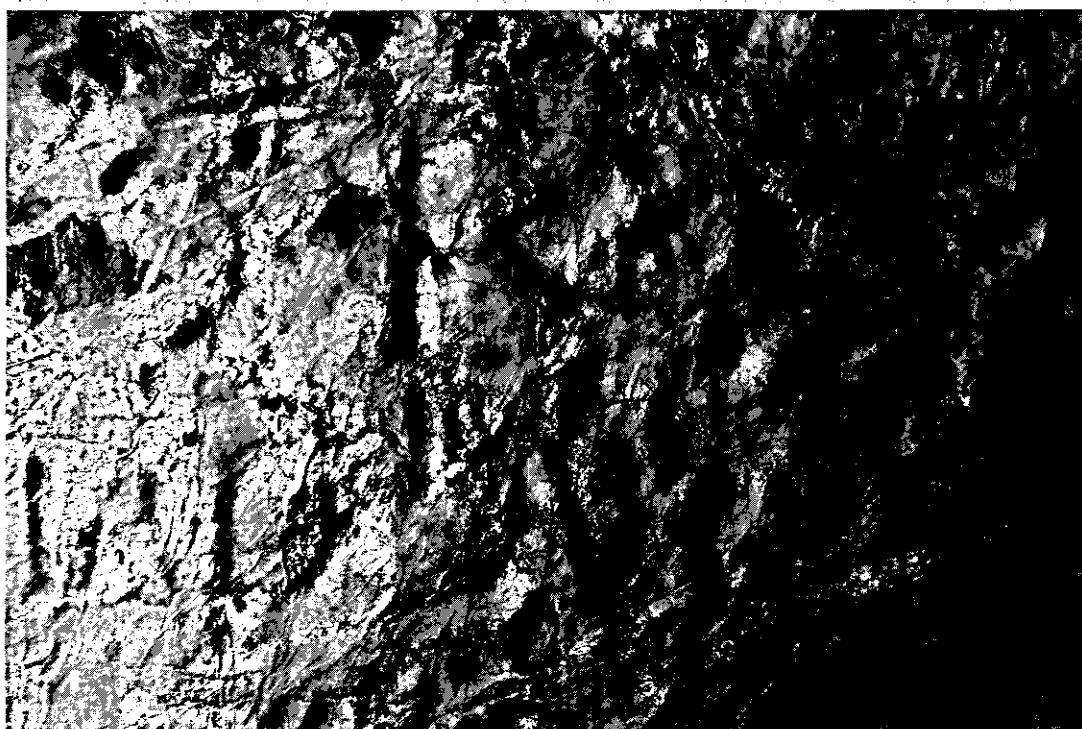
Za slovom AVGUSTORV sa nachádza znak pripomínajúci list. (???) Pohľad pri bočnom osvetlení. Ide o náhodu? Otázka pre epigrafika.

Pohľad pri bočnom osvetlení na spodnú ľavú časť pola nápisu, so zaniknutým menom veliteľa posádky Maximianvs.

Detailný pohľad pri bočnom nasvietení na najpoškodenejšiu časť nápisu (posledné dva riadky) ktorá je vysekaná na šikmej ploche.

Detailný pohľad pri bočnom nasvietení na najpoškodenejšiu časť nápisu (posledné dva riadky) ktorá je vysekaná na šikmej ploche. Fotografia zachytáva ľavú časť. Predmetné znaky na fotografií sú vyznačené v zvýrazneným písmom.

**L II DCCCLV
MAXIMIANVS LEG LEG II AD CVR F**

6. POUŽITÁ LITERATÚRA

Hanušín J. : Trenčín na starých pohľadniciach, Dajama, 2005, str. 37.

Jablonský E. a kol.: Geologicko-tektonické posúdenie hradnej skaly v oblasti rímskeho nápisu, 1978, str. 14. In: OKŠA, A.: Reštaurovanie rímskeho nápisu v Trenčíne. Návrh na reštaurovanie. August – september 2001, Archív KPÚ Trenčín.

OKŠA, A.: Reštaurovanie rímskeho nápisu v Trenčíne. Návrh na reštaurovanie. August – september 2001, Archív KPÚ Trenčín.

OKŠA, A.: Rímsky nápis v Trenčíne, priebeh reštaurovania, september – november 2001. Archív KPÚ Trenčín

SOKOLOVÁ – KRUCHŇA – JOHANIDESOVÁ: Dokumentácia o reštaurovaní Rímskeho nápisu v Trenčíne. Bratislava 1978, Archív KPÚ Trenčín.

7. PRÍLOHY

KRAJSKÝ PAMIATKOVÝ ÚRAD TREŇČÍN

K dolnej stanici 7282/20A, 911 01 Trenčín

Toto rozhodnutie je právoplatné

dňom 9.11.2015

a vykonateľné dňom

Krajský pamiatkový úrad

v TREŇČÍNE

dňa 13.11.2015

Za správnosť

Číslo spisu: KPUTN – 2015/19787-2/69633

Vybavuje: Mgr. M. Vdovičková

V Trenčíne, dňa: 19.10.2015

Mesto Trenčín

Mierové námestie č. 2

911 64 TREŇČÍN

Krajský pamiatkový úrad Trenčín, podľa § 11 odsek 1 zákona č. 49/2002 Z. z. o ochrane pamiatkového fondu v znení neskorších predpisov (ďalej len „pamiatkový zákon“), ktorý je vecne príslušným správnym orgánom a podľa § 9 odseku 5 pamiatkového zákona je miestne príslušným správnym orgánom na úseku ochrany pamiatkového fondu a podľa § 46 zákona č. 71/1967 Zb. o správnom konaní (správny poriadok) v znení neskorších právnych predpisov vydáva toto

ROZHODNUTIE

Krajský pamiatkový úrad Trenčín podľa § 33 odseku 2 a 4 pamiatkového zákona a po preskúmaní žiadosti predloženej dňa 07.10.2015 vlastníkom pamiatkového objektu nápis pamätný (zaužívaný názov Rímsky nápis), zapísaný v Ústrednom zozname pamiatkového fondu (ďalej len „ÚZPF“) pod č. 1345/69, parc. č. 1185/1, k. ú. Trenčín, ktorý je súčasťou nehnuteľnej národnej kultúrnej pamiatky (ďalej len „kultúrna pamiatka“) hrad, Mestom Trenčín, Mierové námestie č. 2, 911 64 Trenčín v zastúpení Ing. arch. Martinom Beďatšom – vedúcim Útvary hlavného architekta

s ú h l a s í

so zámerom reštaurovať pamiatkový objekt nápis pamätný (zaužívaný názov Rímsky nápis), zapísaný v ÚZPF pod č. 1345/69, parc. č. 1185/1, k. ú. Trenčín a

u r č u j e

v súlade s § 33 odsekom 1, 2 a 4 pamiatkového zákona vykonať jeho obnovu reštaurovaním, ktorému bude predchádzať reštaurátorský výskum a vypracovanie ucelenej reštaurátorskej dokumentácie v rozsahu A: Správa z reštaurátorského výskumu a B: Návrh na reštaurovanie pri dodržaní nasledovných podmienok:

1. Reštaurátorské práce podľa § 33 odseku 7 pamiatkového zákona a § 5 odseku 2 písm. a) až d) zákona NR SR č. 200/1994 Z. z. o Komore reštaurátorov bude vykonávať len fyzická osoba - reštaurátor s osvedčením Komory reštaurátorov s príslušnou špecializáciou – reštaurovanie kamenných polychrómovaných sôch, kamenných architektonických článkov, muriva a nadväzujúcich omietok v interiéroch a exteriéroch objektov historickej architektúry.
2. Dodávateľ reštaurátorských prác vypracuje návrh na reštaurovanie ako záväzný podklad na realizáciu reštaurovania. Tejto časti dokumentácie bude predchádzať reštaurátorský výskum kultúrnej pamiatky v danom rozsahu, ktorého výsledky budú spracované v správe z reštaurátorského výskumu.
3. Reštaurátorský výskum bude realizovaný v rozsahu: pamiatkový objekt nápis pamätný (Rímsky nápis), zapísaný v ÚZPF pod č. 1345/69.
4. Cieľom reštaurátorského výskumu bude definovanie rozsahu a charakteru poškodení pamiatkového objektu, vyhodnotenie efektivity minulých reštaurátorských zásahov, posúdenia geologicko - tektonického charakteru a aktuálneho stavu bezprostredného okolia pamiatky (skalné bralo) a ich

Telefón
xx421-32-2451823
xx421-32-2451827

Fax
xx421-32-2451855
E-mail
podatelna.m@pamiatky.gov.sk

Internet
www.pamiatky.sk

IČO
31755194

vplyvu na technický stav pamiatkového objektu, na základe čoho následne navrhnuť najoptimálnejšiu technológiu reštaurovania, zabezpečenia a prezentácie pamätného nápisu.

5. Správa z reštaurátorského výskumu a návrh na reštaurovanie budú spracované ako jedna ucelená dokumentácia, ktorá bude obsahovať náležitosti stanovené Vyhláškou MK SR č. 253/2010 Z. z. v znení vyhlášky Ministerstva kultúry SR, č. 231/2014 Z. z., ktorou sa vykonáva pamiatkový zákon:

- a. meno a priezvisko autora reštaurátorskej dokumentácie a základné identifikačné a technické údaje o predmete reštaurovania,
- b. umelecko – historický opis predmetu reštaurátorského výskumu s vyhodnotením jeho textovej časti v kontexte literárnych prameňov a aktuálnych historických poznatkov,
- c. vyhodnotenie predchádzajúcich reštaurátorských zásahov, charakteristiku reštaurátorského výskumu, opis jeho vykonania vrátane inventarizácie, odôvodnenia a vyhodnotenia prípadných sond,
- d. aktualizovaný geologicko – tektonický a petrografický rozbor odobratých vzoriek kamennej substancie skalného brala (nosiča nápisu), príp. chemicko – technologický rozbor odobratých vzoriek s cieľom analyzovať nevyhnutné vlastnosti pamiatkového objektu a v minulosti na ňom realizovaných sekundárnych zásahov (presný rozsah týchto výskumov bude dohodnutý zápisnične na základe vyhodnotenia aktuálnosti geologicko – tektonického, petrografického a chemicko – technologického rozboru, ktorý je súčasťou dokumentácie OKŠA, A.: *Reštaurovanie rímskeho nápisu v Trenčíne, návrh na reštaurovanie*. August – september 2001, archív KPÚ Trenčín),
- e. podrobné vyhodnotenie reštaurátorského výskumu,
- f. zhodnotenie technického stavu (s približnutím na efektivnosť predchádzajúcich reštaurátorských zásahov) a charakteristiku pamiatkových hodnôt reštaurátorsky skúmaného pamiatkového objektu na základe výsledkov reštaurátorského výskumu,
- g. základný cieľ, charakteristiku a rozsah reštaurovania predmetnej kultúrnej pamiatky,
- h. návrh postupu a technológie reštaurovania predmetnej kultúrnej pamiatky a ich odôvodnenie,
- i. návrh prípadných ďalších zabezpečovacích prác na pamiatkovom objekte,
- j. fotografickú dokumentáciu a grafickú dokumentáciu reštaurátorsky skúmaného pamiatkového objektu vrátane jeho zamerania,
- k. elektronickú verziu dokumentácie (CD, resp. DVD), ktorá musí byť obsahovo totožná s vytlačenou verziou,
- l. zámer na reštaurovanie a rozhodnutie krajského pamiatkového úradu, na základe ktorého sa reštaurátorský výskum a reštaurovanie vykonáva,
- m. stanovisko pamiatkového úradu k reštaurátorskej dokumentácii.

6. Na základe záverov pracovného stretnutia za účasti Krajského pamiatkového úradu Trenčín, zástupcov Mesta Trenčín, reštaurátora a ďalších prizvaných odborníkov budú dohodnuté možnosti ďalšieho zabezpečenia pamiatkového objektu, s príp. spracovaním architektonických štúdií (vizualizácií) zabezpečenia nápisu a jeho prezentácie.

7. S realizáciou reštaurátorských prác je možné začať až po vydaní rozhodnutia k 1. a 2. stupňu reštaurátorskej dokumentácie (Správa z reštaurátorského výskumu a Návrh na reštaurovanie).

8. Vlastník predloží vypracovaný návrh na reštaurovanie správnomu orgánu so žiadosťou o vydanie osobitného rozhodnutia najmenej 60 dní pred plánovaným začatím prác.

9. Ak v priebehu reštaurovania dôjde k novým skutočnostiam alebo odkrytiu nepredpokladaného nálezu, v zmysle § 33 odseku 9 pamiatkového zákona je zodpovedný reštaurátor povinný práce prerušiť až do vydania rozhodnutia krajského pamiatkového úradu. Krajský pamiatkový úrad rozhodne o ďalšom postupe najneskôr do troch pracovných dní od prerušenia prác.
10. Krajský pamiatkový úrad Trenčín si v zmysle § 33 odseku 10 pamiatkového zákona po vydaní rozhodnutia ponechá jedno vyhotovenie I. stupňa reštaurátorskej dokumentácie na vykonávanie štátneho pamiatkového dohľadu. Po ukončení reštaurovania je vlastník povinný do 60 dní krajskému pamiatkovému úradu odovzdať bezplatne jedno vyhotovenie dokumentácie vykonaných reštaurátorských prác.

Každú zmenu nad rámec schváleného zámeru je potrebné konzultovať a schváliť správnym orgánom.

Štátny pamiatkový dohľad bude v priebehu reštaurovania v zmysle § 33 odseku 8 vykonávať Krajský pamiatkový úrad Trenčín.

Odôvodnenie:

Dňa 07.10.2015 bola Krajskému pamiatkovému úradu Trenčín (ďalej len „KPÚ Trenčín“) doručená žiadosť vlastníka pamiatkového objektu nápis pamätný (zaužívaný názov Rímsky nápis), zapísaného v ÚZPF pod č. 1345/69, parc. č. 1185/1, k. ú. Trenčín, Mesta Trenčín, Mierové námestie č. 2, 911 64 Trenčín v zastúpení Ing. arch. Martinom Beďatšom – vedúcim Útvoru hlavného architekta, o vyjadrenie k zámeru reštaurovať pamiatkový objekt.

Požiadavka reštaurovať kultúrnu pamiatku v rozsahu pamiatkový objekt nápis pamätný (Rímsky nápis) vyplývala zo skutočnosti, že jej aktuálny technický stav je narušený, čitateľnosť nápisu sa v priebehu uplynulých desať rokov zhoršila, najmä posledné dva riadky písané najmenšou latinskou majuskulou sú už takmer nečitateľné. Pamätný (Rímsky) nápis bol v minulosti už dvakrát reštaurovaný, prvý raz v roku 1978 Ústredím umeleckých remesiel Pestovateľská 7, Bratislava (SOKOLOVÁ – KRUCHTA – JOHANIDESOVÁ: *Dokumentácia o reštaurovaní Rímskeho nápisu v Trenčíne*, 1978 Bratislava, Archív KPÚ Trenčín) a neskôr v roku 2001 akad. soch. Albinom Okšom. (OKŠA, A.: *Reštaurovanie rímskeho nápisu v Trenčíne, návrh na reštaurovanie*. August – september 2001, archív KPÚ Trenčín; OKŠA, A.: *Rímsky nápis v Trenčíne, priebeh reštaurovania*. september – november 2001, Archív KPÚ Trenčín.) Vzhľadom na súčasný stav pamätného nápisu je nevyhnutné aktualizovať závery uvedených predchádzajúcich konzervačných a reštaurátorských zásahov a navrhnúť nový spôsob reštaurátorského ošetrovania, príp. iného zabezpečenia pamiatkového objektu pred ďalšou degradáciou. Dôležitým faktorom, vplývajúcim na technický stav pamiatkového objektu je jeho bezprostredné okolie, de facto nechránená exponovaná prezentácia v exteriéri na skalnom brale a vplyv zrážkovej vody. Uvedené skutočnosti je nevyhnutné adekvátne odborne vyhodnotiť a nájsť riešenie pre odstránenie ich negatívnych prejavov.

Najstarší historický nápis na Slovensku, pripomínajúci tu najší pobyt rímskych vojsk, je vytesaný na severnom výbežku hradnej skaly, približne vo výške 4 m od úrovne terénu. Datovanie vzniku je zaznamenané priamo v texte – nápis vznikol na prelome rokov 179 – 180 n. l. Dokumentuje pobyt II. légie rímskeho vojska pod vedením legáta II. pomocnej légie M. V. Maximiana na našom území. Text je vytesaný latinskou majuskulou, usporiadaný do 6 riadkov, písmo sa po riadkoch zmenšuje a takisto jednotlivé slová sa postupne skracujú. Prepis textu:

VICTORIAE
AVGVSTORV(m)
EXERCITVS QVI LAV
GARICIONE SEDIT MIL (ites)
...L(egionis) II DCCLV (Marcvs Valerivs) MAXIMIANVS LEG (atvs)
LEG (ionis) II AD (iutricis) CVR (avit) F (aciendum)

Preklad: „Vítazstvu cisárov a vojska, ktoré sídlilo v Lavgariciu v počte 855 vojakov II. légie, dal zhotoviť M. V. Maximianus, legát II. pomocnej légie.“

Nápis pamätný (Rímsky nápis) je ojedinelou epigrafickou pamiatkou, resp. najstaršou doteraz známou písomnou pamiatkou na našom území vôbec, ktorá má najmä historickú a spoločenskú pamiatkovú hodnotu. Je dôležitým dokladom vývoja osídlenia a dejinných

udalostí danej lokality a neodmysliteľne sa spája s históriou mesta Trenčín. Zároveň je jedinečnou pamiatkou obdobia antiky na Slovensku a ako taká si vyžaduje mimoriadnu pozornosť a obzvlášť špecializovaný reštaurátorský postup, po posúdení viacerými špecialistami z oblasti reštanrovania aj prírodných vied. Preto bude už v priebehu spracovania reštaurátorského výskumu a návrhu na reštaurovanie nevyhnutné zabezpečiť kooperáciu viacerých odborníkov.

Zachovanie, obnovenie a vhodnú prezentáciu pamiatkových hodnôt predmetného pamiatkového objektu môže zabezpečiť len kvalitná reštaurátorská realizácia, nakoľko reštaurovanie je osobitým druhom obnovy v zmysle § 33 odseku 1 pamiatkového zákona a najvhodnejším spôsobom obnovy kultúrnej pamiatky s vyššie uvedenými pamiatkovými hodnotami.

Vzhľadom na vyššie uvedené rozhodol správny orgán tak, ako je uvedené vo výroku rozhodnutia.

Toto rozhodnutie v súlade s § 44a stráca po uplynutí troch rokov odo dňa nadobudnutia platnosti, ak v tejto lehote nebol vykonaný úkon, na ktorý sa určuje.

Poučenie:

Proti tomuto rozhodnutiu je možné, podľa § 54 zákona č. 71/1967 Zb. o správnom konaní, podať odvolanie do 15 dní od jeho doručenia prostredníctvom Krajského pamiatkového úradu v Trenčíne na Pamiatkový úrad Slovenskej republiky v Bratislave. Rozhodnutie možno preskúmať súdom po využití všetkých opravných prostriedkov.

PhDr. Eva Gazdíková
riaditeľka

Krajského pamiatkového úradu Trenčín

*DVD nosič s digitálnou verziou reštaurátorskej správy,
s fotografiami a 3D PDF súbormi rímskeho nápisu.*